

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Ο λεπενισμός

Ο ΜΑΡΞΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΘΝΟΣ

Νευν - Τζάουρ

Ευρωπαϊστίμια

Ο βετινός προπολογισμός

Η κρίση του μαρξισμού
Ποιού μαρξισμού;

Φ. Τζαβδακάκης

Ι. Βαλλερστάιν

Ε. Μπαλιμπάρ

Τό αστυνομικό
μυθιστόρημα

Μηνιαία Έπιδεώρηση • τεύχ. 116 • Δεκέμβριος 1991 • 500 δρχ.

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επιθεώρηση
Κέκροπος 2, 10558
τηλ. 3239645

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Βάσω Κιντῆ	5	Λέξεις Κίτς
Γιῶργος Μαργαρίτης	6	Ευρωπαϊκά πανεπιστήμια: σέ αναζήτηση νέας ταυτότητας
Γιῶργος Μαργαρίτης	7	Ἄφετε τὰ παιδιά...
Ἄγγελος Ἐλεφάντης	8	Ο ΠΟΛΙΤΗΣ ἀλλάζει
Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος	10	Οἱ κυβερνήσεις πέφτουνε, ὁ προϋπολογισμός μένει
Ἀριστείδης Μπαλτᾶς	14	Θέματα πανεπιστημιακῶν ἐξετάσεων
Πιέρ Ἀντρέ Ταγκιέφ	21	Τό δόγμα τοῦ λεπενισμοῦ
Ἀντρέας Πανταζόπουλος	22	Ευρωπαϊκή Ἀκροδεξιά
Μαζίμ Ροντενσόν	24	Ὁ μαρξισμός καί τό ἔθνος
Πέτρος Μαρτινίδης	35	Ἡ μυστηριώδης ἔλξη τοῦ ἀστυνομικοῦ μυθιστορήματος
Βασίλης Ζουναλῆς	43	Πρός τὰ ποῦ βαδίζει ἡ Εὐρώπη;
Ζακὺ Πρυνεντύ	50	Θανατική ποινή: πότε ἐπιτέλους ἡ νομική κατάργηση;
Ζήσης Παπαδημητρίου	55	Ἡ ἐπιστημονική ὀργάνωση τῆς ἐργασίας στήν ΕΕΣΔ
Γιάννης Ν. Μπασκόζος	60	Φαίδων Ταμβακάκης: Ἡ ὑστάτη καί τέσσερις σπουδές, Τά τοπία τῆς Φιλομήλας
Ἀντρέας Πανταζόπουλος	62	Χ. Βερναρδάκης, Γ. Μαυρῆς: Κόμματα καί κοινωνικές συμμαχίες στήν προδικτατορική Ἑλλάδα
Γιῶργος Μαργαρίτης	64	Ε. Μπαλιμπάρ, Ι. Βαλλερστάιν: Φυλή, ἔθνος, Τάξη, οἱ διαφορούμενες ταυτότητες

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ: Χάρης Γολέμης, Κώστας Γαβρόγλου, Λάκης Δεδουσόπουλος, Μαριάννα Δίτσα, Βασίλης Ζουναλῆς, Μάκης Καβουριάρης, Γιῶργος Καρράς, Γιάννα Κατσιαμπούρα, Διονύσης Καγάλης, Βάσω Κιζήλου, Βάσω Κιντῆ, Παῦλος Κρέμος, Δημήτρης Κυρτάτας, Σταῦρος Λιθαδάς, Γιῶργος Μαργαρίτης, Μιχάλης Μοδινός, Ἀριστείδης Μπαλτᾶς, Παντελῆς Σπ. Μπουκάλας, Δαμιανός Παπαδημητρίδης, Ἀντρέας Πανταζόπουλος, Νίκος Πολίτης, Χρύσα Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου, Βούλα Τσινόρεμα

ΕΚΔΟΤΗΣ: Ἄγγελος Ἐλεφάντης. ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Θανάσης Γκόννης, Χαρ. Τρικούπη 18, τηλ. 3620383. ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Νίκας, Ἀγ. Σοφίας & Καλλιπόλεως 53-55, τηλ. 7653483. ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ – ΜΟΝΤΑΖ: Τάσος Εὔσταθίου. ΦΩΤΟΣΥΝΘΕΣΗ: Γεωργία Μπαρούδου, Ἀλίκη Πελεκάνου. ΔΙΟΡΘΩΣΗ – ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Γιάννα Κατσιαμπούρα.

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: ἐπίσια (12 τεύχη) 5.000 δρχ., ἑξαμηνιαία (6 τεύχη) 2.500 δρχ., φοιτητική (12 τεύχη) 3.000 δρχ. ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εὐρώπης, ἐπίσια (12 τεύχη) 6.000 δρχ., Εὐρώπης ἑξαμηνιαία (6 τεύχη) 3.000 δρχ., ΗΠΑ, Καναδά, Αὐστραλίας (12 τεύχη) 7.000 δρχ.

Υπάρχουν 300 συνδρομητές πού δέν ανανέωσαν τή συνδρομή τους. Ἄν ὅλοι τό θυμηθοῦν, Χριστούγεννα, ἐπιβιώσαμε γιά τό νέο ἔτος.

Χρόνια Πολλά!

Λέξεις Κίτς

τῆς
Βάσως Κιντῆ

Απορεῖ ὁ κομμουνισμός ἢ ὁ οἰονεὶ κομμουνισμός νὰ κατέρρευσε, ὁ Ψυχρὸς Πόλεμος νὰ τελείωσε, ἡ αὐτοκρατορία τοῦ καλοῦ νὰ νίκησε τὴν αὐτοκρατορία τοῦ κακοῦ, μπορεῖ νὰ σήμανε ἢ νὰ ἦρθε τὸ τέλος τῶν ἰδεολογιῶν, τὸ τέλος τοῦ μαρξισμοῦ, τὸ τέλος τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ σὰν νὰ μὴν τό πο-

λυπιστεύουμε, δὲν τό ἔχουμε ἀκόμα καλὰ χωνέψει. Δὲν μιλάω γιὰ τοὺς ἀριστεροὺς. Κάποιοι ἀπ' αὐτούς, μέ ἀυτάρεσκο πείσμα, καρτερία καὶ ἀπίστευτη μακαριότητα, ὑπεράνω ἐποχῶν καὶ ἀνθρώπων, σιγοψιθυρίζουν ἐμψυχωτικά «θά ξανάρθουν, δὲν μπορεῖ παρά μιά μέρα νὰ ξανάρθουν», «πάλι μέ χρόνια μέ καιροὺς πάλι δικά μας θά 'ναι» κ.λπ. Πολλοὶ βασιανίζονται. Σκέφτονται τί ἔκαναν, τί πίστευαν, τί ἄλλαξε, τί θά κάνουν τώρα. Οἱ περισσότεροὶ βούλιαξαν σέ μιά ἀπορία.

Δὲν μιλάω λοιπὸν γιὰ τοὺς ἀριστεροὺς, αὐτοὺς πού τουλάχιστον ἀναγνωρίζονται ὡς τέτοιοι. Μιλάω γιὰ τοὺς ὑπόλοιπους. Ἔπεσε λοιπὸν τὸ θηρίο (τὸ ὅποιο ἴσως δὲν ἦταν καὶ τόσο θηρίο τελικὰ, λένε). Κάτι ὅμως δὲν εἶναι καὶ τόσο εὐχάριστο. Νικήσαμε πολὺ εὐκολα; Δὲν ἔγινε καὶ καμιά μάχη νὰ μᾶς χειροκροτήσουν νικητές! Τί εἶναι ἀκριβῶς αὐτὸ πού κατατροπώσαμε; Μήπως ξεφουτρώσει κάπου ἄλλο; Μήπως ἀνοιξαμε τοὺς ἀσκούς τοῦ Αἰόλου; Μήπως τὸ κομὶ τῆς Πανδώρας; Μήπως ἀπασχολημένοι καθὼς εἶμαστε νὰ ἀποθουμάζουμε τὴ νίκη μας καὶ νὰ σχεδιάζουμε νέες ἡγεμονίες, μήπως μᾶς βρεῖ κανένα κακὸ στό σπῆτι; Μήπως μείναμε πολὺ μόνοι καὶ χωρὶς ἀντίπαλο;

Αμύχανα εἶναι ἀλήθεια καὶ ὄχι θριαμβευτικά, ἴσως ἐνδόμυχα μέ κάποια φιλέκδικη ἀντιζηλία, πληθαίνουν οἱ φωνές πού σπεύδουν νὰ τακτοποιήσουν τοὺς λογαριασμοὺς τους μέ τὸν μαρξισμό. Ὁ ὑπαρκτὸς σοσιαλισμός (ἢ λέξη κοντεὺει καὶ νὰ ξεχαστεῖ, θά ἀποσυρθεῖ ὡς φαίνεται τῆς κυκλοφορίας) δὲν ἔχει ἐνδιαφέρον. Τελειωμένη ὑπόθεση, σέ λίγο καιρὸ θά γίνουν κι αὐτοὶ ἕνα μέ μᾶς. Τί νὰ στηλιτεύσεις, τὸν σταλινισμό, τὴ γραφειοκρατία, τίς ἀνισότητες, τὰ σκάνδαλα, τὴ στέρηση τῆς ἐλευθερίας, τὴ στέρηση τῶν δικαιωμάτων; Ὅλοι τὰ ξέρουν, κι ὄλοι – ἄλλος ὀψίμως κι ἄλλος ἐγκαίρως – τὰ ἔχουν καταδικάσει.

Μέ τὸν μαρξισμό ὅμως τί γίνεται; Εἶναι ὁ μαρξισμὸς τελειωμένη ὑπόθεση;

Τόσα χρόνια, τόσες δεκαετίες ὁ χώρος τῆς διανόησης καταδυναστεύεταν ἀπὸ τοὺς ἀριστεροὺς. Ἄλλοι γόνιμα, ἄλλοι μυθολογικά, ἄλλοι στείρα, ἄλλοι καπηλευτικά, ἔθεσαν τὸν μαρξισμό στό ἀπυρόβλητο, τὸν ἐξύψωσαν σέ νάμα φωτός, ἱερό λατρείας. Ἔπρεπε νὰ ἐμβαπτιστεῖς, ἄλλως ἦσαν ξέγρος, ἐχθρός, καὶ δὲν εἶχες δικαίωμα νὰ κοινωνήσεις. Ὁ μαρξισμὸς ἦταν δικὸς τους, ἐμεῖς ἦμαστε ἐκτός, μόνο νὰ τὸν βρίζουμε μᾶς ἐπιτρεπτόταν, χλευαστικά, καὶ ἴσως, πάντοτε ἐπιτιμητικά, νὰ πάρουμε καὶ κανένα διαστρεβλωμένο κομματάκι γιὰ τὴν οἰκονομικὴ θεωρία ἢ τίς κοινωνικὲς ἐπιστήμες. Τώρα εἶμαστε οἱ νικητές. Ὅχι καὶ τόσο βέβαιοι γιὰ τὸν ἑαυτὸ μας μετὰ τὴν ἀπροσδόκητη ἐπικράτηση, ἀλλὰ, τέλος πάντων, ὅσο ἰσχυροὶ ἀπαιτεῖται γιὰ νὰ μιλήσουμε καὶ μεῖς μέ ἐγκυρότητα γιὰ τὸ τί εἶναι καὶ τί θέλει ὁ μαρξισμός. Τὰ τεῖχη ἔπεσαν, ὅλα εἶναι πλέον πρὸς κτήσιν, σύλληψιν, καταστροφή. Κανεὶς δὲν φυλάττει πιά τὸ σῶμα ἢ τὰ ἱμάτια τοῦ μαρξισμοῦ, κανεὶς δὲν τὰ ἀγαπάει, κανεὶς δὲν τὰ ὑπερασπίζεται. Λές νὰ ἔχουν ἀπὸ μόνονα τους τὴ δύναμη νὰ σπεύρουν πάλι τὴ φλόγα, νὰ φουντώσουν κινήματα; Μπᾶ, κείτονται κιόλας νεκρά. Καὶ τὴν πού τὰ βλέπουμε ἀπὸ κοντὰ, ὄχι διαβάζοντας καὶ μελε-

τώντας, ἀλλὰ κοιτάζοντας πάντα ἀπὸ ἀπόσταση ἀσφαλείας τὸ λαβωμένο ἢ τὸ νεκρὸ θηρίο, φαίνεται καθαρά. Πρωτότυπα δὲν εἶναι. Κι αὐτὸ τό εἶπε ὁ Χέγκελ, κι αὐτὸ ὁ Κάντ, τὸ ἄλλο εἶναι πανανθρώπινο ἰδανικό. Λογικά σφάλματα ἔχουν, ἀντιφάσεις, ἀστήρικτους συλλογισμούς. Δὲν εἶναι καὶ σοβαρὴ φιλοσοφία, πολιτικὴ ἔκανε ὁ

ἄνθρωπος, ἀκτιβιστής, ἔδινε συμβουλές στοὺς κάθε λογῆς ἐπαναστάτες. Γιὰ ἐπιστήμη δὲν μποροῦμε νὰ μιλάμε. Διακριτικά ἐπιλέγει τὰ δεδομένα πού ἐπιβεβαιώνουν τίς θεωρίες του, οἱ προβλέψεις διαψεύσθηκαν μοιραία, ποιά πάλι τῶν τάξεων καὶ ποιοὶ προλεταριάτο, δὲν ἔχει καν τίς κατάλληλες ἐννοιες. Βέβαια τὰ πάντα εἶναι κοινωνικά προσδιορισμένα, ἀλλὰ αὐτὸ πλέον τὸ ξέρουν ὄλοι, οὔτε μᾶς τό ἔμαθε κατ' ἀνάγκη ὁ μαρξισμός. Ἔστερα αὐτὸς ὁ ὀρθολογισμός! Μά εἶναι πλέον ξεπερασμένος. Κατάλοιπο τοῦ διαφωτισμοῦ, ντεμοντέ ἱστορίες. Μήπως δὲν μοιάζει καὶ μέ θεολογία πού εὐαγγελίζεται τὴ σωτηρία; Καὶ τώρα μέ θεολογίες θά ἀσχολούμαστε, σήμερα τὴν ἐποχὴ τῆς κριτικῆς; « Ἡ θρησκεία εἶναι τὸ ὄπιο τοῦ λαοῦ».

Τί συμβαίνει λοιπὸν; Τί κάνουν ὄλοι αὐτοὶ στὴν ἀγορὰ συναθροισμένοι; Αὐτοὶ γρήγορα θά προσπεράσουν. Τοὺς περιμένουν ἄλλες λεωφόροι. Ἔχουν νὰ θεμελιώσουν τὴ φιλελεύθερη ἰδεολογία, νὰ τὴν ἀναπτύξουν, νὰ τὴν βελτιώσουν. Μέ τὸ πτώμα τί γίνεται; Τὸ θέλει κανεὶς; Δὲν ἀξιώθηκε οὔτε τίς τιμές πού πρέπει σέ, μέχρι πρότινος, προσφιλὲς πρόσωπο. Κι ἄς ποῦμε ὅτι κάποιοι τὸ θέλουν. Ποιοὶ θά 'ναι αὐτοὶ; Οἱ παλαιοὶ συγγενεῖς; Γιὰ νὰ τὸ θάψουν, νὰ ξεχαστεῖ γρήγορα ἡ ντροπὴ τους, γιὰ νὰ τὸ μωμιοποιήσουν, γιὰ νὰ τὸ διαμοιράσουν; Μήπως τὸ θέλουν τίποτε ἐντροφεῖς ἐπιστήμονες, ἀνατόμοι, νὰ τὸ τεμαχίσουν, νὰ τὸ μελετήσουν, νὰ βγάλουν τὰ συμπεράσματά τους, νὰ κρατήσουν τὰ χρήσιμα καὶ νὰ πετάξουν τὰ ἄχρηστα; Καὶ τί νὰ σοῦ κάνουν τὰ κομμάτια κουτσουρεμένα;

Εγὼ δὲν βλέπω σήμερα νὰ τὸ θέλει κανεὶς. Θά μοῦ πείτε, ποῖος ἀποζητᾶ καὶ ποῖος θέλγεται ἀπὸ ἕνα πτώμα; Εἶναι πτώμα; Πάντως ζωντανὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι. Κάτι κείμενα εἶναι σέ χοντρά βιβλία μέ βήανουσες, κίτς λέξεις (προλεταριάτο, κομμούνια, ταξικὴ συνειδηση...) καὶ μιά ἱστορία ἀγῶνων μέ αἵματα καὶ πολὺ πάθος πού γρήγορα τακτοποιήθηκε στίς μελανές σελίδες τῆς ἱστοριογραφίας. Τί νὰ σοῦ ποῦν τὰ νεκρά, τὰ ἀψυχα κείμενα, τί νὰ σοῦ ποῦν ἀπὸ μόνονα τους τὰ γεγονότα, αὐτὰ πού παρηλθάν καὶ αὐτὰ πού συντελοῦνται, ἂν δὲν τοὺς μιλήσεις ἐσὺ, ἂν δὲν τοὺς θέσεις τὸ ἐνδιαφέρον σου, ὅποιαδήποτε γνήσια ἀπορία; Δὲν νεύουν ἀπὸ μόνονα τους, οὔτε εἶναι φάροι μέ ἀσβεστο φῶς νὰ μερεῦνουν καὶ νὰ καθοδηγοῦν τοὺς ἀτυχοῦς ταξιδιώτες. Ἄν σήμερα δὲν ἔχεις προσανατολισμούς καὶ ἐρωτήματα, ἐρωτήματα ταυτότητας καὶ ἐρωτήματα πορείας, δὲν ἔχεις ἀνάγκη οὔτε τὴν ἱστορία, οὔτε τὴ φιλοσοφία οὔτε τὸν μαρξισμό. Θά βρῖσκειται στίς βιβλιοθήκες – ἀπὸ τὰ βιβλιοπωλεῖα ἔχει εξαφανιστεῖ ἀπὸ καιρὸ – γιὰ ὅποιον ποτέ ἐγδιαφερθεῖ καὶ ὅποιον ποτέ πέσει ἐπάνω κατὰ λάθος. Ὑπάρχουν ἤδη πολλὲς γενιές πού δὲν ἔχουν ἀκούσει, δὲν ἔχουν δεῖ, οὔτε ἔχουν ἀγγίξει, πολὺ περισσότερο δὲν ἔχουν διαβάσει, ὄχι βιβλίον, οὔτε μιά γραμμὴ μαρξιστικοῦ βιβλίου. Ὅσο γιὰ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, ἂν παρέλθουν κι αὐτοὶ γιὰ τοὺς ὁποίους, μέ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο, ἀποτελοῦν ἀκριβὴ μνήμη, θά ταιριαζοῦν πρόθυμα στὰ ἐρωτήματα καὶ τὰ σχέδια αὐτῶν πού ἤδη τὰ καταχώνιασαν στὴν ἄλλη πλευρὰ τῆς ἀλήθειας.

Η κινητικότητα τῶν εὐρωπαϊκῶν ὀργανισμῶν, ἀρμόδιων ἢ ἀναρμόδιων, γύρω ἀπὸ τὰ ζητήματα τῆς ἐκπαίδευσης καὶ τῆς ἐπαγγελματικῆς κατάρτισης, ἐντονη τὸν τελευταῖο καιρὸ, παρουσιάζει σαφῆ δείγματα ὀρίμανσης καὶ πλησιάζει ὀλοένα σὲ συγκεκριμένες προτάσεις καὶ θέσεις. Οἱ γενικὲς ἀρχές τῆς ἀναζήτησης μᾶς εἶναι ἀπὸ καιρὸ γνωστές, ὅπως

καὶ οἱ ἄξονες τῶν προθέσεων πού τις ὀδηγοῦν. Στὴν ἀφετηρία τους βρίσκονται δύο κυρίως προβλήματα. Ὁ ἀμείλικτος πλεόν οικονομικὸς ἀνταγωνισμὸς μὲ τὰ ἄλλα κέντρα βιομηχανικῆς παραγωγῆς, Ἰαπωνία καὶ ΗΠΑ, καὶ οἱ τεχνολογικὲς του παράμετροι καί, δεύτερο ἀλλὰ ἐξίσου σοβαρό, οἱ δημογραφικὲς ἀδυναμίες τοῦ εὐρωπαϊκοῦ χώρου, ἡ καλπάζουσα γήρανση τοῦ πληθυσμοῦ μὲ ἄλλα λόγια.

Ἀποδέκτης τῶν προθέσεων αὐτῶν εἶναι κυρίως ὁ χῶρος τῶν πανεπιστημίων καὶ τῆς τριτοβάθμιας ἐκπαίδευσης, ὅπου, καθὼς ἐλπίζεται, μποροῦν νὰ δημιουργηθοῦν οἱ προϋποθέσεις γιὰ τὴν ποιοτικὴ ὑπεροχὴ τῶν εὐρωπαϊκῶν οικονομικῶν προσπαθειῶν σὲ σχέση μὲ τις τῶν ἀνταγωνιστῶν τους. Ἡ ἔκβαση τῶν σχετικῶν συγκρούσεων κρίνεται ὀλοένα καὶ περισσότερο στὸ πεδίο τῶν τεχνολογικῶν καινοτομιῶν – τόσο στὸ ἐπίπεδο τοῦ προϊόντος ὅσο καὶ στὴ διαδικασία παραγωγῆς – περιορίζοντας σὲ δεύτερο ρόλο τὴν ἐξασφάλιση χαμηλῆ ἀμειβόμενης ἐργατικῆς δύναμης. Μὲ τὴν ἀφθονὴ ἐπιπλέον προσφορά πεινασμένων προσφύγων καὶ μεταναστῶν, ἡ Εὐρώπη μᾶλλον δὲν ἔχει πρόβλημα στὸ δεύτερο αὐτὸ πεδίο.

Στὸ πρῶτο ὅμως τὰ πράγματα ἀγγίζουν τὸ ἀδιέξοδο. Στὴν Εὐρώπη συρρικνώνεται συνολικὰ ἡ προσφορὰ ἐργασίας ἐξαιτίας τῆς γήρασης τοῦ πληθυσμοῦ. Πρὶν ἀπὸ τὸ 2000, τὸ τέλος τῆς τρέχουσας δεκαετίας, ἡ ἐτήσια προσφορὰ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ θὰ μειώνεται μὲ ρυθμὸς 300.000 τὸ χρόνο. Μὲ δεδομένο ὅτι σήμερὰ τὸ 28% κάθε ἡλικίας ἔχει πρόσβαση στὴν τριτοβάθμια ἐκπαίδευση, αὐτὸ σημαίνει ὅτι τὰ διαθέσιμα νέα ἐπιστημονικὰ στελέχη θὰ μειώνονται μὲ ρυθμὸς 100.000 τὸν χρόνο. Πρόκειται γιὰ ἕνα κενὸ πού ἡ μετανάστευση δὲν μπορεῖ νὰ καλύψει, σὲ ἀντίθεση μὲ αὐτὸ πού ἀναμένεται νὰ γίνῃ στίς μὴ στελεχικὲς θέσεις. Ἡ μόνη διαγραφόμενη λύση εἶναι ἡ μετατροπὴ τῶν ἐκπαιδευτικῶν δεδομένων καθὼς καὶ ἐκείνων τῆς ἐπαγγελματικῆς κατάρτισης, παράλληλα φυσικὰ μὲ τὴν ὀλοένα καὶ μεγαλύτερη παραχώρηση θέσεων στὰ «κατώτερα» ἐπαγγέλματα στους ἐν δυνάμει μετανάστες, τοὺς «φτωχοὺς ἀδελφοὺς» τῆς Ἀγατολῆς.

Ὁ πρῶτος ἀμεσὸς στόχος εἶναι ἡ γιγάντωση τῆς τριτοβάθμιας ἐκπαίδευσης. Τὸ σημερινὸ 28% τῶν φοιτητῶν/σπουδαστῶν πρέπει – κατὰ τοὺς Εὐρωπαίους προγραμματιστές – νὰ ἀνέβῃ στὰ ἀμέσως ἐπόμενα χρόνια στὸ 35 μὲ 40% καὶ ἀργότερα καὶ στὸ 50%. Μὲ ἄλλα λόγια, τὸ παρεχόμενο ἀπὸ τὰ πανεπιστήμια ἢ τὰ τεχνολογικὰ ἰδρύματα ἔργο πρέπει ἀμεσα νὰ ἀυξηθεῖ κατὰ 25 ὡς καὶ 45%, ποσοστὸ πού γίνεται ἀκόμα πιὸ σημαντικὸ ἂν προστεθεῖ καὶ τὸ νέο καθῆκον τῆς συνεχοῦς ἐπιμόρφωσης τῶν ἐνηλίκων. Δηλαδή, καθὼς οἱ ἀριθμοὶ τῶν φοιτητῶν/σπουδαστῶν καὶ πάλι δὲν θὰ ἐπαρκοῦν, ἐνῶ οἱ τεχνολογικὲς καινοτομίες θὰ καλπάζουν, ἡ τριτοβάθμια ἐκπαίδευση θὰ πρέπει νὰ ἐπιφορτισθεῖ καὶ μὲ τὴν μακρὴ ἐπιμόρφωση τῶν ἐνηλίκων. Στὴν οὐσία δὲν αὐτὰ τὰ ὀράματα σημαίνουν διπλασιασμὸ τῶν σημερινῶν δυνατοτήτων τῆς τριτοβάθμιας ἐκπαίδευσης. Φυσικὰ,

Εὐρωπαϊκὰ πανεπιστήμια σὲ ἀναζήτηση νέας ταυτότητας

τοῦ Γιώργου Μαργαρίτη

κάτι τὸ τόσο σημαντικό ξεπερνᾷ τις οικονομικὲς καὶ δομικὲς δυνατότητες τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν καὶ ἡ ἐξαγγελία του ἀπαιτεῖ κάποιες πρακτικὲς ἐξηγήσεις.

Ἡ κυριότερη ἀπὸ αὐτὲς τις ἐξηγήσεις στεγάζεται κάτω ἀπὸ τὸν ἀόριστο τίτλο «συνειραγσία τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων μὲ τις ἐπιχειρήσεις». Πρόκειται στὴν οὐσία γιὰ τὴν δι-

αίτηση καὶ ἐκχώρηση τοῦ «ἐκπαιδευτικοῦ δικαίωματος». Γιὰ τὴν ἐπίσημη ἐνταξὴ τῶν ἐκπαιδευτικῶν μηχανισμῶν πού οἱ ἐπιχειρήσεις διατηροῦν στὸ ἔθνικὸ ἢ εὐρωπαϊκὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα σὲ βάση ἰσότητη. Πραγματικὰ, οἱ μεγάλες ἐπιχειρήσεις, ἰδιαίτερα στους στρατηγικοὺς κλάδους αἰχμῆς, διατηροῦν καὶ σήμερὰ ἰσχυρότατους ἐκπαιδευτικούς μηχανισμούς. Ἐταιρίες ὅπως ἡ Φιατ, ἡ Μισελὲν, ἡ Φίλιπς κ.λπ. ἔχουν μόνιμα ὑψηλὰ ποσοστὰ τοῦ προσωπικοῦ τους – συχνὰ καὶ ὡς 20 ἢ καὶ 30% – σὲ κάθε εἶδους ἐπιμορφωτικὰ προγράμματα ἢ σεμινάρια ἐνῶ ταυτόχρονα διατηροῦν σημαντικὲς μονάδες ἐρευνῶν. Φαινομενικὰ ἐκεῖνο πού πρῶτα θ' ἀλλάξει θὰ εἶναι τὸ δικαίωμα τῶν ἐπιχειρήσεων αὐτῶν νὰ δίνουν πανεπιστημιακὰ ἢ τεχνολογικὰ διπλώματα – Masters, πτυχία ἢ διδακτορικά. Στὴν οὐσία ὅμως ἡ τριτοβάθμια ἐκπαίδευση θὰ χάσει τὴν «πολυτέλεια» τοῦ νὰ μὴν εἶναι αὐστηρὰ προσαρμοσμένη, τοῦ νὰ μὴν εἶναι ἀπόλυτα ὑποταγμένη στὰ ὅποια προβλήματα τοῦ παγκόσμιου οικονομικοῦ ἀνταγωνισμοῦ.

Τὰ πανεπιστήμια λοιπὸν καὶ τὰ ΤΕΙ θὰ πολλαπλασιαστοῦν καὶ θὰ γιγαντωθοῦν, δὲν θὰ μοιάζουν ὅμως μὲ αὐτὰ πού σήμερὰ γνωρίζουμε. Ἡ ἀναμενόμενη αὐτὴ ἔκρηξη θὰ γίνῃ ἐξᾴλλου μόνον στὰ «secteurs de pointe», μόνον στους τομείς ἐκείνους πού μποροῦν νὰ ἐξυπηρετήσουν τις εὐρωπαϊκὲς ἀνταγωνιστικὲς διαθέσεις. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ ὄνομασία τους θὰ γίνῃ ψευδώνυμη καθὼς οἱ ἐσωτερικὲς ἰσορροπίες τῶν ἐκπαιδευτικῶν συστημάτων θὰ πληγοῦν καίρια. Δὲν θὰ πρόκειται γιὰ πανεπιστήμια, κέντρα συνάντησης ὄλων τῶν γνώσεων καὶ τῶν ἐπιστημῶν, ἀλλὰ γιὰ «κέντρα ἐπιχειρήσεων» πού θὰ προάγουν μόνον τις ἀπαραίτητες γιὰ τὸν οικονομικὸ πόλεμο γνώσεις. Τὸ πρῶτο θῦμα θὰ εἶναι – ὅπως ὁ καθένας τὸ φαντάζεται – οἱ Ἐπιστήμες τοῦ Ἀνθρώπου. Ἦδη στίς ἀναζητήσεις τῶν διαφόρων ἐπιτροπῶν πού διαμορφώνουν τις σχετικὲς προτάσεις τὸ ζητούμενο δὲν εἶναι ἡ δυνατότητα ἐξασφάλισης κάποιες ἐγγύησεις γιὰ τις μὴ «ἐπιθετικὲς» ἐπιστήμες ἀλλὰ ἡ προσαρμογὴ τους στὸν γενικὸ κανόνα. Πῶς καὶ τί νὰ πουλήσουν ὥστε νὰ ἔχουν δικαίωμα νὰ ζοῦν. Καὶ ἀκούγονται πολλὰ ἐκεῖ: π.χ. οἱ ἱστορικοὶ μποροῦν νὰ φτιάχνουν ἱστορικὰ παιχνίδια γιὰ τὴν τηλεόραση, οἱ φιλόλογοι νὰ γράφουν σενάρια γιὰ «σήριαλ» τηλεοπτικὰ ἐνῶ οἱ ἀρχαιολόγοι ἔχουν πλήρως ταξινομηθεῖ στὴν ὀνομαζόμενη «τουριστικὴ βιομηχανία». Οἱ Ἐπιστήμες λοιπὸν τοῦ Ἀνθρώπου θὰ ἐπιβιώσουν μόνον ἂν δεχτοῦν νὰ ὑποταχθοῦν σ' αὐτὸ πού γενικὰ ὀνομάζεται «βιομηχανία τοῦ ἐλεύθερου χρόνου». Δηλαδή γιὰ ἕνα σημαντικό τμήμα τῶν εὐρωπαϊκῶν πανεπιστημίων ἢ ἐπαπειλούμενη «ἐκκρηξὴ» τῆς τριτοβάθμιας ἐκπαίδευσης θὰ σημάνει ἀπλῶς τὸ τέλος.

Δὲν εἶναι αὐτὲς οἱ μόνες ἰσορροπίες πού ἀπειλοῦνται. Τὰ παραπάνω εὐνοοῦν φυσικὰ τις χώρες πού ἔχουν καὶ τὰ γένια καὶ τὰ χτένια. Αὐτὴ ἡ ταῦτησ ἀνταγωνισμοῦ, παραγωγῆς καὶ ἐκπαίδευσης συνδέει γεωγραφικὰ τὴν τελευταία μὲ τὰ κέντρα παραγωγῆς ἀγαθῶν, μὲ τις βιομηχανικὲς χώρες καὶ πρὸ εἰδικὰ ἀκόμα

Διά γυμνού ὀφθαλμοῦ

μέ τις περιοχές πού δημιουργοῦν τεχνολογίες αἰχμῆς. Πράγματι, ἐκεῖ μόνο ἡ νέα αὐτὴ ἐκπαίδευση ἔχει λόγο ὑπαρξῆς καὶ ἀνάπτυξης. Ἡ ἐξέλιξη αὐτὴ εἶναι ἐμφανῆς — ἔστω καὶ πολὺ δευιά ἀκόμα — στὶς συζητήσεις πάνω στὰ προγράμματα ἀνταλλαγῶν φοιτητῶν, σπουδαστῶν καὶ διδασκόντων ἀνάμεσα στὰ εὐρωπαϊκὰ ἰδρύματα. Τὰ Erasmus, Comet ἢ Lingua κρίνεται σήμερα ὅτι ἔχουν ἀποτύχει, γιατί ὄχι μόνο μετακινοῦν τό 4% τοῦ φοιτητικοῦ πληθυσμοῦ ἐναντι 10% πού ἦταν τό ἐπιθυμητό, ἀλλὰ καὶ γιατί δίνουν μόνο βραχύβιες δυνατότητες — γνωριμίας — καὶ γιατί δέν ἐντείνουν τὴν ἀνταλλαγή διδασκόντων ἢ ἐρευνητῶν.

Οἱ προτάσεις γιὰ τὴ μετεξέλιξη τῶν παραπάνω προγραμμάτων εἶναι ἐνδεικτικές. Ἡ λύση γιὰ τὴν οἰκονομικὴ τους ἀσφυξία ἀνακαλύφθηκε στὴν ἐπιστράτευση «χορηγῶν» ἀπὸ τὸν ἰδιωτικὸ τομέα καὶ τὶς ἐπιχειρήσεις. Σέ συνδυασμὸ μὲ τὰ προηγούμενα, ἡ ὑποψία προκύπτει ἀβίαστα. Φοιτητές, σπουδαστές καὶ διδάσκοντες θὰ ἔχουν τὴν εὐκαιρία νὰ μεταφερθοῦν στὰ κέντρα παραγωγῆς καὶ ἐκπαίδευσης τοῦ «χορηγοῦ» ἢ νὰ συνδεθοῦν μὲ ὅποιο τρόπο μαζί του. Πρόκειται μήπως γιὰ κάποιον βῆμα πρὸς τὴν «συγκέντρωση φαϊᾶς οὐσίας» ἐκεῖ πού τὴν χρειάζονται; Πρὸς τὴν «μετανάστευση ἐγκεφάλων» ὅπως λεγόταν αὐτὸ παλιά; Τὰ ἐκπαιδευτικὰ «εὐρωδά-νεια», πού πρόκειται νὰ ἀντικαταστήσουν τὶς φτωχῆς

ἐπιδοτήσεις τοῦ Erasmus, μήπως δέν εἶναι, στὴ συγκυρία αὐτὴ, παρὰ ἓνα πρόσθετο μέσο πού θὰ ὀδηγεῖ πρὸς τὰ κέντρα παραγωγῆς ἄρα ἐκπαίδευσης; Καὶ τί θὰ μείνει γιὰ τοὺς ἄλλους καὶ γιὰ τὰ ἐκπαιδευτικὰ τους συστήματα; Ὑψηλές ἐξειδικεύσεις στὴ μαγειρικὴ; (Ὅσο καταπληκτικὸ κι ἂν φαίνεται, στὶς βραχύβιες περὶ παιδείας προτάσεις τοῦ προηγούμενου ὑπουργοῦ Παιδείας ἀνοίγε ὁ δρόμος γιὰ τὴν ἀπόκτηση διδακτορικῶν διπλωμάτων στὰ ζαχαροπλαστικά, στὰ οἰκιακὰ καὶ στὸ στρώσιμο κρεβατιῶν! Ὅσο καὶ νὰ 'ναι, τό παιγνίδι τῶν λέξεων — τῶν βαρὺγδουπων εἰδικὰ — εἶναι πρώτης τάξης βάλσαμο γιὰ τοὺς διαρκῶς χαμένους).

Ἡ Εὐρώπη λοιπὸν χωρίζεται (φιλοδοξεῖ νὰ χωριστεῖ) σέ ἐκείνη πολεμιστῶν (πού πολεμοῦν τὸν κακὸ Ἴάπωνα καὶ ἄρα πρέπει νὰ ὀπλιστοῦν, ἤτοι νὰ μορφοθοῦν), σέ ἐκείνη τῶν ἐργαζομένων (πού ὡς πρώην πεινασμένοι μόνο ἓνα πιάτο φαῖ χρειάζονται — καὶ πολὺ ρατσισμό, μὴν σκεφθοῦν καὶ σηκώσουν κεφάλι) καὶ σέ ἐκείνη τὴν ἀπροσδιόριστη τῶν ὄσων προσεύχονται καὶ μοιρολογοῦν. Οἱ τελευταῖοι, εἴτε ὡς ἀνεργοὶ εἴτε ὡς περιθωριακοὶ (γεωγραφικά, οἰκονομικά), ζοῦν καὶ θὰ ζοῦν ἀπὸ ἐπιδοτήσεις καὶ ἀνοχές — ὅσοι ἔχουν καὶ κάποια κληρονομιά νὰ ἐκποιήσουν «εὐήμεροῦν» κιόλας. Κι ἔτσι δέν τοὺς περνᾷ ἀπὸ τό μυαλό ὅτι ἓνα πολὺ ἀδικο σύστημα στεριώνεται σέ βάρος τους.

ὡπως βλέπετε ἀπὸ τό φυλλομέτρημα τοῦ περιοδικοῦ, ὁ Πολίτης ἄλλαξε. Ἀπὸ τὴ γνώριμη, ἐδῶ καὶ δεκαεξί χρόνια, μορφὴ του ἔμεινε μόνο ὁ λογότυπος τοῦ τίτλου. Ἔμειναν μόνο οἱ γραμμές, τὰ πλαίσια,

τό αὐστηρὸ παρουσιαστικὸ. Ἐλεύθερη ἢ σελιδοποίη-ση, χρησιμοποίησις ὀρισμένων δυνατοτήτων πού προσφέρει ἡ ηλεκτρονικὴ τεχνικὴ, ἀρχιγράμματα, λετρίνες, μιὰ προσπάθεια καλλωπισμοῦ μὲ δυὸ λόγια, νὰ γίνῃ κι αὐτὸς ὄρατος. Τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ καλλωπισμοῦ θὰ κριθεῖ ἀπὸ τοὺς ἀναγνώστες, ὅπως καὶ κάθε καλλωπισμὸς κρίνεται ἀπὸ τοὺς ἄλλους κι ὄχι ἀπὸ τὸν καλλωπιζόμενο. Μπορεῖ στὴν πραγματικότητά νὰ μὴν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ψιμύθια πάνω σ' ἓνα γερασμένο πρόσωπο πού ὄσο πασχίζει νὰ νεάσει τόσο πιὸ γελοῖο φαίνεται.

Γνωρίζομαστε πιά καλά μεταξύ μας. Κανείς δέν μπορεῖ νὰ κοροιδέσῃ τὸν ἄλλο ἀλλάζοντας ροῦχα. Ὁ Πολίτης ἀλλάζοντας σελιδοποίησις — ἄς ποῦμε ἐπειδὴ ἡ παλιά κουράστηκε, ὅπως ἓνα πολυφορεμένο παντελόνι —, δέν θέλει ν' ἀλλάξῃ ἐπὶ τῆς οὐσίας. Ἀριστερό περιοδικὸ ἦταν, ἀριστερό περιοδικὸ θέλει νὰ παραμείνῃ. Ἐντυπο πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς κριτικῆς ἦταν, ἴδιος παραμένει ὁ προσανατολισμὸς του. Ἀπ' τὸν μαρξισμό ἤθελε νὰ ἐμπνέεται, δέν βρῆκε λόγους νὰ ἐγ-

Ὁ Πολίτης ἀλλάζει

τοῦ

Ἄγγελου Ἐλεφάντη

ἐγκαταλείπει τὶς θεωρητικὲς πηγές τῆς ἐμπνευσης του. Ἐπὶ δεκαεξί χρόνια ἐναντία στὴ Δεξιὰ, τὴ λαϊκιστικὴ καὶ τὴν ἀριστερὴ κομματοκρατία, κανείς λόγος δέν ὑπάρχει σήμερα νὰ ἐπικροτήσῃ ἓνα πολιτικοκομματικὸ σύστημα πού δέν μπορεῖ νὰ ἀντιμετωπίσῃ οὔτε τὰ προβλήματα πού δημιουργοῦν δύο μέρες χιονιοῦ ἢ μιὰ γερὴ νεροπον-

τῆ. Κανένα λόγο δέν βρίσκει νὰ τέρπεται μὲ τὶς τηλε-σαχλαμάρες ἢ ἐκείνες τὶς τόσο στοχαστικὲς κοινοτοπίες τῶν δημόσιων καὶ τῶν ἰδιωτικῶν καναλιῶν. Πράγματι, ἔχουμε δίκιο, ἴσως περισσότερο ἀπὸ ἄλλες ἐποχές, νὰ μὴ θέλουμε ν' ἀλλάξουμε, νὰ μὴ θέλῃ τό περιοδικὸ νὰ ἐξωραίζει τό τέλμα στὸ ὅποιο βουλιάζει ἡ κοινωνία μας. Ἄς τό περιτυλίγουν ἄλλοι μὲ χαρτιά πολυτελείας καὶ κορδέλες ὅπως τὰ χριστουγεννιάτικα δῶρα. Κάπως ἔτσι ἄλλωστε εἶναι κι ὁ κόσμος στὸν ὅποιο ἀπευθύνεται, ὄσοι ἀκόμη τό ὑποδέχονται.

Κι ὁμως, αὐτὴ ἡ σιγουριά μπορεῖ νὰ εἶναι τό εἶδωλο τοῦ Νάρκισσου πού θυσιάζει στὸν καθρέφτη του. Αὐτὴ ἡ αὐτοϊκανοποίησις ὅτι «μέσα πᾶμε καλά καλά» ἰσοδυναμεῖ μὲ μαρasmus. Μιλώντας, βέβαια, πολὺ γενικά, θέλω νὰ πῶ ὅτι ἐνῶ δέν βρίσκω λόγους νὰ ἀλλάξουμε τὶς ἰδέες πού εἴχαμε γιὰ τὴν Ἀριστερά, τὸν σοσιαλισμὸ, τὴν ποιότητα τῆς πνευματικῆς, τῆς κοινωνικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς ζωῆς, ἐνῶ τίποτε τό οὐσιαστικὸ δέν συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς προσαρμογῆς στὶς σύγχρονες συνθήκες πού διαμορφώνει τό κλίμα τοῦ περιρρέοντος με-

Διά γυμνού ὀφθαλμοῦ

ταμοντερνισμού, τοῦ θριαμβεύοντος καπιταλισμοῦ καὶ τοῦ καταρεύσαντος «σοσιαλισμοῦ», ὡστόσο, ἐμεῖς οἱ ἴδιοι πού ἔχουμε τίς ἴδιες ἰδέες μέ πρῖν, ἔχουμε ἀλλάξει. "Ἔσπασαν οἱ γραμμές συνοχῆς. Καί δέν ἀναφέρομαι μόνο στους πέντε δέκα πού συνεργαζόμαστε γιά νά φτιάχεται ὁ Πολίτης ἀλλά στους χιλιάδες πού συγκροτούσαμε τήν παράταξη τῆς Ἀριστερᾶς. Τώρα ὁ καθένας κι ἡ σκούφια του. Πῶς μπορεί, λοιπόν, νά συνεχίσει ἕνα περιοδικό μέ τίς ἴδιες ἰδέες, ἰδέες πού προέκυπταν, καί παράγονταν ἀπό ἕνα «ἐμεῖς», προϋπέθεταν ἕνα ἐμεῖς, καί συνεπαγόταν ἕνα «ἐμεῖς», χωρίς νά καταλήξουμε σέ μιά βουλευσιαρχική ἰδεοκρατία πού νά ἀναίρουσε λέξη πρὸς λέξη, σημεῖο τό σημεῖο, τίς ἴδιες ἰδέες (ἢ τὰ ἰδανικά ἂν θέλετε) πού θέλουμε νά ὑπηρετήσουμε; Πῶς μπορούμε νά κάνουμε κριτική ἀφοῦ ποτέ δέν εἶχαμε καί δέν ἔχουμε τήν ἀποψη ὅτι «εἴμαστε μιά τσογλανοπαρέα πού κάνει κριτική»;

Ὅπως καταλαβαίνετε, προσπαθῶ νά περιγράψω τὰ ἐρωτήματα πού βρίσκονται στή ρίζα τοῦ διαβήματος «συνεχίζουμε τήν ἐκδοση τοῦ Πολίτη», ἐρωτήματα πού δέν εἶναι δυνατόν ν' ἀπαντηθοῦν ἀλλάζοντας σελιδοποίηση καί προσθέτοντας λίγο χρωματάκι στίς σελίδες. Κι οὔτε πρόκειται σ' αὐτά τὰ ἀνοιχτά ἐρωτήματα, πού πάνε πολύ πῶς πέρα ἀπό τήν ἐκδοση ἑνός περιοδικοῦ, νά δώσω ἐδῶ μιά ἀπάντηση. "Ἄλλωστε δέν τήν ἔχω. Σκέφτομαι μόνο, ἴσως ἐντελῶς ὑποκειμενικά, ὅτι τό περιοδικό αὐτό εἶναι μιά μορφή ἐνταξῆς τῶν δημιουργῶν του στήν Ἀριστερά πού λείπει. "Ἄλλο ἐρώτημα κι αὐτό: Πῶς μπορείς νά εἶσαι ἐνταγμένος σέ κάτι πού λείπει, ἐκτός κι ἂν, ἔχοντας καβαλήσει τό καλάμι, πιστεύεις ὅτι εἶσαι τό προζύμι πού θά τό φτιάξει; "Ἔστω. Λέμε ὅμως, ἀντί ἄλλης ἀπαντήσεως, ὅτι συνεχίζοντας αὐτό περιοδικό μέ τό σημαδιακό ὄνομα, προσπαθοῦμε νά διατηρήσουμε, γιά τούς ἑαυτούς μας, μιά ταυτότητα πού νά τή χρωματίζει κάπως ἡ σοσιαλιστική ἰδεολογία. Τό φτιάξιμό του μᾶς ὑποχρεώνει νά παραμένουμε ἀριστεροί, νά μὴν κρυβόμαστε πίσω ἀπό τό δάχτυλό μας, νά μὴν αὐτοφυγαδενόμαστε στους μύθους τοῦ «προσωπικοῦ», γιατί μιά τόσο πολύ προσωπική

ὑπόθεση, τό νά εἶσαι ἀριστερός δηλαδή, δέν μπορεί νά τήν διαχειρίζονται οἱ ἰδεολογίες τῆς αὐτοπραγμάτωσης, ὅπως δέν ἔπρεπε νά τό διαχειρίζεται ἡ κομματοκρατία. Ἀλλά καί οἱ ἀναγνώστες πού ὑποδέχονται τόν Πολίτη στό ἴδιο μήκος κύματος κινοῦνται. Εἶναι κι αὐτοὶ ἀριστεροί χωρίς Ἀριστερά. Καί γιά τούς ἴδιους τό ζήτημα εἶναι πιεστικό, οἱ ἀπαντήσεις ἀβέβαιες, οἱ ματαιώσεις πολλές, πάντως ὅμως καί γιά τούς ἀναγνώστες ἡ ὑπόθεση Ἀριστερά δέν μπαίνει στό ἀρχεῖο.

"Ἄν συνδυάσουμε αὐτά τὰ δύο στοιχεῖα, τή δική μας θέληση νά συνεχίσουμε τόν Πολίτη καί τή θέληση ἑνός ὀρισμένου κοινοῦ νά συντηρήσει κι αὐτό τήν ἀριστεροσύνη του καί τό κριτικό του πνεῦμα στους χαλεπούς καιρούς, φτιάχεται ὁ λόγος ὑπαρξῆς τοῦ περιοδικοῦ. Κάτι πού πάει λίγο πέρα ἀπό ἕνα ἐπάγγελμα, λίγο πέρα ἀπό μιά προσωπική στάση.

Τό μπορούμε; "Ἄλλα ἐρωτήματα ἐδῶ ἀνοιχτά. Χρωστάμε δύο ἑκατομμύρια· σ' ἕνα χρόνο θά γίνουν τέσσερα. Κανείς δέν πληρώνει αὐτή τή δουλειά, κανένα πρόγραμμα τῆς ΕΟΚ δέν τήν χρηματοδοτεῖ. Τήν πληρώνουν μόνο ὅσοι τήν κάνουν. Καί τήν πληρώνουν στήν κυριολεξία. Διανοοῦμενοι μέτριου βεληνεκοῦς εἴμαστε, λίγα ξέρουμε, λίγα μπορούμε. Ἡ δουλειά πού κάνουμε δέν γίνεται οὔτε ἀκαδημαϊκά οὔτε ἐπαγγελματικά. Δέν γίνεται νά τῆς ἀφιερῶθεῖς ἂν δέν εἶναι, κάπως, τρόπος ζωῆς. Ἐκεῖ ἀρχίζουν τὰ πολύ δύσκολα, τὰ ἀβυσταχτα. Ὁ σοσιαλισμός ἀπ' τόν ὁποῖο ἐμπνεόμαστε εἶναι ἕνα πολιτικό κίνημα πού προϋποθέτει κοινωνικό κίνημα, προϋποθέσεις καί οἱ δύο ἔωλες αὐτή τήν ἐποχή, δέν ἐξαρτῶνται ἀπό μᾶς. Πάνω ἀπ' ὅλα ὅμως ὁ σοσιαλισμός, ἀκόμα κι ὅταν ἡττᾶται ὅπως τώρα, εἶναι πνευματικό, ἰδεολογικό κίνημα. Οἱ ἀριστεροί στό μέτωπο αὐτό φτιαχνόμαστε ἢ μᾶς παίρνει ἢ μπάλα. Συνεχίζουμε τόν Πολίτη εἶναι, κάπως, σά νά μή θέλουμε νά μᾶς πάρει ἢ μπάλα. Πράγματι. "Ἐχουμε πολλούς λόγους ν' ἀλλάξουμε κι ἐμεῖς σέ μιά ἐποχή πού ὅλα ἀλλάζουν: νά γίνουμε περισσότερο σοσιαλιστές, σέ μιά ἐποχή πού εἶναι τόσο ντεμοντέ νά εἶσαι ἀριστερός.

Ἔφετε τὰ παιδιά ... σιδηροδέσμια κατά προτίμηση!

τοῦ Γιώργου Μαργαρίτη

Προφανῶς ὑπάρχουν ἀρκετοί ποὺ παίρνουν πολὺ στὰ σοβαρὰ αὐτόν τόν παράξενο «διάλογο γιὰ τὴν παιδεία». Καί — ὦ τί συμπτώσεις εἶναι ἐτοῦτες! — ἡ πλειοψηφία τῶν ὄσων σοβαρὰ περὶ τῆς παιδείας συσκέπτονται ἐκτοξεύει

τερατουργήματα μέ πλήρη αὐτοπεποίθηση σχετικὰ μέ τὴν τύχη τους, χωρὶς δισταγμούς ἢ ὑποψίες, ἀπόλυτα σίγουρη γιὰ τὴ μορφή τοῦ αὐριανοῦ κόσμου τῆς παιδείας, τῶν γραμμάτων καὶ τῆς ἐλληνικῆς διανόησης ἐν γένει. Τόση βεβαιότητα γιὰ συνήθως ἀπίθανες προτάσεις γεννᾷ στοὺς ἀνυποψίαστους εὐλόγα ἐρωτηματικά.

Στό πνεῦμα αὐτῆς τῆς γραμμῆς καὶ τό ἄρθρο τοῦ κ. Δ. Α. Μακρῆ στήν Καθημερινή τῆς 3ης Δεκεμβρίου. Ἀντικείμενό του οἱ προτάσεις τῆς Ἱεραῆς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος γιὰ τὴν θρησκευτική παιδεία τῶν Ἑλληνοπαίδων καὶ χαρακτηριστικό τῆς ἢ βεβαιότητα γιὰ εὐμενὴ ὑποδοχὴ τῶν καθ' ὅλα ἐξωφρενικῶν προτάσεων ἀπὸ τὴν ἡγεσία τοῦ ὑπουργείου Παιδείας (συγγνώμη, καὶ ... Ὁρησκυμάτων). Πραγματικά οἱ προτάσεις αὐτές, ποὺ ξεκινοῦν ἀπὸ ὑποψίες «αἰρετικῶν καὶ ἀθεϊστικῶν» διδασκαλιῶν στό πλαίσιο τοῦ μαθήματος τῶν θρησκευτικῶν, καταλήγουν στή διαμόρφωση ἑνός πλαισίου ποὺ θά ἐξασφαλίζει ἀπόλυτο καὶ ἀσφυσικό ἔλεγχο τῆς Ἐκκλησίας πάνω στή θρησκευτική (καὶ ὄχι μόνο) διαπαιδαγώγηση τῶν παιδιῶν. Ὑποχρεωτικά τοῦ συνόλου τῶν παιδιῶν, ὥστε νά μὴν παρατηρεῖται στό μέλλον ἡ σημερινὴ θλιβερὴ εἰκόνα τῶν ἐθελοντικῶν κατηχητικῶν.

Ἀναλυτικὰ προτείνεται «ἡ ἄμηση συνεργασία ἐκπαιδευτικοῦ καὶ ἱερέα, ὥστε ὁ μαθητὴς νά συνδέεται ἔμπρακτα μέ τό ἐνοριακό ἔργο». Μέ τόν τρόπο αὐτό ἡ ἐνορία καὶ ὁ μηχανισμός τῆς ἐκκλησίας θά ἔχουν πλήρη πρόσβαση καὶ δυνατότητες ἐλέγχου στὰ δημοτικά σχολεῖα καὶ φρονιὰ τίποτα δέν διασφαλίζει ὅτι θά περιορίσουν τίς δυνατότητες, ποὺ ἔτσι τοὺς δίνονται, στὰ τῶν θρησκευτικῶν. Ἡ συνέχεια εἶναι ἀνάλογη τῆς ἀφετηρίας. Στὴν πρώτη καὶ στὴ δευτέρη τάξη τὰ παιδιά θά ἴχνογραφοῦν θρησκευτικὲς εἰκόνας, «ἀφορμὴ γιὰ διδασκαλία στὴν τάξη». Στὴν τρίτη καὶ στὴν τέταρτη τάξη τὰ πράγματα σοβαροῦν, καθὼς τὰ παιδιά μεταβάλλονται ὑποχρεωτικά σ' ἕνα εἶδος ἐκκλησιαστικῆς νεολαίας μέ καθήκοντα ποὺ ὑπερβαίνουν τὰ τρέχοντα τῶν σημερινῶν παπαδοπαίδων. Δηλαδή, ἐκτός ἀπὸ τὴν κατήχηση, θά μαθαίνουν «βυζαντινοὺς ὕμνους καὶ χριστιανικά τραγούδια», τὰ ὁποῖα καὶ θά «παρονοιάζον» ἐκτός σχολείου, στίς ἐκδηλώσεις τῆς Ἐκκλησίας, «σέ ἰδρύματα τῆς ἐνορίας καὶ τῆς Μητροπόλεως». Ἀκόμα προβλέπεται ἡ συνεχὴς παρουσία τῶν μικρῶν μαθητῶν στὰ ἰδρύματα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μηχανισμοῦ, «οἰκο-

τροφεῖα, ὀρφανοτροφεῖα καὶ γηροκομεῖα». Ὁ ἱερέας φρονιὰ ἐπίμονα παρῶν σέ ὅλα αὐτὰ ὥστε νά «ἐξοικειωθοῦν» τὰ παιδιά μέ τὴν παρουσία του.

Στὴν πέμπτη καὶ στὴν ἕκτη τάξη τοῦ δημοτικοῦ αὐτὴ ἢ «στρωμένη» καὶ «ἐξοικειωμένη» «χρι-

στιανικὴ νεολαία» θά περάσει στὴ δράση. Θά μέτεχει δηλαδή ἐνεργὰ στίς ἐκδηλώσεις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μηχανισμοῦ, διαθέσιμη γιὰ ἐράνους, γιὰ παρουσίαση «θεατρικῶν παραστάσεων οἱ ὁποῖες θά ἀντλοῦν τὰ θέματά τους ἀπὸ τὴν Ἁγία Γραφή καὶ τὴ ζωὴ τῶν ἁγίων» σέ ἰδρύματα καὶ ἄλλα παρόμοια! Φρονιὰ στίς τάξεις αὐτές θά ἐνταθεῖ ταυτόχρονα καὶ ἡ κατήχηση σέ τρόπο ὥστε νά ἀναρωτιέται κανεὶς πῶς θά ἀπομείνει χρόνος στὰ χριστιανόπουλα αὐτὰ γιὰ νά κάνουν καὶ κάτι λιγότερο χριστιανικό, ὅπως ἀθλητισμό, πάρτυ ἢ ξένες γλωσσες.

Αἰσθάνομαι εἰλικρινὰ ἀμήχανος στό πῶς πρέπει νά ἀπαντήσῃ κανεὶς σέ τοῦτες τίς ἀπροσδόκητες πτυχές τοῦ «ἐθνικοῦ διαλόγου γιὰ τὴν παιδεία», τίς τόσο σίγουρες γιὰ τόν ἑαυτό τους καὶ γιὰ τὴν τελικὴ τους ἐπικράτηση. Ἄν πάρει κανεὶς στὰ σοβαρὰ καὶ κατά γράμμα τὰ παραπάνω, τότε εἶναι προφανές ὅτι βρισκόμαστε μπροστά σέ μιὰ φασιστικοῦ τύπου ἀπόπειρα ὀργάνωσης τῆς πιὸ τρυφερῆς καὶ εὐπλαστῆς ἡλικιακῆς νεολαίας, μέ σκοπὸ τὴν ἰδεολογικὴ πλύση ἐγκεφάλου, τόν καταναγκασμό, τὴν ὑποταγὴ καὶ τόν ἔλεγχο. Πράγματα δηλαδή πάρα πολὺ σοβαρὰ ποὺ δέν εἶχε γνωρίσει ἡ χώρα μας ἀπὸ τόν καιρὸ τῆς μεταξικῆς ΕΟΝ καὶ δῶθε. Στὴν περίπτωση αὐτὴ εἶναι ἐπιβεβλημένος ὁ συναγερμός ὄλων τῶν δημοκρατῶν καὶ φιλελεύθερων ἀνθρώπων τῆς χώρας γιὰ νά ἀντισταθοῦν σ' αὐτόν τόν ἀδίστακτο χριστιανοχομεϊνισμό ποὺ τόσο λίγο ντρέπεται γιὰ τόν ἑαυτό του ὅταν προβάλλει προθέσεις αὐτῆς τῆς ἐφιαλτικῆς ποιότητος.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, κάτι μέσα μου μοῦ ἐπιβάλλει νά χαμογελάσω καὶ νά προσπεράσω. Ὅσο μάλιστα σκέφτομαι τὴν ὑποχρεωτικὴ καὶ ἐπίσημη ἐπάνοδο ὄλων ἐκείνων τῶν καταπληκτικῶν πονημάτων «περὶ ἀγνότητος», «περὶ ἀνδρανομοῦ», «περὶ σώματος καὶ ψυχῆς», τόσο περισσότερο δυσκολεύομαι νά καταλάβω γιατί προσπαθοῦν τόσο πολὺ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ μας ταγοὶ νά γελοιοποιήσουν ἀκόμα κι ὅσα σπουδαῖα περιέχει ἡ θρησκεία, ἢ καθε θρησκεία, ἀκόμα καὶ ἡ πιὸ αἰρετικὴ, ὅσο παραμένει ἐλεύθερη. Καὶ περισσότερο προβληματίζομαι γιὰ τό ἄν αὐτοὶ οἱ ἐκτός χρόνου καὶ τόπον ἐνδιαφέρονται πραγματικά γιὰ τό ὅποιο θρησκευτικὸ αἶσθημα ἢ ἄν ἀπλά κρύβουν κάτω ἀπ' ὅλα αὐτὰ τὴ χυδαία ἐπιθυμία τοῦ νά ὑποτάξουν τοὺς ἄλλους — ἀρχίζοντας ἀπὸ τὰ πιὸ ἀνυπεράσπιστα, τὰ παιδιά — στίς δικές τους ἄρρωστες προθέσεις.

ΟΙ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΙΣ ΠΕΦΤΟΥΝΕ Ο ΠΡΟΥΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΜΕΝΕΙ

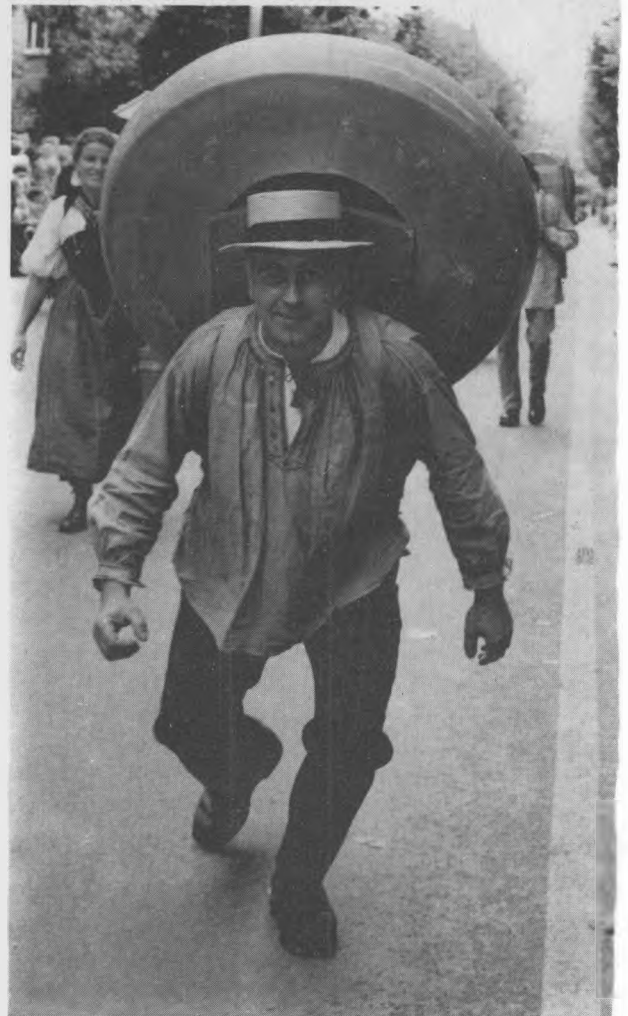
του Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου

Μέ ή χωρίς τις λογιστικές αλχημείες του κ. Παλαιοκρασά, τό γεγονός παραμένει: γι' άλλη μιά φορά μέσα στην τελευταία δεκαπενταετία ό προϋπολογισμός είναι καθαρά έλλειμματικός. Τό προβλεπόμενο έλλειμμα φτάνει φέτος τά 2,5 τρίς. (όσο περίπου ήταν και πέρυσι), όταν τό σύνολο των φορολογικών εσόδων του κράτους από τήν άμεση και έμμεση φορολογία φτάνει μόλις τά 4,7 τρίς. δραχμές. Οι δαπάνες λοιπόν υπερβαίνουν κατά 60% περίπου τά έσοδα, κι αυτό σύμφωνα μέ τήν πρόβλεψη. Γιατί αν τά πράγματα εξελιχθούν όπως και φέτος, τά έσοδα δέν αποκλείεται νά παραμείνουν και κάτω από τά 4 τρίς., όποτε βέβαια τό έλλειμμα θά υπερβεί τά 3 τρίς. δραχμές. Αυτό σημαίνει ότι τό κράτος θά ξοδεύει τά διπλάσια από αυτά πού εισπράττει.

Ό προϋπολογισμός άποτελεϊ ένα κράμα πρόβλεψης και πολιτικής βούλησης. Και είναι χαρακτηριστικό ότι ό προϋπολογισμός αυτός, ως τέτοιο κράμα, κατατίθεται στη Βουλή από μιά παράταξη πού έχει καταστήσει σημαία της τή μείωση των έλλειμμάτων, τόν περιορισμό του Δημοσίου, τό νοικοκύρεμα και τά συναφή. Τί συμβαίνει λοιπόν; Είναι άραγε ή πρόβλεψη τόσο ισχυρή (δηλαδή ή ελληνική πραγματικότητα), ώστε καμιά πολιτική βούληση δέν μπορεί νά τήν ανατρέψει; "Η μήπως ή κυβέρνηση, παρά τις διακηρύξεις της, δέν διαθέτει στην πράξη τήν πολιτική βούληση πού αποπνέουν τά λόγια της;

Στή δεκαετία του '90 ό προϋπολογισμός και τά έλλείμματα αποκτούν άμεση πολιτική σημασία λόγω της νομισματικής και πολιτικής ένοποίησης της ΕΟΚ. Ός προϋποθέσεις για τή συμμετοχή μιάς χώρας στη νομισματική ένοποίηση τίθενται κάποια κριτήρια πού δέν έχουν τόσο νά κάνουν μέ τό επίπεδο ανάπτυξης της, όσο μέ τή σταθερότητα της οικονομίας και του νομίσματός της. Τό βασικό κριτήριο είναι ό πληθωρισμός, ό όποιος προϋποθέτει όλα τά υπόλοιπα, και είναι άμεσα συνδεδεμένος μέ τό δημόσιο έλλειμμα.

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ 10

Ός πρόβλεψη λοιπόν και ως πολιτική βούληση ό προϋπολογισμός δέν κατευθύνεται προς τό στόχο του 1997, δέν συναντά τις προϋποθέσεις για νά μήν αποκοπεί ή Ελλάδα από τήν ΕΟΚ. "Ισα ίσα, αν κοιτάξει κανείς τήν πορεία του δημόσιου χρέους από τό 1980 και μετά, θά διαπιστώσει ότι τό χρέος αυξάνεται σταθερά μέ ρυθμούς πού διαφέρουν και οι όποιοι άλλοτε είναι αναλογικοί και άλλοτε γεωμετρικοί. Ειδικότερα τά τρία τελευταία χρόνια τό χρέος έχει υπερδιπλασιαστεί και ή αύξησή του είναι καθαρά γεωμετρική. Ό φετινός προϋπολογισμός δέν κάνει τίποτε άλλο παρά νά προβλέπει τήν επάνοδο σε μιά αναλογική αύξηση. "Αν κρίνουμε όμως από τή διάφευση των περσινών προβλέψεων, τό πιθανότερο είναι νά μήν συμβεί ούτε αυτό.

“Ότι η Ελλάδα δεν θα συμμετέχει στη νομισματική ένοποίηση μπορούμε από τώρα να το θεωρήσουμε ως δεδομένο. Τό διαλαλούν ξεκάθαρα οι διάφοροι προϋπολογισμοί, ο περσινός, ο φετινός, ο επόμενος. “Αλλωστε και η ίδια η κυβέρνηση προχωρεί πάνω σ’ αυτή τη βάση και η προσπάθειά της (για τό Μάαστριχτ και μετά απ’ αυτό) έγκειται στό να πετύχει τή θεσμική (τήν πολιτική) συμμετοχή τής Ελλάδας στη διαδικασία τής νομισματικής ένοποίησης. Δηλαδή να συναποφασίζουμε χωρίς να μετέχουμε, ή άλλιώς να έχουμε λόγο χωρίς αντίστοιχη πράξη.

Από τήν άλλη μεριά, η γαλλογερμανική πρόταση πού συνδέει άρρηκτα τή νομισματική μέ τήν πολιτική ένοποίηση μπορεί σήμερα να στρέφεται κατά τής Μεγάλης Βρετανίας, δέν αποκλείεται όμως στό μέλλον να αποκτήσει διαφορετικό περιεχόμενο. Σήμερα οι Γάλλοι και οι Γερμανοί λένε ότι όποιος δέν μετέχει στην πολιτική ένοποίηση δέν θα συμμετέχει ούτε στην νομισματική, ή, για να άκριβολογούμε, ότι αν δέν γίνει δεκτή η πολιτική ένοποίηση τότε θα μπούκοτάρουν και τή νομισματική. Αύριο η αίχμη αυτή μπορεί κάλλιστα να άντιστραφεί και να καταστεί η νομισματική προϋπόθεση τής πολιτικής ένοποίησης. Η λογική συνοχή του δίπτυχου τής νομισματικής και πολιτικής ένοποίησης είναι τέτοια πού δέν μπορεί μακροπρόθεσμα να νοηθεί έπιλεκτική συμμετοχή μιας χώρας στό ένα μόνο σκέλος του.

Αλλά άς ξαναγυρίσουμε στον προϋπολογισμό και στό έρώτημα πού θέσαμε προηγουμένως, κατά πόσον δηλαδή η πορεία τής τελευταίας δεκαπενταετίας είναι άνατρέψιμη, υπό τήν προϋπόθεση ότι υπάρχει πολιτική (και κοινωνική) βούληση. Θα χρειαστεί έδω να ρίξουμε πάλι μια ματιά στό νούμερα.

Η άντιπολίτευση μέ ένα στόμα προβάλλει μία συνταγή για τόν περιορισμό (ή τόν μηδενισμό) του ελλείμματος: διεύρυνση τής φορολογικής βάσης, πάταξη τής φοροδιαφυγής. Τό βάρος δηλαδή δίνεται στην αύξηση των έσόδων από τήν άμεση φορολογία, τά όποια άποτελούν τό 25% περίπου των συνολικών έσόδων. Η άποψη τους είναι σωστή, μία και από πλευράς έμμεσων φόρων υπάρχει υπερφορολόγηση (άναφερόμαστε έδω στους έμμεσους φόρους πού υπάρχουν και όχι σε πιθανούς νέους φόρους πού θα μπορούσαν να έπιβληθούν). “Αλλωστε όποιαδήποτε αύξηση των έμμεσων φόρων θα έπιβάρινε δυσανάλογα τά φτωχότερα στρώματα, αλλά και τή λειτουργία των διαφόρων μικρών και μεγάλων έπιχειρήσεων αυξάνοντας τόν πληθωρισμό και μειώνοντας τήν άνταγωνιστικότητα.

Σωστή λοιπόν κατ’ αρχήν η άποψη πού ρίχνει τό βάρος στους άμεσους φόρους, αλλά είναι ικανή, είναι έπαρκής; Οι άμεσοι φόροι άποφέρουν σήμερα 1,2 τρισ. δραχμές. “Αν πρέπει μέσω αυτών να καλυφθεί τό έλλειμμα, τότε η άπόδοση των άμεσων φόρων θα πρέπει να τριπλασιαστεί, να φτάσει δηλαδή τά 3,6 τρισ. “Αραγε υπάρχει στην Ελλάδα συνολικό φορολογητέο εισόδημα πού να μπορεί να άποδώσει 3,6 τρισ. σε φόρους; Και αν ναί, είναι έπικτό να προσπαθεί κανείς να τό «συλλάβει»; Θα λέγαμε ότι οι διά-

φορες κυβερνήσεις δέν άντιμετωπίζουν καν τό πρώτο έρώτημα, καθώς προσκρούουν άπευθείας στό δεύτερο: αν καταρτίσουν έναν προϋπολογισμό πού προβλέπει ότι μέσα σε ένα χρόνο θα άναμορφώσει τελείως τήν άμεση φορολογία, τότε ο προϋπολογισμός αυτός θα είναι άπλως έξωπραγματικός και η άποτυχία του θα είναι δεδομένη. Λόγω τής φύσης του, λόγω του γεγονότος δηλαδή ότι είναι έτήσιος, ο προϋπολογισμός δέν μπορεί να είναι «έπαναστατικός», δέν μπορεί να ξεφύγει πολύ από τήν πεπατημένη και από τή σιγουριά πού αυτή προσφέρει ότι τό κράτος θα μαζέψει τά χρήματα πού προβλέπει. “Όλοι οι ύπουργοί Οικονομικών επιδιώκουν να βαδίσουν στα σίγουρα, να φορολογήσουν εκ του άσφαλου, και κανείς δέν αφήνει τήν πεπατημένη για να «πάει για βρούβες».

Η άναμόρφωση τής φορολογίας δέν είναι λοιπόν άντικείμενο του προϋπολογισμού, ούτε άφορά άποκλειστικά τή φορολογική νομοθεσία (φορολογικά νομοσχέδια έχουν υπάρξει πολλά). Είναι, αντίθετα, ζήτημα μεσοπρόθεσμου προγραμματισμού, μιας κάποιας χρονικής διάρκειας, ο όποιος προϋποθέτει κατ’ αρχήν τήν πολιτική συναίνεση για πολλούς λόγους: γιατί η διάρκειά του μπορεί να υπερβαίνει τή θητεία μιας κυβέρνησης, για να έλαχιστοποιηθεί τό πολιτικό κόστος πού όλοι δείχνουν να φοβούνται και, τό κυριότερο, γιατί η πολιτική συναίνεση άποτελεί τόν αναγκαίο (άλλά όχι και ικανό) όρο για τή δημιουργία κοινωνικής συναίνεσης (πιό σωστά συνειδήσης), χωρίς τήν όποια καμία φορολογική μεταρρύθμιση δέν μπορεί να πετύχει.

Είναι άραγε τά εισοδήματα πού φοροδιαφεύγουν τόσο πολλά, ώστε να μπορουν να τριπλασιάσουν τήν άπόδοση των άμεσων φόρων; Κανείς δέν μπορεί να άπαντήσει σε αυτό τό έρώτημα, άφου κανείς δέν μπορεί να γνωρίζει αυτά πού δέν δηλώνονται. “Αν όμως αναλογιστούμε ότι πάνω από τό 50% των φορολογουμένων δηλώνουν αυτοαπασχολούμενοι, και ότι άντίστοιχα οι λιγότεροι από τούς μισούς συνταξιούχοι και μισθωτοί πληρώνουν τό 75% των συνολικών φόρων, τότε γίνεται κατανοητό ότι τά εισοδήματα πού διαφεύγουν είναι τουλάχιστον συγκρίσιμα μέ εκείνα πού δηλώνονται. Στην στατιστική μάλιστα αυτή δέν περιλαμβάνονται οι άγρότες και αυτό πού ονομάζεται παραοικονομία μέ τήν έννοια τής άπασχόλησης πού δέν δηλώνεται καθόλου, δέν φαίνεται πουθενά. Περιλαμβάνονται άπλως αυτοί πού δηλώνουν ένα έπάγγελμα αλλά άποκρύπτουν ένα μέρος των έσόδων τους από αυτό.

“Αν σ’ αυτούς προστεθεί και η κυρίως παραοικονομία, έπίσης οι δευτερευόντως παραοικονομούντες (πού μπορεί κατά κύριο έπάγγελμα να είναι π.χ. μισθωτοί), η φοροδιαφυγή των έπιχειρήσεων κ.ο.κ., τότε δέν είναι πολύ μακριά από τήν άλήθεια αυτοί πού ισχυρίζονται ότι τά εισοδήματα πού διαφεύγουν πρέπει να είναι περισσότερα από αυτά πού δηλώνονται. Τό να ισχυρίζεται κανείς ότι μπορεί να τά συλλάβει όλα είναι βέβαια έξωπραγματικό. Δέν είναι όμως άκατόρθωτο να φορολογηθεί ένα μέρος από αυτά.

Κ

ι ἐδῶ ὁ μαξιμαλισμός τοῦ κράτους, ἀντιλήψεις ὅπως αὐτές πού θέλουν «τὴν πάταξη τῆς παραοικονομίας» ἢ ἄλλες πού θεωροῦν τὴν αὔξηση τοῦ συντελεστή στὰ ἀνώτερα εἰσοδήματα ὡς φιλολαϊκό καί δημοκρατικό μέτρο δέν κάνουν τίποτ' ἄλλο ἀπὸ τὸ νά κλείνουν τὰ μάτια στὴν πραγματικότητα, νά διώχνουν τοὺς φορολογούμενους, νά κρατοῦν τὴν παραοικονομία στὸ πεδίο ὀρισμοῦ τῆς, δηλαδή στὴν ἀφάνεια.

Τὸ φορολογικό σύστημα ὀφείλει νά εἶναι ἐναρμονισμένο μέ τὴν ἑλληνική πραγματικότητα καί νά προσπαθεῖ νά τὴν ἐντάξει, νά τὴν ἀναγνωρίσει, ὥστε καί νά τὴ φορολογήσει. Ὅφειλε ἀκόμα, ἐφόσον θέλει νά εἰσπράξει, νά προσφέρει ταυτόχρονα καί κάποια πράγματα, ὅπως π.χ. ἐπικουρική ἀσφάλιση (ἰδιαίτερα σήμερα πού ἡ κυρίως ἀσφαλιστική κάλυψη εἶναι ἀνεπαρκής), μέσα ἀπὸ κάποιο «ΙΚΑ τῆς παραοικονομίας». Εἰρήσθω ἐν παρόδῳ, ἡ προσπάθεια τῆς σημερινῆς κυβέρνησης νά στρέψει τὸν κόσμο πρὸς τὴν ἰδιωτική ἀσφάλιση γιὰ νά ἀντιμετωπίσει τῆς συνέπειες τῆς ἀνεπάρκειας τῶν ἀσφαλιστικῶν ταμείων κάθε ἄλλο παρά ὑποβοηθεῖ τὴ σύλληψη τῆς φοροδιαφυγῆς.

Θά ἐπαναλάβουμε πάντως ὅτι ἂν τὸ κράτος δέν προσπαθῆσει νά προσαρμοστῆ στὰ μέτρα τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας ἀντὶ νά θέλει νά τὴν φέρει στὰ μέτρα του, καί ἂν δέν ἀναλογικοποιήσῃ τὴ φορολογία, ἡ κατάσταση δέν πρόκειται νά ἀλλάξῃ. Ἄλλωστε ἡ ἀναλογικοποίηση τῆς φορολογίας θά διευκολύνει ἰδιαίτερα καί τὸν ἔλεγχο τῆς φοροδιαφυγῆς, καθὼς ἐπιτρέπει τὴν ἐπιβολὴ μέτρων καί διατάξεων πού θά δυσκολεύουν τὴν ἀπόκρυψη εἰσοδημάτων.

Τί σημαίνουν ὅλ' αὐτά; Σημαίνουν μιά βουτιά στὸ ἄγνωστο, μιά βουτιά πού κανεῖς (καί ἰδίως ὁ ὑπουργός τῶν Οἰκονομικῶν) δέν ξέρεῖ τί θά ἀποδώσει. Γι' αὐτὸ καί ὄλοι τὴν ἀποφεύγουν, προτιμώντας τὴ σιγουριά τῆς ἀποτυχίας ἀπὸ τὸ ρίσκο τῆς ἐπιτυχίας. Λίγες μέρες πρὶν ἀπὸ τὸ Μάαστριχτ καί λίγα χρόνια πρὶν τὴ νομισματικὴ ἐνοποίηση, οἱ πάντες στὴν Ἑλλάδα φαίνεται νά δέχονται μοιρολατρικά τὸ πεπρωμένο τους.

Πιστεύω ὅτι στὸ σημεῖο αὐτὸ καλούμαστε ὄλοι νά ἀπαντήσουμε κατὰ πόσον θεωροῦμε ἐπιθυμητὴ γιὰ τὴν Ἑλλάδα τὴν ἐπιλογὴ τῆς ΕΟΚ. Προσωπικά δέν μοῦ εἶναι καθόλου εὐχάριστη ἢ καταφατική ἀπάντηση: ἡ πορεία τῆς ΕΟΚ καί τῶν εὐρωπαϊκῶν κοινωνιῶν καί ἰδεολογιῶν, ἰδιαίτερα τὴν τελευταία δεκαετία, προξενεῖ πολὺ περισσότερο τὴ διάθεση γιὰ κριτική παρά γιὰ ἀνεπιφύλακτη συμμετοχὴ καί συνοδοιπορία. Ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία εἶναι πολὺ πῖο κοντὰ στὰ ἀνθρώπινα μέτρα ἀπὸ τὴν πλειοψηφία τῶν ἀντιστοιχῶν εὐρωπαϊκῶν καί ἂν ὑποθέσουμε ὅτι μπορούσε κανεῖς νά ἐπιλέξει ἐλεύθερα, ἡ ἑλληνικὴ ἐπιλογὴ μοῦ εἶναι πῖο ἀρεστὴ καί πῖο προσιτὴ. Ὡστόσο, ἐλεύθερη ἐπιλογὴ δέν ὑπάρχει, ὅπως δέν μπορεῖ καί νά νοηθεῖ μιά χώρα ἀπομονωμένη ἀπὸ τίς ἄλλες. Μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια, ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐπιλογὴ ὡς ἐπιλογὴ τοῦ «ποῦ ἀνήκουμε», μοιάζει πολὺ πῖο ἐπιθυμητὴ ἀπὸ ὅποιαδήποτε ἄλλη (ὑπαρκτὴ) ἐπιλογὴ μπορεῖ νά σκεφτεῖ κανεῖς. Μετὰ τὴν κατάρρευση τοῦ ἀνατολικοῦ μπλόκ μάλιστα θά λέγαμε ὅτι εἶναι σχε-

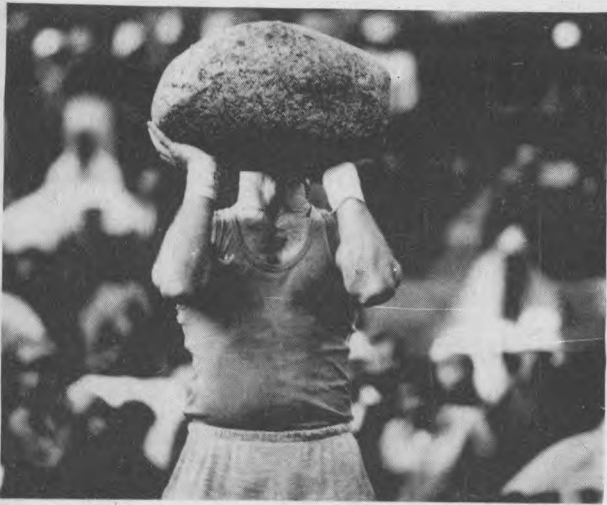

δὸν μονόδρομος γιὰ μιά χώρα πού δέν εἶναι οὔτε ἰσλαμική οὔτε ἀνήκει στῆς πρώην τοῦ ἀνατολικοῦ συνασπισμοῦ.

Τὸ περίεργο εἶναι ὅτι τὴν ἐπιλογὴ αὐτὴ φαίνονται νά τὴν ἀποδέχονται πολὺ πῖο ἀνεπιφύλακτα, νά τὴν «πιστεύουν», ἢ πλειοψηφία τοῦ κόσμου καί τῶν πολιτικῶν δυνάμεων. Ὅλοι ὅμως τὴν ἀποδέχονται χωρὶς νά ἐπιθυμοῦν νά ἀντιμετωπίσουν τῆς συνέπειες τῆς, καὶ αὐτὸ ἰσχύει ἐξίσου γιὰ τὴν κοινωνία καί τὰ πολιτικά κόμματα. Ἡ περιφνημὴ συναίνεση, γιὰ τὴν ὁποία πολὺς λόγος γίνεται τώρα τελευταία, δέν σημαίνει τίποτ' ἄλλο παρά ὅτι ὀρισμένες πολιτικές καί κοινωνικές δυνάμεις συμφωνοῦν σέ ἓνα στόχο, σέ μιά προοπτική, καί ὅτι ἐργάζονται ἀπὸ κοινού γιὰ νά τὴν ἐξυπηρετήσουν.

Κι ἀπ' ὅ,τι ξέρω, τόσο οἱ πολιτικές δυνάμεις, δηλαδή ἡ Ν.Δ. καί τὸ ΠΑΣΟΚ, ὅσο καί οἱ ὑπαρκτοὶ φορεῖς, π.χ. ἡ ΓΣΕΕ (τουλάχιστον ἐπισήμως διὰ τοῦ κ. Κανελλόπουλου), ἀλλά καί ὁ ΣΕΒ, συμφωνοῦν πάνω στὴν ἀναγκαιότητα τῆς εὐρωπαϊκῆς προοπτικῆς. Δέν δέχονται ὅμως κατὰ κανένα τρόπο (καί αὐτὸ ἀφορᾷ ἰδίως τὰ πολιτικά κόμματα) νά ἐργαστοῦν ἀπὸ κοινού γιὰ νά τὴν ἐξυπηρετήσουν. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι βέβαια νά συμπεριφέρονται σὰ νά μὴν συμφωνοῦν μέ τὴν προοπτικὴ καί οὐσιαστικά νά τὴν μπουκοτάρουν.

Ἡ συμμετοχὴ στὴ νομισματικὴ ἐνοποίηση, ἔστω καί σέ ἓνα μεταγενέστερο (ἀλλά ὀρατὸ) στάδιο, ἔχει κάποιες προϋποθέσεις πού ἔχουν, ὅπως εἴπαμε, νά κάνουν περισσότερο μέ τὴ νομισματικὴ καί οικονομική σταθερότητα παρά μέ τὸ βαθμὸ ἀνάπτυξης μιᾶς οἰκονομίας. Μέ αὐτὴ τὴν ἔννοια ὁ στόχος εἶναι πῖο προσιτός γιὰ μιά χώρα σὰν τὴν Ἑλλάδα, καί ὡς ἐκ τούτου πραγματοποιήσιμος ὑπὸ ὀρισμένες προϋποθέσεις. Κι ἐπειδὴ σταθήκαμε πολὺ στὸ θέμα τῆς διεύρυνσης τῆς φορολογικῆς βάσης καί τὸν περιορισμὸ τῆς φοροδιαφυγῆς: Δέν ἔχει σημασία ἂν τελικά μέσω αὐτῶν προκύψουν τὰ 2,5 τρισ. δραχμῆς πού χρειάζονται γιὰ νά ἰσοσκελιστεῖ ὁ προϋπολογισμός καί νά περιοριστεῖ, ὡς ἐκ τούτου, καί ὁ πληθωρισμός. Τὸ ποσό εἶναι ὑπερβολικὸ καί εἶναι σίγουρο πὼς μόνο ἀπὸ τὴν ἄμεση φορολογία δέν πρόκειται νά καλυφθεῖ οὔτε κατὰ τὸ ἥμισυ. Γι' αὐτὸ ἄλλωστε καί συνεχῶς πέφτουν νέες ἰδέες φόρων στὸ τραπέζι, ὅπως π.χ. ἡ ἀναβίωση τοῦ φόρου ἀκίνητης περιουσίας (δέν συζητᾶμε τὴ μορφή του αὐτὴ τὴ στιγμή), ὁ

φόρος τῶν τόκων τῶν καταθέσεων κ.λπ. "Ὅπως ὅμως θά συνέβαινε καί μέ τήν ὅποια προσπάθεια φορολογικῆς μεταρρύθμισης (πού γι' αὐτό κανεῖς δέν τήν ἀποπειράται), ἔτσι καί οἱ ἰδέες αὐτές σκοτώνονται ἐν τῇ γενέσει τους, πέφτοντας μέσα στά βέλη τοῦ πολιτικοῦ (ἢ δημοτικοῦ καί πάει λέγοντας) ἀνταγωνισμοῦ.

Ἀφήσαμε ἔξω ἀπό τήν κουβέντα τό ζήτημα τῶν δαπανῶν. Θά τονίσουμε μόνο ὅτι καί οἱ δαπάνες ἀντιμετωπίζονται μέ τόν ἴδιο τρόπο ὅπως τά ἔσοδα: οἱ λειτουργίες τοῦ κράτους καί οἱ δαπάνες του θεωροῦνται δεδομένες καί ἀπλῶς ὁ ἐκάστοτε ὑπουργός Οἰκονομικῶν ἀντιμετωπίζει «τσιγγούνικα» τίς λειτουργίες αὐτές. Κόβει δηλαδή ἕνα 5% (σέ πραγματικές τιμές) ἀπό τούς διάφορους τομεῖς, ἐπιβάλλοντας κατ' αὐτό τόν τρόπο αὐτό πού λέγεται «λιτότητα» καί στό Δημόσιο. Τίποτα δέν θίγεται, ὅλοι οἱ τομεῖς συνεχίζουν νά λειτουργοῦν, νά συντηροῦνται, ἀλλά πιό μίζερα.

Καί βέβαια δέν εἶναι δουλειά τοῦ ὑπουργοῦ Οἰκονομικῶν νά κάνει ὅτιδήποτε ἄλλο. Ὁ προϋπολογισμός του εἶναι ὑποχρεωμένος νά συντηρήσει αὐτό πού κάθε φορά οἱ ὑπόλοιποι ὑπουργοί, ἡ κυβέρνηση δηλαδή, τοῦ παρουσιάζουν ὡς δημόσια διοίκηση μέ τίς δεδομένες ἀνάγκες της. Ἡ λειτουργική ἀναδιάρθρωση τοῦ Δημοσίου, ἡ ἐξαρχῆς ἀναθεώρηση δηλαδή τῶν δαπανῶν μέσα ἀπό τήν ἀναθεώρηση τῶν λειτουργιῶν τοῦ Δημοσίου δέν εἶναι δουλειά τοῦ ὑπουργοῦ Οἰκονομικῶν, δέν εἶναι κἀν δουλειά τοῦ ὑπουργοῦ Προεδρίας, εἶναι ζήτημα συλλογικῆς, κυβερνητικῆς πολιτικῆς. Εἶναι ἔργο ζωῆς θά λέγαμε, ἔργο τετραετίας (ἢ καί παραπάνω), ἔργο πού χαρακτηρίζεται μιά κυβέρνησης καί μιά ἐποχῆ.

Τό σημερινό Δημόσιο (καί ὄχι μόνο στήν Ἑλλάδα) εἶναι ἕνας ὄργανισμός πού ἔχει προκύψει ἐξελισσόμενος περισσότερο μέ βάση τίς ἀνάγκες του παρά μέ βάση τίς ἀνάγκες τῆς κοινωνίας. Τό ὑπουργεῖο Συγκοινωνιῶν (καί νῦν Μεταφορῶν) εἶναι χαρακτηριστικό παράδειγμα: κάθε ἄλλο παρά μέ τή συγκοινωνία ἀσχολεῖται. Ἐνας ὁλόκληρος ὄργανισμός καταπιάνεται μέ τήν ἀκριβή καταγραφή καί ἀρχειοθέτηση τῆς κάθε ρόδας πού κυκλοφορεῖ σέ ἐλληνικό ἔδαφος, γιά λόγους ἐσωτερικῶν τοῦ Δημοσίου, γιά λόγους φορολογικῶν καί ὄχι μόνο. Καί δέν εἶναι λί-

γες οἱ φορές πού οἱ λειτουργίες αὐτές εἶναι πολύ πιό δαπανηρές ἀπό τίς εἰσπράξεις πού διασφαλίζονται μέσω αὐτῶν.

Τό πρόβλημα πού ἀπασχολεῖ τήν ἐλληνική πολιτική τά τελευταῖα χρόνια εἶναι ἀπλό, ἐπιπέδου μπακάλικου θά λέγαμε: προκειμένου ἡ Ἑλλάδα νά μπορέσει νά ἐνταχθεῖ πλήρως στίς διαδικασίες τῆς ΕΟΚ, θά πρέπει οἱ Ἕλληνες νά πληρώσουν. Καί βέβαια, ἔστω καί μόνο ἀπό τή σκοπιά τῆς ἀπόδοσης νά τό κρίνει κανεῖς, θά πρέπει νά πληρώσουν αὐτοί πού ἔχουν νά πληρώσουν, θά πρέπει νά φορολογηθοῦν τά φορολογήσιμα (ἄτομα ἢ δραστηριότητες ἢ καί «καταστάσεις»). Καί θά πρέπει ἀκόμα τά ἔσοδα πού πραγματοποιοῦνται νά μὴν δαπανῶνται μέ τόν δεδομένο τρόπο πού δαπανῶνται σήμερα: γιά συντήρηση τοῦ ὑπάρχοντος κράτους δηλαδή. Ἀπαιτοῦνται λοιπόν ἀναμόρφωση τοῦ φορολογικοῦ συστήματος καί λειτουργική ἀναμόρφωση τῆς δημόσιας διοίκησης. Τά ὑπόλοιπα εἶναι λόγια τοῦ ἀέρα.

Τοῦ χρόνου ὁ ὅποιος ὑπουργός Οἰκονομικῶν θά καταρτίζει καί πάλι ἕνα προϋπολογισμό μέ προβλεπόμενο ἔλλειμμα 3 τρισ., πού στήν πραγματικότητα θά εἶναι ἀκόμα μεγαλύτερο, οἱ οἰκονομολόγοι θά χλευάζουν, οἱ ἐφημερίδες θά φωνάζουν, ὁ κόσμος θά δυσανασχετεῖ ἀπό τήν ἀφαίμαξη καί θά ψάχνει τρόπους νά τήν ἀποφύγει, ὅλοι μαζί θά καταριῶνται τόν ὑπουργό Οἰκονομικῶν ἀκριβῶς γιά νά ἀποφύγουν νά προχωρήσουν βαθύτερα, ὁ δημόσιος τομέας θά καταρρέει μέσα στή μιζέρια του (οἰκονομική καί ἄλλη) καί ἡ ΕΟΚ θά ἀποφαίνεται ὅτι ἡ λιτότητα (δηλαδή αὐτή ἡ κατάσταση) θά πρέπει νά συνεχιστεῖ γιά μερικά χρόνια ἀκόμα. Κι ὅσο προχωρᾶμε πρὸς τήν εὐρωπαϊκή ἐνοποίηση, τόσο πιό μακριά θά βρισκόμαστε ἀπό αὐτήν.

<p>εκδοσεις προτασεις μια νεα προταση για το βιβλιο</p>
<p>Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ</p>
<p>TORSTEN HUSÉN</p>
<p>Η ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΗ ΤΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ</p>
<p>Μία συγκριτική μελέτη για το Σχολείο και το μέλλον του στις δυτικές κοινωνίες</p>
<p>προτασεις</p>
<p>ΑΘΗΝΑ 1991</p>
<p>Κεντρική διάθεση: Σόλωνος 100, 106 80 Αθήνα, τηλ. 3646125</p>

ΘΕΜΑΤΑ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΩΝ ΕΞΕΤΑΣΕΩΝ

Γιά τήν κρίση τοῦ μαρξισμού: ποιού μαρξισμού;

τοῦ Ἀριστείδη Μπαλιτᾶ

Στό προηγούμενο τεῦχος τοῦ *Πολίτη* ἄρχισε, ἢ καλύτερα συνεχίστηκε μέ κάπως πιό συστηματικό τρόπο, ἡ συζήτηση γιά τό παρελθόν, τό παρόν καί γιά τό μέλλον ἐκείνης τῆς Ἀριστερᾶς στήν ὁποία μέχρι πρόσφατα ἄρκοῦσε ὁ προσδιορισμός «ἀνανεωική». Ὁ Ἄγγελος Ἐλεφάντης, ὁ Γιώργος Καρρᾶς καί ὁ Ἀντώνης Λιάκος ἄρχισαν νά ψηλαφοῦν, μέ διαφορετικό ὁ καθένας τρόπο καί μέ διαφορετικό ἐπιμέρους ἀντικείμενο, τίς καταβολές, τήν ταυτότητα, ἀκόμη καί τό λόγο ὑπαρξῆς σήμερα τῆς Ἀριστερᾶς πού ἀντιτάχθηκε ὅσο μπόρεσε —μέ τά γνωστά, ἐλάχιστα ὀρατά ἀποτελέσματα— στόν «ὑπαρκτό σοσιαλισμό» καί στήν ἐδῶ παραφυάδα του.

Ὅλοι ὅσοι αἰσθάνονται ὅτι ἐξακολουθοῦν νά ἐνέχονται στήν ὑπόθεση αὐτῆς τῆς Ἀριστερᾶς καί δέν διατίθενται νά παρασυρθοῦν ἀπό τίς προσφερόμενες πολιτικές «λύσεις» (ἢ τίς χάρες τῆς φαινομενικά πολύτροπης λήθης) τοῦ συρμοῦ, γνωρίζουν πολύ καλά τό πλήθος καί τήν ποικιλία τῶν προβλημάτων πού καλοῦνται σήμερα οἱ ἴδιοι —ἀπολύτως καί κυριολεκτικά μόνοι— νά ἀντιμετωπίσουν, τήν ἐγγενή πολυπλοκότητα καθενός ἀπό τά προβλήματα αὐτά, τίς τεράστιες δυσκολίες καί τή συνολική ἐχθρότητα πού θά συναντήσει ἀκόμη καί ἡ πιό τεκμηριωμένη, ἄν ὄχι καί ἥρωική, προσπάθεια γιά νά ἀντιμετωπιστεῖ ἀκόμη καί ἡ πιό στοιχειώδης ἐκδοχή τους. Ἔτσι πού ἔχουν ἔρθει τά πράγματα, ἡ κατάρρευση τοῦ «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ» θέτει ἐξ ὑπαρχῆς τό ζήτημα τοῦ ὀλόπλευρου —πολιτικοῦ, θεωρητικοῦ, ιστορικοῦ τόσο ὡς πρός τό παρελθόν ὅσο καί ὡς πρός τό μέλλον— ἐπαναπροδιορισμοῦ τῆς Ἀριστερᾶς συνο-

Ἔτσι πού ἦρθαν τά πράγματα ἐμεῖς πού εἴχαμε πεισθεῖ καί προσπαθούσαμε νά τ' ἀποδείξουμε ὅτι ἡ τέως ΕΣΣΔ, οἱ Λαϊκές Δημοκρατίες καί τά «ὀρθόδοξα» κομμουνιστικά κόμματα ἀποτελοῦσαν δυσφήμιση τοῦ σοσιαλισμοῦ καλοῦμαστε σήμερα νά ἀποδείξουμε ὅτι ἡ κατάρρευσή τους δέν συνιστᾶ αὐτοδικαίως κατάρρευση καί τῶν ιδεῶν τοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἀλλά αὐτό δέν εἶναι αὐτονόητο. Ἐκεῖ πού ἔφτασαν τά πράγματα, ἀποτελεῖ σήμερα ἄκρως ριγοκίνδυνο τόλμημα ἀπλῶς νά δηλώσουμε ὅτι παραμένουμε ἀριστεροί, κομμουνιστές.

λικά. (Ἡ πλήρης κατάρρευση τοῦ «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ» καί τοῦ συναφούς «δογματισμοῦ» συνεπάγεται προφανῶς —καί εὐτυχῶς— τήν κατάργηση ὅλων τῶν κοσμητικῶν ἐπιθέτων πού καλοῦνταν νά διαχωρίσουν τήν «καλή» Ἀριστερά ἀπό τήν «κακή», ὅπως καί ὅλων τῶν συνώνυμων, ὁμώνυμων καί παραγῶγων τους. Κάτι

εἶναι κι αὐτό).

Ἔτσι πού ἔχουν ἔρθει τά πράγματα, δηλαδή ὅπως τά πράγματα μᾶς αἰφνιδίασαν: ἐμεῖς, πού εἴχαμε πεισθεῖ καί προσπαθούσαμε νά δείξουμε ὅσο καλύτερα μπορούσαμε ὅτι ἡ τέως Σοβιετική Ἐνωση, τά κράτη τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης καί τά «ὀρθόδοξα» κομμουνιστικά κόμματα ὄχι μόνον δέν εἴχαν τίποτε νά κάνουν μέ τήν ὑπόθεση τῆς Ἀριστερᾶς καί μέ τήν ὑπόσχεση τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἀλλά ἀποτελοῦσαν ἀντίπαλο αὐτῆς τῆς ὑπόθεσης καί δυσφήμιζαν αὐτή τήν ὑπόσχεση καί γιά τοῦτο ὄφειλαν νά καταστραφοῦν, καλοῦμαστε σήμερα νά ἀποδείξουμε ὅτι δέν εἴμαστε ἐλέφαντες. Δηλαδή ὅτι ἡ κατάρρευση τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης καί τῶν σύν αὐτῇ δέν συνιστᾶ αὐτοδικαίως κατάρρευση καί τῶν δικῶν μας ιδεῶν. Ἐκεῖ πού ἔφτασαν τά πράγματα, ἀποτελεῖ σήμερα ἄκρως ριφοκίνδυνο τόλμημα ἀπλῶς τό νά δηλώσουμε ὅτι ἐξακολουθοῦμε νά παραμένουμε ἀριστεροί. Ἢδη ἔχουμε διαπιστώσει εὐθέως ὅτι ἡ χλεύη τῆς πλήθουσας ἀγορᾶς συνοδεύει κάθε σχετική, ὀσοδήποτε σεμνή καί μετρημένη, σχετική τοποθέτηση.

Στό προηγούμενο τεῦχος τοῦ *Πολίτη*, ὁ Γ. Καρρᾶς προσπάθησε νά δώσει μιάν ἀπάντηση γι' αὐτό

τό παράδοξο. Είτε τό θέλαμε είτε όχι, γράφει, όσο κι αν ήμαστε υποκειμενικά πεπεισμένοι για τό αντίθετο, εξακολουθούσαμε νά παραμένουμε προσδιορισμένοι από τήν παρουσία και τήν τουλάχιστον φαινομένη ισχύ του Μεγάλου Άδερφου. Κι αυτό όχι μόνο γιατί ήταν αυτός πού διαχειριζόταν κατά κύριο λόγο τίς σημαίες, τά λάβαρα και τά σύμβολα —τά ιερά λείψανα, όπως τά αποκαλεί ο Α. Έλεφάντης— στην παγκόσμια σκηνή. Έπιπλέον, οι «δικοί» μας ισχυρότεροι έκφραστες και εκπρόσωποι —άρα, έμμεσα τουλάχιστον, και ο καθένας από μάς τούς ίδιους— ουδέποτε απέκοφαν όριστικά και άμετάκλητα τόν όμφάλιο λώρο πού τούς συνέδεε έκ γενετής μαζί του, δηλαδή ουδέποτε έπαψαν νά θεωρούν τή Σοβιετική Ένωση ως, άκριβώς, τόν Μεγάλο, έστω και κάκιστο, Άδερφό τους. Για τό ΙΚΚ και τόν εύρωχο-μουνισμό συνολικά, ή Σοβιετική Ένωση ήταν όχι μόνον μεταρρυθμιστέα αλλά και μεταρρυθμίσιμη. Γι' αυτό ή πρώτη περίοδος τής περεστρόικα χαιρετίστηκε άκριβώς ως μιά ακόμη (για τήν άκρίβεια ή δεύτερη) μεγάλη προσπάθεια πού διόρθωνε τίς «διαστρεβλώσεις» κι έφερε πιό κοντά τόν σοσιαλισμό αυτοπροσώπως. Μέ μιά λέξη, όσο κι αν είναι σκληρό νά τό παραδεχθούμε, οι ίδιοι όφειλαμε τήν όποια πολιτική ύπόστασή μας στην έπιβλητική ύπαρξη του Μεγάλου Άδερφου: είτε τό θέλαμε είτε όχι, λειτούργουσαμε ως παράσιτο πού γούσε απομυζώντας τόν μητρικό του όργανισμό, δηλαδή τρεφόταν από τίς κρίσεις του. Και καθώς ή πλήρης κατάρρευσή του μάς στέρησε τήν τροφή μας, αντί νά αποκτήσουμε νέες δυνάμεις, όπως άφελώς πιστεύαμε, χαθήκαμε —ή έστω τείνομε νά έξαφανιστούμε— κι έμεις.

Όμως, αυτή ή διαπίστωση προφανώς δέν φτάνει για νά λύσει τό σημερινό ύπαρξιακό μας πρόβλημα. Ούτε, άλλωστε, είναι δυνατόν νά γεννηθεί ποτέ από μόνη της, ως διά μαγείας και πάνοπλη, ή προσδοκώμενη λύση. Τό μόνο πού ίσως μπορεϊ ο καθένας μας νά κάνει, και αυτό μέ μύριες δυσκολίες, είναι τό νά προσπαθήσει νά βάλει σέ κάποια τάξη τίς άπορίες του και νά όργανώσει όσο καλύτερα μπορεϊ τήν ίδια τήν άμηχανία πού τόν συνέχει. Σέ ό,τι μέ άφορά, προσπαθώ μέ όσα ακολουθούν ν' άρχίσω και έγώ νά φηλαφώ τό πρόβλημα, όσο και όπως μπορω, πασχίζοντας νά διατυπώσω κάποια από τά έρωτήματα πού μέ βασανίζουν. Και για νά μήν παρεξηγηθώ, ως δηλώσω άμέσως μέ παρηρησία ότι αυτό πού κάνω έδω τό αισθάνομαι ως χρέος, όχι ως προς κάποιον τρίτο αλλά αυστηρά άπέναντι στον έαυτό μου: μου χρειάζεται νά καταλάβω τό πού βρίσκομαι για ν' άρχίσω νά προσανατολιζομαι σχετικά.

Άς μου συγχωρηθεϊ τό πρώτο ένικό πρόσωπο. Δέν πρόκειται για κομπασμό ούτε για άλαζονεία. Όσα ακολουθούν είναι αυστηρώς προσωπικά, όχι γιατί είναι «ιδιωτικά» —όσο και όπως μπορεϊ νά ύπάρξει κάτι τέτοιο— αλλά γιατί, πολύ πιό ουσιαστικά, στίς μέρες πού ζούμε, κανένα άπολύτως «έμεις» δέν είναι δυνατόν νά προϋποτίθεται. Ούτε θεωρητικά, άφου είναι ή σύνολη ταυτότητα αν όχι ή καθαυτό ύπαρξη τής Άριστερας πού έκχρεμει, ούτε, ακόμη περισσότερο, πραγματολογικά, άφου ή ριζική «λύση» του προβλήματος διά τής κατάρρησής του —δηλαδή ή λήθη του— ήδη απέδειξε τή σαγήνη πού ά-

σκει και ήδη έδειξε τό πλήθος των έκδοχών πού διαθέτει.

Περιττό νά σημειώσω ότι τά παρακάτω δέν θίγουν «όλα» τά ζητήματα πού έχουν τεθεί στην ήμερησία διάταξη, ούτε καν ίσως τά σπουδαιότερα από αυτά. Ό καθένας όμως αρχίζει όπως μπορεϊ.

Ζήτημα 1ον: Σχετικά μέ τίς προοπτικές τής Σοβιετικής Ένωσης και τής Άνατολικής Ευρώπης

Όπως είναι γνωστό, ή τέως Σοβιετική τέως Ένωση μαζί μέ όλες τίς χώρες του Συμφώνου τής Βαρσοβίας και μέ τελευταία και άσθμαίνουσα τήν Άλβανία κήρυξαν τήν επάνοδο τής ελεύθερης άγορας. Οι λόγοι πού όδήγησαν εκεί είναι μέν έξαιρετικά σύνθετοι αλλά είναι άπολύτως άπαραίτητο νά μελετηθούν διεξοδικά. Όμως έδω δέν θά άσχοληθώ καθόλου μέ αυτό. Τό ανά χείρας περιοδικό έχει ήδη άφιέρώσει πολλές σελίδες του —και μάλιστα σέ εποχές πού πολλοί έβλεπαν τήν πολιτική Γκορμπατσώφ ως τήν επαναδιατύπωση μέ σύγχρονους όρους τής ύπόσχεσης του σοσιαλισμού— τόσο στα αίτια τής περεστρόικα όσο και στίς διαφαινόμενες ήδη από τότε εξελίξεις. Αυτό πού μέ κάνει νά άπορω είναι ο συγκεκριμένος τρόπος —και τό συγκεκριμένο κόστος— αυτής τής έπι-στροφής.

Κι εξηγούμαι άμέσως.

Άπλουστεύοντας σκανδαλωδώς τά σχετικά ζητήματα, μποροΰμε νά πούμε ότι, σύμφωνα μέ όσα όχι μόνον έμεις αλλά κυρίως οι άμεσα ενεχόμενοι στους σχετικούς σχεδιασμούς γνωρίζουν καλά, ή πλήρης ανάπτυξη του συστήματος τής άγορας προϋποθέτει τά εξής τρία πράγματα: πρώτον, τή συσσώρευση στον ένα πόλο ενός πλούτου πού άποζητᾶ νά αξιοποιηθεϊ παραπέρα (έντελώς σχηματικά, τή συσσώρευση χρήματος πού ζητᾶ νά επενδυθεϊ), δεύτερον, τή «συσσώρευση» στον άλλο πόλο μιᾶς εργατικής δύναμης πού δέν διαθέτει προς τό ζήν άπολύτως τίποτε άλλο πέρα από τή δύναμη των χεριών της και, τρίτον, τήν ύπαρξη ενός δικτύου θεσμών και μηχανισμών, τό όποιο άφ' ενός εξαναγκάζει τούς δεύτερους νά πάνε νά δουλέψουν για τούς πρώτους —και όχι νά γίνουν άποκληροί, ληστες (ή μετανάστες)— και άφ' έτέρου εξασφαλίζει τήν όμαλή διακίνηση και διάθεση προϊόντων, ύπηρεσιών και ανθρώπων, σύμφωνα μέ όσα επιτάσσει κάθε στιγμή ή αξιοποίηση πού λέγαμε. Στην Σοβιετική Ένωση σήμερα φαίνεται νά ύπάρχει μόνον ή πρόθεση για τή δημιουργία αυτών των προϋποθέσεων και όχι οι ίδιες οι προϋποθέσεις. Συγκεκριμένα:

1. Όλες οι διατιθέμενες πληροφορίες συγκλίνουν στο ότι όλοι οι θεσμοί και οι μηχανισμοί, πού θά μπορούσαν νά εξασφαλίσουν τήν όμαλή διακίνηση

καί διάθεση προϊόντων, ανθρώπων καί υπηρεσιῶν ἐκεῖ πού ἀπαιτεῖ ἡ παραγωγή, βρίσκονται ὑπό διάλυση.

2. "Ὅσοι στή Δύση ἔχουν χρήμα πρός ἐπένδυση δέν φαίνεται νά ἔχουν, αὐτή τουλάχιστον τή στιγμή, καμιά ἀπολύτως πρόθεση νά τό διακινδυνεύσουν, ἀκριβῶς γιατί ὑπάρχει σέ τέτοια ἔκταση καί τόσο βάθος αὐτή ἡ διάλυση: ἡ ἀσάφεια ὡς πρός τό μέλλον τῆς τέως "Ἐνωσης, τό ἀβέβαιο πολιτικό καθεστῶς, οἱ ἀντικρουόμενες ἀποφάσεις, οἱ ἀναπτυσσόμενοι ραγδαῖα ἐθνικισμοί, οἱ λογῆς συγχρούσεις καί οἱ λανθάνοντες, ἐν ἐξελίξει ἢ ἀπειλούμενοι πόλεμοι καί ὁ ἐκφυλισμός ὀλόκληρου τοῦ δικτύου θεσμῶν, λειτουργιῶν καί υπηρεσιῶν καθιστοῦν τό μέλλον κάθε μείζοντος ἐπένδυσης ἀπολύτως ἀβέβαιο. Ἡ Κορέα ἢ τό Χόγκ Κόγκ συνιστοῦν πολύ ἀσφαφέστερες καί, τουλάχιστον κατά τοῦτο, πολύ ἀποδοτικότερες ἐπιλογές.

3. Ἡ συσσώρευση χρήματος πού αὐτή τή στιγμή ἐπιτελεῖται στή Σοβιετική Ἐνωση καί ἑτίς ἄλλες ἀνατολικές χώρες μέσω τοῦ λαθρεμπορίου, τῆς μαύρης ἀγορᾶς καί τῆς λωποδυσίας γενικῶς (γιά νά θυμηθοῦμε καί τόν καθ' ἡμᾶς Ἀνδρέα) γίνεται μέ ἀργούς ρυθμούς καί δέν μπορεῖ νά ἔχει ἄμεσα ἀποτελέσματα.

4. Ἡ «ποσότητα» τῆς «ἐλεύθερης» ἐργατικῆς δύναμης πού εἶναι σήμερα διαθέσιμη, οἱ δυνατότητες γιά τήν ἀπορρόφησή της, ἡ σύνθεσή της (τί γίνεται ἄραγε μέ τά κολχόζ, τά σοβχόζ, τήν ἀγροτική παραγωγή καί τίς μάζες τῶν ἀγροτῶν;), ἡ στάση της ἀπέναντι στό εἶδος, στίς μορφές καί στίς συνθήκες ἀπασχόλησής της, οἱ συνθήκες καί οἱ ὅροι τῆς διακίνησής της, μέ μιά λέξη τό συγκεκριμένο καθεστῶς πού διέπει τήν «ἐλευθερία» τῆς ἐργατικῆς δύναμης —δηλαδή τήν ἐκ τῶν οὐκ ἄνευ συνθήκη γιά τήν πλήρη ἀνάπτυξη τῆς οικονομίας τῆς ἀγορᾶς— ἀποτελεῖ σήμερα ζήτημα πού παραμένει ἐπίμαχο, ἀσάφες καί ἄκρως διφορούμενο.

5. Ἀλλά ἀκόμη κι ἂν «λυθοῦν» κάπως τά παραπάνω καί ὑπάρξει ὁ οικονομικός «κινήτρας» πού θά κατορθώσει νά θέσει σέ κίνηση τήν ὅλη διαδικασία (ποιός ἄραγε μπορεῖ νά εἶναι αὐτός;) ὑπάρχει ἕνα ἐπιπλέον, ἀκόμη μεγαλύτερο ἀδιέξοδο πού ἐπικαθορίζει ὅλα τά προηγούμενα: ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ περσετρόικα ἀναπτύχθηκε μέ ἄξονα τήν ἰδεολογία τοῦ φιλελευθερισμοῦ. Ἡ ἰδεολογία ὅμως αὐτή ἔγινε ἐνθουσιωδῶς δεκτὴ ἀπό τίς καταπιεσμένες μάζες τοῦ σοβιετικοῦ καί τῶν ἄλλων ἀνατολικῶν λαῶν, μόνον καί μόνο γιατί ἔφερε μαζί της ὄχι μόνον τό ὄραμα μιᾶς εὐημερίας δυτικοῦ τύπου ἀλλά καί —ἴσως κυρίως— γιατί φαινόταν νά ὑπόσχεται μιᾶ ἐλευθερία χωρίς ὄρια. Καί ἰδού τό ἀδιέξοδο: ἀπό τή μιᾶ μεριά, μέσα στίς δεδομένες οικονομικές συνθήκες, ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἐλεύθερης ἀγορᾶς ἀπαιτεῖ ἀπ' ὅλους ἐργασία μέ αὐξημένη παραγωγικότητα (ἄρα καί μέ πολύ πιό αὐστηρά τηρούμενη πειθαρχία) καί μέ πολύ χαμηλότερους πραγματικούς μισθοῦς. (Ἡ μετατρεψιμότητα τοῦ νομίματος τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν σέ «σκληρό» σνάλλαγμα —ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιά τήν προσέλκυση ἐπενδύσεων καί τήν ἀνάπτυξη ἀγορᾶς— αὐτό θά ἔχει ὡς πρῶτο ἀποτέλεσμα). "Ὅμως, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἡ ἰδεολογία πού

συνιστᾶ τή λαϊκή ἀποδοχή αὐτῆς τῆς προοπτικῆς ζητάει τά ἀκριβῶς ἀντίθετα: εὐημερία ἐδῶ καί τώρα, ἀπελευθέρωση ἀπ' ὅλους τοῦς καταναγκασμούς τοῦ παρελθόντος πάλι ἐδῶ καί τώρα. Μόνος τρόπος νά συμβιβασθοῦν τά ἀσυμβίβαστα γίνεται ἔτσι ὁ κλασικός: νά κλείσουν μέ κάθε μέσο ὅλα τά σύνορα, ἀκόμη καί μέ τήν ἐπικουρία τῶν πολυβόλων, καί νά ἐξαναγκασθοῦν, χωρίς συναισθηματισμούς καί ταλαντεύσεις, ὅσοι δέν ἐπιθυμοῦν κάτι τέτοιο —δηλαδή ὅλοι ἢ περίπου ὅλοι— νά δουλέψουν ὅπου καί ὅπως τοῦς ὑποδειχθεῖ ἀρμοδίως. (Πάντοτε ὑπό τήν προϋπόθεση ὅτι οἱ λογῆς ἀρμοῖδιοι γνωρίζουν τί νά ὑποδείξουν). "Ὅμως, μέσα στή σημερινή συνολική ἀστάθεια καί ρευστότητα, κάτι τέτοιο μπορεῖ νά εἶναι πολιτικά δυνατόν; Δηλαδή, μέσα στίς σημερινές συνθήκες, ἕνας τέτοιος διά τῆς βίας ἐξαναγκασμός δέν ἀντιστρατεύεται ρητά τόν ἴδιο τό σκοπό του; Καί πού μποροῦν νά ὀδηγήσουν οἱ ἀναπόφευκτες συγχρούσεις πού θά ἀναπτυχθοῦν σχετικᾶ;

Ζήτημα 2ον: Πρῶτες σκέψεις περί μαρξισμοῦ

"Ὅπως εἶναι περίπου προφανές, τά παραπάνω συνιστοῦν μερικά ἀπό τά ἐρωτήματα πού τίθενται σέ μιᾶ ἀπόπειρα πού θέλει νά «διαβάσει» τή σημερινή πραγματικότητα τοῦ τέως «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ» μέ τοῦς ὅρους αὐτοῦ πού τό *Κεφάλαιο* τοῦ Μάρξ ἀποκαλεῖ «πρωταρχική συσσώρευση». Μιά τέτοια ἀπόπειρα, ὅσο καί ἂν ἴσως φαίνεται σέ πρώτη ματιὰ κάπως παράδοση, εἶναι θεωρητικά ἀπολύτως νόμιμη: ὁ ὅρος «πρωταρχική συσσώρευση» ἀποδίδει τοῦς γενικούς ὅρους τῆς διαδικασίας μέσω τῆς ὁποίας ἐπικρατεῖ ὁ καπιταλιστικός τρόπος παραγωγῆς. Ἡ πλήρης ἀνάπτυξη τοῦ συστήματος τῆς ἀγορᾶς δέν εἶναι παρά τό ἄλλο ὄνομα αὐτῆς τῆς διαδικασίας. Σύμφωνα καί μέ ὅλα τά διαθέσιμα τεκμήρια, αὐτή ἀκριβῶς εἶναι ἡ διαδικασία πού προωθείται. "Ἄν μέχρι σήμερα ὁ προσδιορισμός τοῦ ἀκριβοῦς χαρακτήρα τοῦ καθεστώτος πού ἐπικρατοῦσε στή Σοβιετική Ἐνωση καί τίς ἄλλες ἀνατολικές χώρες ἦταν ἀντικείμενο πλατιάς συζήτησης καί ὀξείας διαμάχης, ὁ χαρακτήρας τῆς διαδικασίας πού σήμερα ἀκολουθεῖται ἀπό τίς χώρες αὐτές δέν δημιουργεῖ ἀπολύτως καμιά ἀπορία: ὅλοι ὁμοφωνοῦν ὅτι πρόκειται γιά διαδικασία πλήρους «ἀποκατάστασης» τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς στήν κλασικότερη δυνατή ἐκδοχή του. Καθώς δέ εἶναι ἡ μαρξιστική θεωρία καί ἰδίως τό *Κεφάλαιο* τοῦ Μάρξ αὐτό πού συνιστᾶ τή θεωρία τόσο αὐτοῦ τοῦ τρόπου παραγωγῆς ὅσο καί τῆς διαδικασίας ἐγκαθίδρυσης ἢ ἀποκατάστασής του, ἡ προσφυγή ἐκεῖ συναντᾶ ἢ ὀφείλει νά συναντήσει τή συναίνεση ὅλων.

Καί ἀκριβῶς ἐδῶ μού δημιουργεῖται μιᾶ ἀπορία.

"Ἢδη ἀνέφερα ὅτι οἱ πρωταγωνιστές τῆς διαδικασίας πού ἐπιδιώκει νά ἀποκαταστήσει τήν ἐλεύθερη ἀγορά στίς χώρες τοῦ τέως «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ» γνωρίζουν πολύ καλά μέσα ἀπό τήν πείρα τους, δηλαδή τουλάχιστον ἐμπειρικά, τίς προϋποθέσεις καί

τούς όρους πού απαιτούνται σχετικά. Γιατί λοιπόν νά μή φωτισθοῦν αὐτοί ἀκόμη περισσότερο προστρέχοντας στή μαρξιστική θεωρία καί χρησιμοποιώντας την ρητά; "Αν αὐτή ὄντως παρέχει τήν ἐπιστημονική γνώση αὐτοῦ πού ἐπιδιώκουν νά πετύχουν, δέν θά ἦταν οἱ ἴδιοι πολύ καλύτερα ἐξοπλισμένοι ἂν στηρίζονταν ρητά ἐκεῖ; Καί ἂν κάτι τέτοιο ἰσχύει, γιατί οἱ ἴδιοι — ἢ τουλάχιστον αὐτοί πού ὑποστηρίζουν τήν προσπάθειά τους στή Δύση— διακηρύσσουν τό θάνατο τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας γενικῶς; Μόνο γιά ἰδεολογικούς λόγους;

Ἡ ἀπορία ἀφορᾷ δηλαδή τό χαρακτήρα τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας: "Αν, ὅπως μάθαμε, ἡ μαρξιστική θεωρία συνιστᾷ ὄντως μιά ἐπιστήμη, τήν ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας καί τοῦ κοινωνικοῦ, εἶναι αὐτή ταξικά καί πολιτικά «οὐδέτερη», μέ τόν τρόπο πού φαίνεται νά εἶναι «οὐδέτερες» οἱ φυσικές ἐπιστήμες; Τῆς εἶναι δηλαδή ἐγγενῶς δυνατό νά χρησιμοποιηθεῖ ἀπό τόν καθένα, ἀνεξάρτητα ἀπό τούς πολιτικούς σκοπούς πού ἐπιδιώκει καί ἀνεξάρτητα ἀπό τίς προθέσεις πού ἰδεολογικά φέρει;

Σίγουρα τό ζήτημα εἶναι πολύ μεγάλο γιά νά ἀντιμετωπισθεῖ ἐδῶ. Τό μόνο πού μπορῶ νά κάνω εἶναι νά προτείνω μιά διάκριση (καθόλου πρωτότυπη), ἡ ὁποία ἴσως βοηθήσει στό νά ἀρχίσουμε νά τό προσεγγίζουμε.

Μιλώντας πολύ σχηματικά, μποροῦμε νά διακρίνουμε δύο «μαρξισμούς»: Τόν ἕναν ἀπό αὐτούς θά μπορούσαμε νά ἀποκαλέσουμε «πανεπιστημιακό μαρξισμό». Πρόκειται γιά τόν μαρξισμό ὁ ὁποῖος, εἴτε ἐκλαμβάνει ρητά τόν ἑαυτό του ὡς ἐπιστήμη εἴτε

ὄχι, θεᾶται τά ἐπιμέρους ἀντικείμενα πού ἐξετάζει μέ τά μέσα καί τίς μεθόδους πού ἀρμόζουν στήν πανεπιστημιακή ἐργασία. Ἡ ἔμφαση δίδεται στίς ἐννοιες καί τή διαπλοκή τους, στήν ἐπάρκεια τῶν δεδομένων, στήν ἀκρίβεια τῶν διακρίσεων, στήν αὐστηρότητα τῶν συλλογισμῶν, στήν ἐγκυρότητα τῶν ἐπιχειρημάτων. Τά συμπεράσματα στά ὁποῖα αὐτός καταλήγει ἀποτιμῶνται ἀντικειμενικά μέ βάση τό πόσο αὐτά προέκυψαν ἀπό τούς γενικούς κανόνες οἱ ὁποῖοι διέπουν τήν πανεπιστημιακή ἐργασία στό σύνολό της καί σεβάσθηκαν τίς ἀντίστοιχες νόρμες. Αὐτός ὁ μαρξισμός, ἐφόσον πληροῖ τούς παραπάνω ὅρους, ἀποτελεῖ ἀπολύτως νόμιμη ἀκαδημαϊκή ἐνασχόληση σέ ὅλα τά φιλελεύθερα πανεπιστήμια τῆς Δύσης, δηλαδή ἐνασχόληση πού χαίρει ὅλων τῶν συναφῶν προνομίων καί πλεονεκτημάτων (διδασκαλία τῶν σχετικῶν μαθημάτων, ἐκπόνηση διδακτορικῶν διατριβῶν, ὀργάνωση ἐιδικῶν συνεδρίων, χρηματοδότηση ἐρευνητικῶν προγραμμάτων κ.λπ.). Εἶναι αὐτός ὁ μαρξισμός πού ἐμφανίζεται ὡς πολιτικά καί θεωρητικά οὐδέτερος ἐνῶ εἶναι βέβαιο ὅτι αὐτός εἰδικά ὁ μαρξισμός δέν ἀκολούθησε τήν κατάρρευση τῶν καθεστώτων τοῦ «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ». Αὐτός οὔτε ἀπέθανε οὔτε καί πνέει τά λοιόθια. Ἀντίθε-

τα, ὅλες οἱ ἐνδείξεις πείθουν ὅτι ἐξακολουθεῖ νά χαίρει ἄκρας ὑγείας.

Ὁφείλω νά διευκρινίσω ἀμέσως ὅτι τά παραπάνω κατά κανέναν τρόπο δέν θέλουν νά ὑπαινιχθοῦν ὅτι μιά τέτοια μορφή μαρξισμοῦ εἶναι ἀφ' ἑαυτῆς πεπλανημένη ἢ ἄχρηστη. Ἀντίθετα, τό ἐργαστήριο ἐννοιῶν, διακρίσεων καί ἐπιχειρημάτων πού συγκροτεῖται ἔτσι μπορεῖ νά ἀποβεῖ πολλαπλά (δηλαδή ὄχι μόνον ἀκαδημαϊκά) γόνιμο καί χρήσιμο. Ἀπλῶς (ἀπλῶς;) αὐτή ἡ μορφή μαρξισμοῦ, στό βαθμό πού παραμένει ἐγκλωβισμένη στίς πανεπιστημιακές νόρμες, συνιστᾷ, εἴτε τό θέλει εἴτε ὄχι, τήν πολιτική καί ἐν πολλοῖς καί ἰδεολογική ἐξουδετέρωση τοῦ μαρξισμοῦ γενικῶς. Ἄς θυμηθοῦμε μόνον ὅτι ἕνας ἀπό τούς κεντρικούς στόχους τῆς ΚΝΕ πρὶν μερικά χρόνια ἦταν ἡ «εἰσαγωγή τοῦ μαρξισμοῦ στά πανεπιστήμια».

Ὁ ἄλλος μαρξισμός εἶναι αὐτός πού συνιστᾷ, ἐμπρακτα καί ὄχι ἀπλῶς θεωρητικά, τό θεωρητικό ὄπλο τοῦ ταξικοῦ καί πολιτικοῦ ἀγώνα μέ στόχο τήν ὀλόπλευρη κοινωνική ἀπελευθέρωση (τήν ὁποία κάποτε οἱ ἄνθρωποι ἀποκαλοῦσαν κομμουνισμό). Ἡ διάγνωση περὶ θανάτου σέ αὐτόν εἰδικά τόν μαρξισμό ἀναφέρεται. Σέ ὅ,τι δέ μέ ἀφορᾷ, ὀφείλω κι ἐγώ, ἐκῶν ἄκων, νά ἀναγνωρίσω ὅτι ἡ ὑγεία αὐτοῦ

τοῦ συγκεκριμένου ἀσθενοῦς εἶναι σήμερα κάτι χειρότερο ἀπό ἐπισφαλῆς. Δέν χρειάζεται νά προσκομισθοῦν νά προκειμένους περισπούδαστες ἀναλύσεις καί ἰδιαίτερα πειστήρια. Πέρα ἀπ' ὅσα βιώνουμε ἄμεσα καί καθημερινά ἀπό τήν κατάσταση τοῦ ἀριστεροῦ κινήματος τοπικά καί διεθνῶς, ἀρκεῖ μιά καί μόνον διαπίστωση: εἶναι

προφανές ὅτι, τουλάχιστον στίς χώρες τοῦ τέως «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ», τό σύνθημα πού ἐξ ἀντικειμένου συμπυκνώνει τά ἐκεῖ προβλήματα, καί ἄρα διαθέτει τή μεγαλύτερη ἐπικαιρότητα καί ἐμβέλεια, δέν εἶναι ἄλλο ἀπό τό ξεχασμένο «Προλετάριοι ὅλων τῶν χωρῶν ἐνωθεῖτε», δηλαδή τό κεντρικότερο καί χαρακτηριστικότερο σύνθημα αὐτοῦ τοῦ μαρξισμοῦ. Ὅμως, τά ὅσα προηγήθηκαν στίς χώρες αὐτές καί ἡ κατάσταση πού ἐπικρατεῖ σήμερα ἐκεῖ ἀκυρώνουν πλήρως αὐτό τό σύνθημα καί τοῦ ἀπαγορεύουν ἀπολύτως νά ἀκουσθεῖ.

Τί γίνεται λοιπόν; Πῶς εἶναι δυνατόν ὁ ἕνας μαρξισμός νά χαίρει ἄκρας ὑγείας καί ὁ ἄλλος νά πνέει τά λοιόθια; Πῶς μποροῦμε νά καταλάβουμε καλύτερα τή σχέση ἀνάμεσα στούς δύο;

Οἱ γραφές λένε ὅτι ὁ μαρξισμός δέν ἀποτελεῖ ἀπλῶς μιά θεωρία ἀνάμεσα στίς ἄλλες ἀλλά θεωρία στό πλαίσιο ἐνός πολιτικοῦ καί κοινωνικοῦ κινήματος. Μέ ἄλλα λόγια, ὁ μαρξισμός γίνεται αὐτός πού εἶναι μόνον ὅσο συνιστᾷ μιά συγκεκριμένη συγχώνευση, τή συγχώνευση τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας — μέ τή στενή ἔννοια — καί τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. Αὐτό, σέ μιά ἐλαφρῶς διαφορετική γλώσσα, μπορεῖ νά διατυπωθεῖ καί ὡς ἐξῆς: ὁ μαρξισμός ὄντως ἀποτελεῖ

έπιστήμη, τήν επιστήμη τῆς ἱστορίας καί τοῦ κοινο-
νικοῦ. Ἄλλά, ὅπως κάθε επιστήμη, ἔτσι κι αὐτός ὀ-
φείλει νά διαθέτει ὡς θεμελιῶδες συστατικό του στοι-
χεῖο τίς προσιδιάζουσες σέ αὐτόν πειραματικές δια-
δικασίες πού ἐλέγχουν τούς ἰσχυρισμούς του. Οἱ δέ
πειραματικές διαδικασίες πού προσιδιάζουν στόν μαρ-
ξισμό ὡς επιστήμη δέν εἶναι ἄλλες ἀπό τή συγκεκρι-
μένη *πολιτική πρακτική* πού τοῦ ἀντιστοιχεῖ, δηλα-
δή τήν *πολιτική πρακτική* πού μάθαμε νά ἀποκαλοῦ-
με κομμουνιστική. Καί αὐτό φτάνει γιά νά ἐξηγήσου-
με, τουλάχιστον κατ' ἀρχήν, τή διάσταση ἀνάμεσα
στούς δύο μαρξισμούς πού ἀναφέραμε: πρῶτα ἀπ'
ἴλα, εἶναι προφανές ὅτι ὅσο ὁ μαρξισμός δέν στηρί-
ζει τήν *πολιτική πρακτική* πού τοῦ προσιδιάζει καί
δέν ἀσχεῖται οὔτε ἀναπτύσσεται στό πλαίσιο τῆς, τό-
τε αὐτός εἶναι πολιτικά ἐξουδετερωμένος. Ἄλλά ἂν
ἡ κομμουνιστική *πολιτική πρακτική* συνιστᾷ ὄντως
τίς πειραματικές διαδικασίες πού προσιδιάζουν στόν
μαρξισμό ὡς επιστήμη, τότε ἔπεται ὅτι ὁ πολιτικά ἐ-
ξουδετερωμένος μαρξισμός εἶναι ἕνας μαρξισμός ἐπι-
στημολογικά ἀνάπηρος. "Ἐνας δέ ἐπιστημολογικά
ἀνάπηρος (καθ' ὅτι πολιτικά ἐξουδετερωμένος)
μαρξισμός εἶναι μαρξισμός καταδικασμένος σέ θάνα-
το. Κι ὅπως εἶναι γνωστό, τά φιλελεύθερα καθεστῶ-
τα ἀναγνωρίζουν στούς πῖο πολλούς καταδικασμέ-
νους τό «δικαίωμα» νά καταφύγουν σέ ἄσυλο. Ὁ
πανεπιστημιακός μαρξισμός συνεχίζει νά ζεῖ μόνο
καί μόνο γιατί, ὡς καταδικασμένος σέ θάνατο, ἔχει
καταφύγει στό πανεπιστημιακό ἄσυλο καί προστα-
τεύεται ἀπό αὐτό.

Ζήτημα 3ον: Δεύτερες σκέψεις περί μαρξισμοῦ

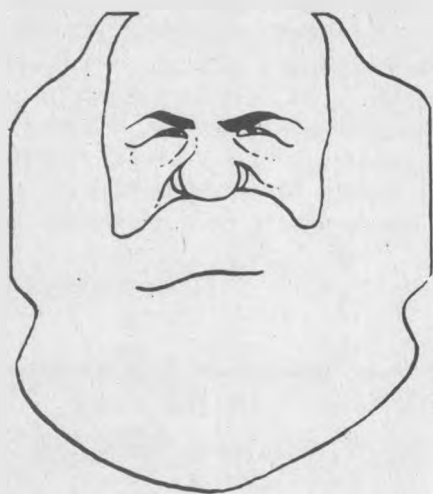
Εἶναι προφανές ὅτι ἡ παραπάνω «ἀνάλυση» δέν κά-
νει τίποτε περισσότερο ἀπό τό νά διατυπώνει μέ πῖο
ἀφηρημένους ὅρους τό ἴδιο μας τό ἀδιέξοδο. Δέν
προχωρεῖ σέ καμιά συγκεκριμένη ἰδέα πού θά μπο-
ροῦσε ἐνδεχομένως νά μᾶς δώσει μιά λαβή γιά ν'
ἀρχίσουμε νά ἀντιμετωπίζουμε ἔμπρακτα τό ἀδιέξο-
δο αὐτό. Καί αὐτό σημαίνει ὅτι πρέπει νά προσπαθή-
σουμε νά σκάψουμε τίς ἀπορίες μας περισσότερο.

"Ἄν πρῶτα δεχθοῦμε —γιατί δέν φαίνεται πῶς
μποροῦμε νά κάνουμε ἄλλιῶς— ὅτι οἱ σημερινές
συνθῆκες δέν χωροῦν καμιά οὐσιαστική *πολιτική
πρακτική* πού θά μπορούσε, ἔστω καί κατά παραχώ-
ρηση, νά ἀποκληθεῖ κομμουνιστική, ἔπεται ὅτι ὁ μό-
νος χώρος ὅπου μᾶς ἐπιτρέπεται στοιχειωδῶς νά κι-
νηθοῦμε εἶναι αὐτός τῆς «κριτικῆς παρέμβασης» καί
τῆς «θεωρητικῆς ἐπεξεργασίας», δηλαδή ἕνας χώρος
ὁ ὁποῖος δέν εἶναι δυνατὸν νά διαφέρει πάρα πολύ ἀ-
πό τό χωρὸ πού καλύπτει ὁ ἐπιστημολογικά ἀνάπη-
ρος καί πολιτικά ἐξουδετερωμένος πανεπιστημιακός
μαρξισμός. Ἔστω. Ἄλλά ἴσως εἶναι σκόπιμο νά
δοῦμε ἀπό κάπως πῖο κοντά περί τίνος ἀκριβῶς πρό-
κειται καί ποιές μπορεῖ νά εἶναι ἐν προκειμένῳ οἱ
κατευθύνσεις.

Πρῶτ' ἀπ' ἴλα, ἂν ὁ μαρξισμός ὄντως ἀποτελεῖ
συγχώνευση τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας —μέ τή στενή
ἐννοια— καί τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, τότε τό ση-

μερινό μας ἀδιέξοδο δέν μπορεῖ παρά νά ἀναγεται,
σέ τελευταία ἔστω ἀνάλυση, στήν ἀκύρωση αὐτῆς
τῆς συγχώνευσης καί στούς συγκεκριμένους ὅρους
πού τήν ἐπέβαλαν. Κι αὐτό σημαίνει ὅτι μόνον ἂν
καταλάβουμε σέ βάθος τό πῶς συνέβη αὐτή ἡ ἀκύ-
ρωση θά μπορέσουμε νά ἀποκτήσουμε τά ἀναγκαῖα
ἐφόδια πού θά μᾶς ἐπιτρέψουν νά ξαναθέσουμε ἔμ-
πρακτα καί ἀποτελεσματικά, μέσα στίς νέες συνθη-
κες πού ἀντιμετωπίζουμε καί θά ἀντιμετωπίσουμε,
τό αἴτημα γιά τήν ἀνασύσταση αὐτῆς τῆς συγχώνευ-
σης. Αὐτό φαίνεται νά ἀποτελεῖ κατ' ἀρχήν ζήτημα
ἱστορικῆς ἔρευνας. Καί ὄντως εἶναι τέτοιο ἢ μάλλον
εἶναι καί τέτοιο. Ὡστόσο, ὅσο κι ἂν χρειάζονται ἐν
προκειμένῳ ἴλα τά μέσα καί ὀλόκληρη ἡ πειθαρχία
τῆς ἀκαδημαϊκῆς δουλειᾶς, αὐτό τό ὅποιο καλούμα-
στε νά βροῦμε δέν εἶναι μιά νέα, καλύτερη ἢ πληρέ-
στερη, ἱστορική ἐρμηνεία τοῦ παρελθόντος τοῦ ἐργα-
τικοῦ κινήματος καί τοῦ παρελθόντος μας γενικῶς.
Αὐτό πού καλούμαστε νά πραγματοποιήσουμε εἶναι
νά διαβάσουμε, δηλαδή νά γράψουμε, ὀλόκληρη τήν
ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καί τήν ἱστορία μας
γενικῶς, μέσα στό σύνολο τῶν ὅρων καί τῶν συνθη-
κῶν ὅπου αὐτή ξετυλίχθηκε, μέ ἕναν συγκεκριμένο
καί ἰδιαίτερα δύσκολο τρόπο: μέ τόν τρόπο πού θά ἐ-
πιτρέψει σέ ὅσους «ἀνώνυμους» ἔγραψαν, μέ τή
δράση καί μέ τή σκέψη τους, μέ τό αἷμα καί τίς ἰδέες
τους, αὐτὴν *συγκεκριμένα τήν ἱστορία* νά ἀναγνω-
ρίσουν τούς ἀγῶνες καί τίς ἀγωνίες τους, τίς προθέ-
σεις καί τίς ἀναστολές τους, τά ἐπιτεύγματα καί τίς
ἀποτυχίες τους, τίς χαρές τους καί τίς πίκρες τους,
τόν ἐνθουσιασμό καί τίς ἀπογοητεύσεις τους, τίς νί-
κες καί τίς ἤττες τους, μέ μιά λέξη *ὀλόκληρο τόν ἐ-
αυτό τους* ἐκεῖ.

Μιά τέτοια ἀνάγνωση καί γραφή, σωστότερα μιά
τέτοια ἀναδημιουργία ἢ ἀνασυγκρότηση τῆς ἱστο-
ρίας μας δέν μπορεῖ νά γίνει παρά μέσα στό πλαίσιο
τοῦ μαρξισμοῦ, δηλαδή μέ τά ἐννοιολογικά ἐφόδια
πού αὐτός παρέχει. Τί γίνεται ὅμως τότε μέ τά κενά
καί τίς ἀστοχίες του, τίς ἀσάφειες καί τά διφορούμε-
νά του, πού ὅλοι, κι ἐμεῖς μαζί, ἀναγνωρίζουμε καί
προσπαθοῦμε κατά καιρούς, ἔστω ἀδρομερῶς, νά πε-
ρι-γράψουμε; Ἐδῶ εἰδικά δέν χρειάζεται νά ἀνησυ-
χοῦμε, γιατί δέν ὑφίσταται κανένα πρόβλημα ἀρχῆς.
Ἄν ὄντως ὁ μαρξισμός ἀποτελεῖ τήν *ἐπιστήμη τῆς
ἱστορίας τοῦ κοινωνικοῦ*, τότε αὐτός, ὅπως κάθε ἐπι-
στήμη, δέν μπορεῖ νά ζήσει, οὔτε κἀν ὡς πανεπιστη-
μιακός μαρξισμός, παρά μόνον ἐφόσον διακινδυνεύει
κάθε στιγμή τήν παραπέρα ἀνάπτυξή του δοκιμάζον-
τας τίς δυνάμεις του σέ νέα προβλήματα καί νέες πε-
ριοχές προβλημάτων. Εἶναι πάντοτε καί εἶναι μόνο
μιά τέτοια δοκιμασία αὐτό πού τόν ὑποχρεώνει νά
ἐντοπίσει τά κενά του, νά καλύψει τίς ἐλλείψεις του,
νά διορθώσει τίς ἀστοχίες του. "Ὅσο κι ἂν ἡ λέξη ἡ-
χεῖ παράφωνα γιατί χρησιμοποιοῦντο πολιτικά χω-
ρίς τίς ἀναγκαῖες θεωρητικῆς προφυλάξεις, ὀφείλου-
με νά ὑπογραμμίσουμε ὅτι ἂν ὁ μαρξισμός εἶναι ὄν-
τως *ἐπιστήμη*, τότε αὐτός δέν μπορεῖ νά ἀναπτυχθεῖ
παρά μόνον ὅσο ὑποβάλλει τόν ἑαυτό του στή *δοκι-
μασία τῆς ἀναθεώρησής του*, δηλαδή στή *δοκιμα-
σία τῆς ἐπαναδιατύπωσης καί ἐπαναβεβαίωσης τῶν
συστατικῶν τοῦ ἀρχῶν ἀπέναντι σέ κάθε νέο πρό-
βλημα πού ἀντιμετωπίζει*. Μέ μιά λέξη, εἶναι ἡ

Ίδια ή ανάγνωση καί ή γραφή τής Ιστορίας πού λέγαμε αὐτή πού θά καταδειξεί συγκεκριμένα καί θά καλύψει ή θά διορθώσει τά κενά καί τίς ἀστοχίες τοῦ ἴδιου τοῦ «ἐργαλείου» πού θά τήν πραγματοποιήσει.

Ὅμως ή ανάγνωση καί ή γραφή αὐτῆς τής Ιστορίας συναντᾶ μιάν ἄλλη, μείζονα αὐτή, δυσκολία ἀρχῆς. Ἐλεγα πῶς πάνω ὅτι ή λέξη «ἀναθεώρηση» χρη-

σιμοποιήθηκε κατά κόρον πολιτικά χωρίς τίς ἀναγκαῖες θεωρητικές προφυλάξεις, καί ὅτι αὐτό καθιστᾶ δύσκολη τή χρησιμοποίησή της σέ ἕνα πλαίσιο συμφραζομένων, τό ὅποιο δέν θέλει νά ὑποβληθεῖ στήν κατηγορία (μέ ὅλες τίς σημασίες) περί «ἀναθεωρητισμοῦ». Ἀλλά αὐτή ή κατηγορία ἀφορᾶ μόνον ὄσους ἐντάσσουν τόν ἑαυτό τους στόν μαρξισμό, δέν ἔχει νόημα νά ἐκτοξεύεται παρά μόνο στό πλαίσιο του, καί μπορεί, ἄρα, νά ἀντιμετωπισθεῖ μέ τά ἐννοιολογικά ἐφόδια πού κατ' ἀρχήν ὁ ἴδιος παρέχει. Ὅμως τί γίνεται μέ τούς ἀναντικατάστατους, καθ' ὅτι ἐπιστημονικά ἀκριβεῖς, ἐκείνους ὄρους, τούς μόνους πού μποροῦν νά διαβάσουν καί νά γράφουν τήν ἱστορία πού μάς ἐνδιαφέρει, ὅταν γίνεται ὄρατό διά γυμνοῦ ὀφθαλμοῦ ὅτι αὐτοί οἱ ὄροι —τουλάχιστον ὅσο λειτουργοῦν ἔξω ἀπό τό πλαίσιο τοῦ πανεπιστημιακοῦ μαρξισμοῦ— ἔχουν χάσει πλήρως τό ἀρχικό νόημά τους, δηλαδή νοηματοδοτοῦν ἐντελῶς ἀντίθετα πράγματα ἀπό αὐτά πού κατασκευάστηκαν γιά νά σηματοδοτοῦν; Καί μάλιστα τά πράγματα πού νοηματοδοτοῦνται ἔτσι εἶναι ἀκριβῶς αὐτά πού ἀπεχθάνονται, καί πρέπει νά ἀπεχθάνονται, αὐτοί ἀκριβῶς στούς ὁποίους ή ἐν λόγω ἱστορία καταστατικά ἀπευθύνεται;

Ἐννοῶ πολύ συγκεκριμένα τό ἐξῆς: γιά τό λαό τῆς τέως Σοβιετικῆς Ἐνωσης, γιά τούς λαούς ὄλων τῶν χωρῶν τοῦ τέως «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ» κι ὄχι μόνο γι' αὐτούς, ή «δικτατορία τοῦ προλεταριάτου», γιά παράδειγμα, ἀπό ἔννοια πού παρέπεμπε σέ μιᾶ δημοκρατία πολύ βαθύτερη καί πολύ πῶς οὐσιαστική ἀπό τήν ἀστική, δηλαδή μιᾶ δημοκρατία πού προετοίμαζε τούς ὄρους γιά τήν ἔλευση τοῦ καθεστῶτος γενικῆς ἐλευθερίας πού ἀποκλήθηκε «κομμουνισμός», ἔφτασε νά σημαίνει στυγνή δικτατορία ἐπί τοῦ προλεταριάτου καί ἐπί τοῦ λαοῦ γενικῶς. Ὁ ὄρος «δημοκρατικός συγκεντρωτισμός», ὕστερα, ἀπό ἔννοια πού σηματοδοτοῦσε τή βασική ἀρχή λειτουργίας ἑνός κόμματος πραγματικά «νέου τύπου», ὅπου ή πολιτικά λειτουργοῦσα «βάση» ἔλεγχε κάθε στιγμή ἐπί τῆς οὐσίας —κι ὄχι ἀπλῶς τυπικά διά βουῆς— τίς ἐνέργειες μιᾶς «ἡγεσίας» πού δέν διαχωρίζονταν ποτέ μέ σινικά τείχη ἀπό αὐτήν, χωρίς —καί αὐτό εἶναι ἐξίσου σημαντικό— νά διακυβεύεται ή πολιτική ἀποτελεσματικότητά τοῦ κόμματος, ἔφτασε νά σημαίνει μηχανισμό πού καλλιεργεῖ καί ἐπιβάλλει τήν ἄνευ ὄρων, ὀλοκληρωτική (ὅπως λέμε «ὀλοκληρωτικό καθεστῶς») καί ταυτόχρονα «ἐθελοντική» ὑποταγή μιᾶς βάσης, πού ἀπλῶς «ἐκτελεῖ», στά κελεύσματα καί τά καπρίτσια μιᾶς κυριολεκτικά ὑπερβατικῆς καί ἀπόλυτα ἰδιοτελοῦς ἡγεσίας. Ὁ ὄρος, ἀκόμη, «κομμουνισμός», ἀπό ὄνομα τῆς γενικῆς ἐλευθερίας, ἔφτασε νά σημαίνει τό καθεστῶς στυγνῆς ἐκμετάλλευσης καί ἀνευδοκίας ὅσο καί ἀνεξέλεγκτης καταπίεσης πού ὀργάνωναν τά κράτη τοῦ «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ». Ὁ ἴδιος ὁ μαρξισμός, τέλος, μαζί μέ ὅλες τίς ἔννοιες, τίς κατηγορίες καί τίς ὑποκατηγορίες του, ἀπό ἀπεριόριστα ἀνοιχτή, καθ' ὅτι ἐπιστημονική, θεωρία τῆς ὀλόπλευρης κοινωνικῆς ἀπελευθέρωσης, ἔφτασε νά σημαίνει ἐπίσημο καί ἀπαραβίαστο κρατικό δόγμα οἰκονομικῆς ἡγεσίας, τό ὅποιο μποροῦν νά ἐρμηνεύουν καί νά χειρίζονται μόνον οἱ προφήτες. Ὅλοι ἀνεξαι-

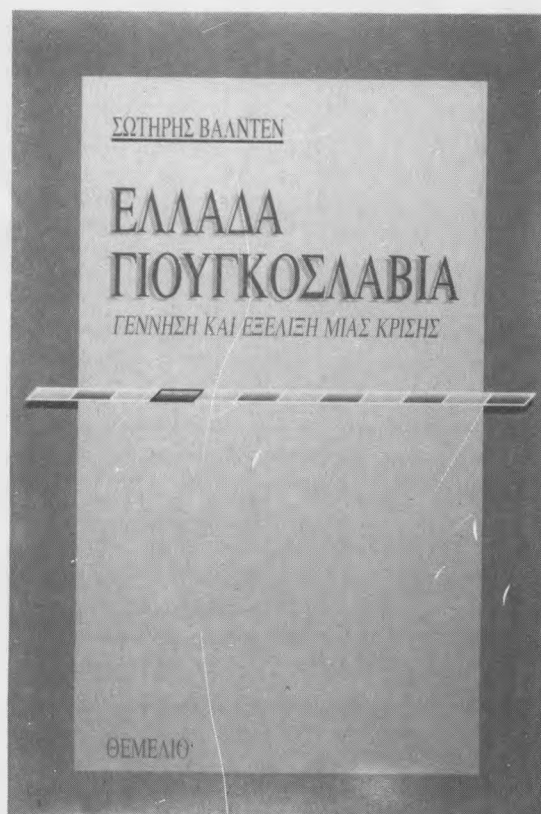
ρέτως οι ὄροι, ὅλες οἱ λέξεις, ὅλες οἱ φράσεις καί οἱ ἐκφράσεις πού στοιχειοθέτησαν ἐπιστημονικά τό λαϊκό ὄραμα τῆς κοινωνικῆς ἀπελευθέρωσης καί ὅλες τίς προσπάθειες γιά τήν ἐπίτευξή του, προσπάθειες πού συνόφισαν τήν εὐγένεια τῆς ἐργαζόμενης ἀνθρωπότητας, ἔγιναν ἄλλες τόσες φράσεις καί ἐκφράσεις πού παραπέμπουν στά χαρακτηριστικά μερικῶν ἀπό τά πύ ὀπισθοδρομικά καί ἀπάνθρωπα καθεστῶτα πού γνώρισε τουλάχιστον ὁ 20ός αἰώνας. Πῶς διαβάζουμε καί πῶς γράφουμε, λοιπόν, τήν ἱστορία πού ἐπιδιώκουμε νά γράφουμε καί νά διαβάσουμε, ὅταν οἱ μόνοι ὄροι καί οἱ ὀνες λέξεις —τελικά οἱ ὀνες ἔννοιες— πού μποροῦν νά ἀποδώσουν αὐτά πού ἐννοοῦμε σημαίνουν πλέον τό ἐντελῶς ἀντίθετο γιά ὅλους ἐκείνους στούς ὀποιους αὐτή ἡ ἱστορία μπορεῖ νά ἀπευθύνεται;

Δέν φτάνει ἐδῶ νά ποῦμε —ὅσο κι ἂν κάτι τέτοιο μπορεῖ νά εἶναι σωστό— ὅτι ἡ μαρξιστική θεωρία περιεῖχε λάθη, κενά καί ἀσάφειες καί, γι' αὐτόν τό λόγο, οἱ ἔννοιες πού τή συγκροτοῦσαν δέν εἶχαν κατορθώσει νά ὀχυρώσουν ἐπαρκῶς τό νόημά τους. "Ἐτσι πού εἶναι τά πράγματα σήμερα, μιά τέτοια, κατ' ἀρχήν σωστή, τοποθέτηση μπορεῖ νά ἀποτελέσει μείζον ἐρευνητικό πρόγραμμα στό πλαίσιο τοῦ πανεπιστημιακοῦ μαρξισμοῦ ἀποδίδοντας ἐνδεχομένως γόνιμα συμπεράσματα. Ἄλλά, ἔξω ἀπό αὐτό τό πλαίσιο, τά παραπάνω ὑποδεικνύουν κάτι πολύ πύ ριζικό, τό ὀποῖο οὐδέποτε εἶχαμε ἀντιμετωπίσει σοβαρά: ἀκόμη καί οἱ περισσότερο ἐπεξεργασμένες ἐπιστημονικά ἔννοιες τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας δέν εἶναι ἀπλῶς ἐπιστημονικές καί δέν εἶναι ὀνον ἔννοιες. Ἡ καθεμιά ξεχωριστά καί ὅλες μαζί εἶναι ἐπιπλέον καί

ταυτόχρονα ὄχι ὀνον ὄπλα τῆς ταξικῆς ἰδεολογικῆς πάλης ἀλλά καί χῶροι καί ἐπίδικα ἀντικείμενά της. Μέ ἄλλα λόγια, τό νόημα τῶν ἔννοιῶν αὐτῶν δέν προσδιορίζεται ὀνον ἀπό τήν ἐπιστημονική λειτουργία πού οἱ ἴδιες ἐπιτελοῦν στό πλαίσιο τῆς θεωρίας. Κάθε στιγμή τό νόημα αὐτό εἶναι καί πεδίο καί ἀντικείμενο καί προϊόν συσχετισμοῦ δυνάμεων. Ἐπειδή δέ εἶναι οἱ λέξεις πού συγκροτοῦν τό λόγο ἐνῶ εἶναι ὀ λόγος πού συγκροτεῖ ταυτότητα, ἡ μάχη γιά τίς λέξεις εἶναι μάχη ὀπου διακυβεύονται λόγος καί ταυτότητα, δηλαδή δέν εἶναι ποτέ «ἀπλῶς» μάχη γιά τίς λέξεις. Γι' αὐτό κατὰ κανόνα ἡ μάχη γιά τίς λέξεις εἶναι ἀνελέητη.

"Ἄν τό νόημα τῶν λέξεων εἶναι ἐπίδικο ἀντικείμενο καί πεδίο μάχης, τότε κάθε μάχη γιά τίς λέξεις μπορεῖ πάντα νά χαθεῖ. Καί ἂν μιά τέτοια ἦττα εἶναι ὀλοκληρωτική, τότε, μαζί μέ τίς λέξεις, χάνεται καί λόγος καί ταυτότητα καί δέν ἀπομένει —κυριολεκτικά— παρά ἡ ἄκρα τοῦ τάφου σιωπή. "Ἄν τοιμήσουμε νά ἀντικρίσουμε τή σημερινή μας κατάσταση κατὰματα, νομίζω πῶς θά παραδεχθοῦμε ὅτι φτάσαμε ἦδη στό χεῖλος αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς ἀβύσσου. Ἡ εἰρωνεία, ἡ περιφρόνηση ἡ, ἀκόμη χειρότερα, ὀ οἶκτος πού συναντᾶ ἀκόμη καί ἡ πύ στοιχειώδης ἀπόπειρα νά μιλήσουμε στή δική μας γλώσσα πιστεύω πῶς ἀκριβῶς αὐτό πιστοποιεῖ. "Ἄρα ἐδῶ εἶναι πού τίθεται γιά μένα σήμερα τό ἀκροτελεύτιο ἐρώτημα καί ἡ ἔσχατη ἀπορία: Μέ ποιά μέσα θά μᾶς εἶναι δυνατό νά ἀντιστρέψουμε αὐτή τήν κατάσταση;

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΟ - ΣΟΛΩΝΟΣ 84 - ΤΗΛ. 3608180

Στό βιβλιοπωλεῖο ΛΕΣΧΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ - ΣΟΛΩΝΟΣ 84

ΤΟ ΔΟΓΜΑ ΤΟΥ ΛΕΠΕΝΙΣΜΟΥ

Ερώτηση: Ορίζουμε συχνά το Εθνικό Μέτωπο ως λαϊκιστικό κόμμα, εθνικιστικό και ξενόφοβο. Προσθέτουμε όμως ότι το δόγμα του δεν είναι άμεσα ρατσιστικό, με τη βιολογική έννοια του δρου...

Πιέρ-Αντρέ Ταγκιέφ: Χρησιμοποιώντας μία πιο περιεκτική φόρμουλα, θά όριζα το λεπενικό κόμμα ως έναν πολιτισμικό και διαφοριστικό νεορατσισμό. Τό Εθνικό Μέτωπο μιλά για κουλτούρες, για ταυτότητες και πολύ σπάνια για φυλές. Κυρίως αποφεύγει να επιβεβαιώσει άμεσα τη θέση για μία ιεραρχία των παραδόσεων και των πολιτισμών. Για τους θεωρητικούς του, κάθε έθνος έχει τη δική του κράση, που όφειλε να τη διατηρήσει, να την υπερασπιστεί, να την αναπτύξει. Είναι τό θεμελιώδες χαρακτηριστικό στην πολιτική της άκρας Δεξιάς: ή εθνική ταυτότητα θεωρούμενη ως έθνοτική και πολιτισμική και παρουσιάζόμενη ότι «άπειλείται» από τις σκοτεινές δυνάμεις του «οικουμενισμού» και του «κοσμοπολιτισμού». Έξου και ή έγκληση για την «υπεράσπιση» της ταυτότητας, για την ανάληψη σταυροφορίας για την επανάκτηση της «άποικιοκρατούμενης» και «άτιμασμένης» ταυτότητας από τους μή Ευρωπαίους μετανάστες. Η θεματική του «δικαιώματος στη διαφορά» προέρχεται από τήν άντιαποικιακή Αριστερά και από μία «σχετικιστική» έθνοπολιτισμική έρμηνεία της «άρχης των έθνικοτήτων». Οί θεωρητικοί της Νέας Δεξιάς, στη δεκαετία 1970-1980, ανέστρεψαν τό επιχείρημα: άν κάθε κουλτούρα είναι προικισμένη μέ ένα ιερό δικαίωμα αυτοσυντήρησης, άρα δικαίωμα στην άμυνα, ή άρχή αυτή άξίζει άκόμα περισσότερο για τή γαλλική «κουλτούρα».

Ερώτηση: Κατά τή γνώμη σας, αυτό τό δόγμα δεν είναι «ρατσιστικό»;

Απάντηση: Είναι ένας παράδοξος «ρατσισμός», έμμεσος, που αποφεύγει τις βιολογικές άναφορές, και πρώτα άπ' όλα θεμελιώνεται πάνω στην έξαρση των πολιτισμικών διαφορών, των παραδόσεων, των ιδιαίτερων πνευματικών παραδόσεων: άκριβέστερα, πάνω στην ιεροποίηση της συλλογικής ταυτότητας. Έτσι, στό ήβλίο του Ζάν Ναρισγύ, μέ τόν τίτλο *Ο Λέ Πέν χωρίς παρωπίδες*, διαβάσαμε αυτές τις φράσεις του Λέ Πέν: «Υπάρχει μία πολλαπλότητα φυλών και πολιτισμικών παραδόσεων στόν κόσμο και υπάρχει σήμερα ένα είδος υψοπικού ρεύματος που έκθειάζει έναν οικουμενισμό, που θέλει να έγκαθιδρύσει στόν πλανήτη μας μία ίσοπέδωση πρός τά κάτω, μία γενικευμένη ίνάμειξη μέ στόχο τήν όριστική ύποταγή των διαφορών που υπάρχουν μεταξύ των ανθρώπων και ιδιαίτερα των

φυλετικών διαφορών... Πρόκειται για μία καταδικασμένη ήλιθιότητα, γιατί τις φυλές τις δημιουργήσε ό Θεός και έξαιτίας αυτού του γεγονότος έχουν τόν δικό τους λόγο ύπαρξης... "Ό,τι είναι άληθινό για τους ανθρώπους είναι και για τους σκύλους...". Η άνάμειξη πρέπει να άποφευχθεί. Αυτό είναι τό πών.

Η πολιτισμική άνάμειξη, ή βιολογική άνάμειξη θεωρούνται ότι όδηγούν στην άδυναμία, στην άποσύνθεση και στη «θανάσιμη» ίσοπέδωση. Έξου και ή μεγάλη έπιμονή στό έξ αίματος δικαίωμα ως πρός τήν άπόκτηση της έθνικότητας. Τό *jus sanguinis* έχει έδώ συμβολική άξία. Έδώ ξαναβρίσκουμε μία «άποδεκτή» σήμερα έκδοχή του «μύθου του αίματος», τήν παράδοση των ιδεολόγων του βιολογικού ρατσισμού, περιλαμβανομένων και αυτών του ναζισμού. Για παράδειγμα, στό *Απομνημονεύματα* του Άλφρεντ Ρόζενμπεργκ, έθνικοσοσιαλιστή θεωρητικού, διαβάσουμε:

«Αφού οί φυλές, ως θεμέλια των λαών, είναι δημιουργίες της φύσης, ό σεβασμός που άρμόζει σέ αυτές άπαιτεί τό σεβασμό των διαφορετικών μορφών τους... Τά σπύλ, οί τρόποι ζωής, οί γλώσσες είναι ή έκφραση διάφορων ψυχών και διάφορων λαών: όπως δεν μπορούμε να άναμείξουμε αυτές χωρίς σοβαρές συνέπειες για τήν καθαρότητα τους, έτσι δεν μπορούμε να άναμείξουμε τους διάφορους ανθρώπους που τις ένσαρκώνουν».

Αλλά άν οί άναλογίες είναι έντυπασιακές στό θεμέλια της «κοσμοθέσης», είναι άνάγκη να άποφεύγεται κάθε σύγχυση άνάμεσα στόν έθνικοσοσιαλισμό και τόν λεπενικό έθνικολαϊκισμό. Αυτό, για τους ναζιστές θεωρητικούς, σημαίνει ότι ή καθαρότητα της φυλής ή του «αίματος» πρέπει να διαφυλάσσεται μέ κάθε άντίτιμο. Στην έβδομη πρόταση του Μπρούνο Μεγκρέ, τό *jus sanguinis* παρουσιάζεται ως έγγύηση για τή συνέχεια και τήν όμοιογένεια της έθνικής ταυτότητας: πρόκειται για μία βιολογική αντίληψη, έπικεντρωμένη στην κληρονομικότητα και τή γενεαλογία της γαλλικής ταυτότητας. Φυσικά έδώ οί ναζί πρόσθεταν μία φυλετική ιεραρχία, που έδινε τήν πρωτοκαθεδρία στους Άριους. Οί ρήτορες του Έθνικού Μετώπου άποφεύγουν να μιλούν για άνισότητα ή ιεραρχία. "Όσο για τις βαθύτερες πεποιθήσεις... Έδώ πρέπει να άναρωτηθούμε γιατί τό Έθνικό Μέτωπο έπιθυμεί διακαώς να καταργήσει τή γαλλική νομοθεσία για τις διακρίσεις. Γιατί καλεί και παρακινεί δημόσια στό μίσος και στη βία για λόγους φυλετικούς αλλά και για έθνικούς, έθνοτικούς ή θρησκευτικούς. Τι σημαίνει λοιπόν ή κατάργηση αυτής της νομοθεσίας, άν όχι τήν άτιμωρησία για τις διακρίσεις;

Ερώτηση: Θέλετε να πείτε ότι τό

Εθνικό Μέτωπο είναι στην πραγματικότητα πολύ πιο επικίνδυνο άπό όσο φαίνεται άκόμα και στους πιο σκληρούς λόγους του;

Απάντηση: Φυσικά. Είναι έθνικολαϊκιστικό στην καθημερινή του συμπεριφορά: άμεση έγκληση στόν «αυθεντικό» λαό για άναγέννηση ή λύτρωση, υπό τήν καθοδήγηση ενός Σωτήρα και μέσα από τήν κάθαρση των «κοσμοπολιτικών έλίτ», που είναι «άποκομμένες από τό λαό» και διεφθαρμένες. Τά κορυφαία όμως στελέχη είναι έτοιμα να πάνε και πιο μακριά. Ορίζοντάς τους είναι τά αυταρχικά μεταδημοκρατικά καθεστώτα. Στη θεωρητική ύπόθεση κατάκτησης άπό μέρος τους της κοινοβουλευτικής αυτοδυναμίας, θά έπαιρναν σίγουρα πολύ πιο καταπιεστικά μέτρα, θά έγκαθίδρυναν πολύ περισσότερες διακρίσεις και άποκλεισμούς άπό αυτούς που προτείνουν στό διαδοχικά τους προγράμματα. Ο σημερινός πολιτικός τους λόγος είναι ένα πρόσκαιρο έργαλειό στην ύπηρεσία περισσότερο ριζοσπαστικών στόχων, που δεν είναι άλλοι άπό αυτούς της γαλλικής Ακροδεξιάς άπό τό τέλος του πολέμου της Αλγερίας: τήν οικοδόμηση μιας «νέας τάξης». Η πλειοψηφία των διανοομένων του Έθνικού Μετώπου προέρχεται άπό τό GRECE και τό Club de l' Horloge, τά δύο πρωταρχικά κλάμπ της «μεταπολιτικής» σκέψης, που θεμελιώθηκαν αντίστοιχα τό 1968 και τό 1974 για να άνανεώσουν τήν έθνικιστική ιδεολογία. Στά κείμενα της Νέας Δεξιάς, μέσα άπό λεξικολογικές υποκαταστάσεις, ή «λευκή φυλή» ή οί «Άριοι» προσέλαβαν τό σεβάσμιο προσωπείο των «Ινδοευρωπαίων προγόνων μας». Οί άναφορές στις έργασίες του Ζώρζ Ντυμεζιλ άντικατέστησαν τις αντίστοιχες άναφορές στόν «άγριο» Άλφρεντ Ρόζενμπεργκ... Αυτοί οί διανοούμενοι προσηταιρίσθηκαν προοδευτικά τόν Λέ Πέν, όταν κατανόησαν ότι τό Έθνικό Μέτωπο ήταν μία κενή ιδεολογική δομή και ταυτόχρονα ένα άναγκαίο γι' αυτούς πολιτικό έργαλειό. "Αρα, άν αυτά τά κλάμπ δεν είχαν σμιλεύσει ένα δόγμα πολιτισμικής ταυτότητας και άναστρέψει τή θεματική του «δικαιώματος στη διαφορά», τό Έθνικό Μέτωπο δεν θά διέθετε μία εύκολα κατανοητή ιδεολογία. Θά παρέμενε ένα συνονθύλευμα «κερατάδων» των άποικιοκρατικών πολέμων, πικραμένων παλαιών πολεμιστών, άποτραβηγμένων πουζαντιστών, νοσταλγών του Βισσύ και διασωθέντων άπό τήν κάθαρση, εύλογημένων άπό κάποιο φανατικό θρησκευτικό ράσο. Και όμως, δεν πρόκειται γι' αυτό. Και γι' αυτό άνησυχούμε.

Le Nouvel Observateur,
4 Δεκεμβρίου 1991

Μετάφραση: Ανδρέας Πανταζόπουλος

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΑΚΡΟΔΕΞΙΑ

νεοναζισμός, τοπικισμός, έθνικισμός
πνεύμα συντεχνίας

του Άνδρέα Πανταζόπουλου

«Η οικολογία είναι πάνω απ' όλα ή πίστη στους νόμους της φύσης, δηλαδή να λάβουμε υπόψη μας την άρνηση των αναμειξωτων και την απώλεια ταυτότητας... Γιατί να παλεύουμε για τη διατήρηση των ζωικών ειδών και ταυτόχρονα να αποδεχόμαστε την εξαφάνιση των ανθρώπινων φυλών μέσα από τη γενικευμένη ανάμιξη;

Tά λόγια αυτά ανήκουν στο γούμερο δύο του γαλλικού Έθνικού Μετώπου, στον Μπρούνο Μεγκρέ. Εκφωνήθηκαν πρόσφατα σε συμπόσιο που όργάνωσε το κόμμα του Ζάν Μαρί Λέ Πέν για την οικολογία. Από μιά πρώτη ματιά, τό ενδιαφέρον ξενίζει. Ο γκρίζος και μονόχρωτος ακρο-

δεξιός λόγος, όπως λίγο πολύ όλες οι ευρωπαϊκές χώρες τόν έχουν γνωρίσει, επεκτείνει τό βεληνεκές του σε μοντέρνες εναλλακτικές προτάσεις, που έδω και δεκαπέντε χρόνια φιγουράρουν στα «προγράμματά» του. Μέ ποιούς στόχους; Τί προσπαθεί να καλύψει και τί να αποκαλύψει;

Τό παραπάνω απόσπασμα της «οικολογικής» πρότασης των Γάλλων ακροδεξιών είναι ένδεικτικό, αν μή τί άλλο, των αναδιαρθρώσεων που υπέστη, την τελευταία δεκαετία κυρίως, ή «φιλοσοφία» τους. Τό φαινόμενο βέβαια αυτό δέν περιορίζεται στη Γαλλία. Μέ την εξαίρεση ίσως της Γερμανίας, όπου ο ναζισμός πέφτει ακόμα βαριά στους ώμους των επιγόνων του, ή ανανέωση της παραδοσιακής ρατσιστικής προβληματικής είναι γεγονός σε αρκετές χώρες: στην Αυστρία, μέ τόν «χαρισματικό» Τζόργκ Χάιντερ, ήγέτη του Φιλελεύθερου Έθνικού Κόμματος (FPO)· στην Έλβετία, μέ την «αντικομφορμιστική» Λίγκα των Τεσσίνων· στο Βέλγιο, «αυτοί που λένε φωναχτά δ,τι οί άλλοι σιγοψιθυρίζουν», μέ τό Φλαμανδικό Μπλόκ (Vlaams Blok) στη Φλαμανδία και τό Έθνικό Μέτωπο στις Βρυξέλλες· στην Ιταλία, μέ τό αδύναμο και «ξεπερασμένο» Κοινωνικό Κίνημα των Αλμυράντε και Μπόφα να παραχωρεί τη θέση του άργά άργά στις αναριθμητες Λίγκες που ξεφυτρώνουν στον Βορρά, κατά τά πρότυπα της Λίγκα Λομπάρντα του Ουμπέρτο Μπόσσι· στην Πολωνία, μέ μιά πλειάδα αντισημιτικών κομμάτων να έρίζουν για την πρωτοκαθεδρία, προεξάρχοντος του κόμματος της Καθολικής Δράσης, πρώην Έθνικό Χριστιανικό Κόμμα· στην Τσεχοσλοβακία, μέ τόν «άκακο», για την ώρα, αυταρχικό έθνικολαϊκισμό του Βλαντιμίρ Μεσιάρ, ήγέτη

οϋ Σλοβακικού Δημοκρατικού Κινήματος· στη Ρουμανία, μέ τόν «έθνοκομμουνισμό» του Τσαουσέσκου να παλαδίζει τη θέση του σε δύο ισχυρούς έθνοαντισιμημιτικούς σχηματισμούς, τη Μεγάλη Ρουμανία και τό Ρουμανικό Σπίτι· τέλος, στην Γιουγκοσλαβία, μέ τούς «Ουστάσι» του Κροάτη Πάβελιτς και τούς Σέρβους «Τσέτνικς» του Σέζελιτς.

Κοινό χαρακτηριστικό όλων αυτών των κομμάτων και κινημάτων είναι ή ανανέωση, ή μετασχηματισμός της πολιτικής και ιδεολογικής κληρονομιάς. Η έκλαϊκευση, θά τολμούσαμε να πούμε ή εκκοσμίκευση, των νέων δογμάτων τους είναι ή αναγκαία προϋπόθεση για μιά αυξουσα μαζικοποίησή τους, που υπερβαίνει τά ψυχικά τραύματα του παρελθόντος. * Αν και γνήσιοι συνεχιστές των φασιστικών και ναζιστικών ιδεωδών, οί έντάσεις και οί συσπειρώσεις που προκαλούνται από την παρουσία τους άγγίζουν τά πιο άποκρυφα σημεία της συνείδησης ενός μεγάλου μέρους των λαικών μαζων (αγροτες-εργάτες) και της μικροαστικής τάξης. Μιλούν άπλά, «ώμά στό λαό», λένε «άλήθειες που τυχαίνει να είναι οί άλήθειές τους», «έξηγούν» τις αιτίες του κακού, που κάνουν ώστε οί νέοι να είναι άνεργοι και μεγάλα στρώματα του πληθυσμού να οδηγούνται στην πείνα και την εξαθλίωση. Αναμφισβήτητα, έχουν τό «θάρος» να περιγράφουν την κατάσταση, που σε καθεμία από αυτές τις χώρες δημιουργείται, θέτοντας σε λειτουργία τά ίδια νοητικά και έκφραστικά μέσα που ο «άπλος κόσμος» χρησιμοποιεί. * Αν ο Γάλλος, ο Αυστριακός ή ο Ιταλός εργάτης είναι άνεργος, αν ο μακάλης μιάς απόμερης συντοκίας στό Παρίσι, στό Μιλάνο, στό Βερολίνο πέφτει θύμα κλοπής, αν ολόκληρες συνοικίες των καπιταλιστικών μητροπόλεων «άπαλλοτριώνονται» από έγχρωμους μετανάστες, αν καλοστεκοόμενες γριούλες βρίσκονται δεμένες και φιμωμένες στό σπίτι τους μέ άδεια πορτοφόλια και χωρίς χρυσαφικά, αν συμβαίνουν δλ' αυτά και άλλα πολλά, τότε ο έχθρός δέν είναι άλλος από τό ξένο, κατά συνθήκη έγχρωμο και τριτοκοσμικό, που ζει σε άθλιες συνθήκες, που έχει κουβαλήσει δλη τη «βρωμιά», δλη τη «μυρωδιά», όπως θά έλεγε και ο Ζισκάρ Ντ' Εσταίν, του δικού του πολιτισμού, του ασύμψατου μέ τόν ευρωπαϊκό και σε κάθε περίπτωση τόν κεντροευρωπαϊκό.

Οί φοβερές έντάσεις που δημιουργούνται αποτελούν την πρώτη ύλη που τά κόμματα αυτά επεξεργάζονται, μέ περισσή φροντίδα, για να την επιστρέψουν εκ νέου, «προγραμματικά» διατυπωμένη, στους άρχικούς αποδέκτες. Οί κατευθυντήριες γραμμές τους είναι σαφείς, χωρίς διαφορούμενα και υπαινιγμούς, είναι λόγος άτόπιος, καθολικός, όλικά αναλυτικός και έξηγητικός. «Τά κατάλαβα όλα», είναι ο τίτλος μιάς έκλαϊκευτικής μπροσούρας, που πριν λίγα χρόνια κυκλοφόρησε από τό λε-

πενικό κόμμα σέ έκατομμύρια αντίτυπα σέ όλη τή Γαλλία. Ο ιδεολόγος του λεπενικού κόμματος Μπρούνο Μεγκρέ αυτή τή λογική σαφήνεια άποτύπωσε πρόσφατα σέ «πενήντα μέτρα» πού πρέπει νά ληφθούν γιά τή «διευθέτηση του προβλήματος τής μετανάστευσης»: άυστηρός έλεγχος και παύση χρηματοδότησης από τό κράτος των ξένων όργανώσεων· μεταρρύθμιση του κώδικα γιά τήν άπόκτηση τής γαλλικής ύπηκοότητας· ριζική άλλαγή των σχολικών προγραμμάτων (βιβλίων κ.λπ.) πού ρέπουν πρós τόν κοσμοπολιτισμό και ξήλωμα των έθνικών γκέτο· άυστηρός έλεγχος στα σύνορα τής χώρας, συνοδευόμενος μέ χρηματικές έγγυησεις του ύψους των 100.000 γαλλικών φράγκων γιά τούς μη Εύρωπαίους τουρίστες· οικογενειακά δάνεια και κάθε κρατική άρωγή κατά προτεραιότητα στους Γάλλους, ξεχωριστά ταμεία κοινωνικής ασφάλισης, άπνητής διωγμός των παράνομα εργαζομένων· παροχή άδειας παραμονής γιά κάθε ξένο εργαζόμενο μόνο γιά δύο χρόνια (άπό δέκα πού σήμερα ισχύει) και μη αυτόματη ανανέωσή της, συνοπτικές διοικητικές, και όχι δικαστικές αποφάσεις γιά άμεση έπιστροφή τους στις χώρες καταγωγής τους· τέλος, κατάργηση όλων των νόμων πού άπαγορεύουν κάθε είδους διάκριση ανάμεσα στον έγχώριο και ξένο εργαζόμενο.

Και, όμως, κι έδω είναι τό «περίεργο»: Ούτε ο Λε Πεν και οι συνοδοιπόροι, στή Γαλλία και τήν υπόλοιπη Εύρώπη, άποκηρύσσουν τόν οποιοδήποτε ιστορικά φορτισμένο έπιθετικό προσδιορισμό, τύπου φασιστικό, ρατσιστικό κόμμα, κίνημα, γιά τούς σχηματισμούς των όποιών ήγούνται. Δέν θεωρούμε τούς μετανάστες ως έχθρους μας, έπισημαίνει ό ήγέτης του Έθνικού Μετώπου, αλλά θά ήταν καλύτερα νά ζούν και νά εργάζονται στις χώρες τους. Μήπως δέν ήταν ό ίδιος, πού άκριβώς πριν ένα χρόνο είχε εκφράσει τά αντιαμερικανικά του αισθήματα, κατά τή διάρκεια τής επέμβασης των Αμερικανών στό Κουβέιτ, και είχε ταχθεί άλληλέγγυος μέ τόν Σαντάμ Χουσεΐν; Πέρα από τούς πολιτικάντικους έλιγμούς, τίς τακτικές συμμαχίες και τίς πρόσκαιρες αναδιπλώσεις, ύπάρχει ό σκληρός ιδεολογικός πυρήνας πού ύπαγορεύει τίς μονιμότερες στρατηγικές στοχεύσεις. Οι δύο διακριτές ιδεολογικές παραδόσεις στις όποιες στηρίζεται ή «έθνικολαϊκιστική» φιλοσοφία, πέρα από τήν ιδιοποίηση μέρους τής φασιστικής και ναζιστικής, θεωρητικής παράδοσης (π.χ. αντίσημιτισμός), μπορούν νά αναχθούν σέ δύο βασικά μοντέλα: πρώτον, σύμφωνα μέ τό *όργανιστικό* μοντέλο, πού αναλύεται και διατάσσεται σύμφωνα μέ τίς οργανικές αξίες τής ένότητας, τής ιεραρχίας των στοιχείων, τής άλληλεγγύης και τής άρμονίας, πού βρίσκονται στήν άπαρχή τής παραδοσιακοκοινοτικής ιδεολογίας, βία άντιπροοδευτικής, ένσωματώνοντας όλες τίς αξίες του λεγόμενου άγροτικού συντηρητισμού. Δεύτερον, σύμφωνα μέ τό μοντέλο του κοι-

νωτικού *δαρβινισμού*, όπου συνυπάρχει ό άναγωνιστικός άτομικισμός φιλελεύθερου τύπου, οι θεώριες των φυλών και τής έπιλογής και οι πολεμολογικές άντιλήψεις γιά τήν ανθρώπινη ύπαρξη. (Βλέπε σέ διπλανες στήλες τή συνέντευξη του φιλοσοφουπολιτειολόγου Πιέρ Αντρέ Ταγκνέφ).

Τό λεπενικό δόγμα όμως, άν και βρίσκεται μέ τή μία ή τήν άλλη μορφή παρόν στή κάθε έπιμέρους διαδικασία άνασύνθεσης τής ρατσιστικής θεματικής σέ όλη τήν Εύρώπη, δέν είναι τό μόνο πού στηρίζει και βηματοδοτεί τίς αντίστοιχες άπόπειρες. Ο αντίσημιτισμός δέν είναι προνόμιο μόνο τής γαλλικής Ακροδεξιás. "Όταν ή δημοσιογράφος τής *Liberation* Βερονίκ Σουλέ ζήτησε προσφάτως μιά συνέντευξη από τόν Ιλίε Νεάσκου, διευθυντή του ρουμανικού ύπερεθνικιστικού περιοδικού *Europa*, πού πουλάει 200.000 αντίτυπα τήν έβδομάδα, αυτός «γνώριζε» ότι ό διευθυντής τής γαλλικής έφημερίδας είναι «ένας Έβραιος». «Δέν λέμε και δέν κάνουμε τίποτα άλλο από τό νά λέμε τήν άλήθεια γιά τό ρόλο των εκπροσώπων τής έβραϊκής κοινότητας στή Ρουμανία... (αυτό πού θέλουμε) είναι όλες οι σημαντικές κρατικές λειτουργίες και τά αντίστοιχα πόστα νά καταλαμβάνονται από Ρουμάνους» τονίζει, άρνούμενος νά μιλήσει κατά τή διάρκεια τής συνέντευξης γαλλικά ή άγγλικά, «γιατί είναι Ρουμάνος».

Αυτή ή ρατσιστική ρητορεία και θεματική «κλείνει» τόν κύκλο της, έπιστρέφοντας και πάλι στή ύλική πραγματικότητα. Οι μετακινήσεις πληθυσμών, ή έκρηξη τής βίας, οι έθνικιστικές άποσχιστικές άπόπειρες, βίαιες ή ειρηνικές (Γιουγκοσλαβία, Βέλγιο), συμπληρώνονται όχι μόνο μέ άπλές επικλήσεις γιά τή διαφύλαξη μιάς πνευματικής και φυλετικής ταυτότητας. Τά συγκεκριμένα προβλήματα, κοινωνικά και οικονομικά, πού έμφανίζονται στό έσωτερικό των κεντροευρωπαϊκών κοινωνικών σχηματισμών τροφοδοτούν μιά ιδιαίτερου τύπου «ψηφο διαμαρτυρίας», ή όποία εκφράζει παραστατικά τήν πλήρη άπόρριψη τής «πολιτικής τάξης» και των κατεστημένων πρακτικών της. «Δέν πληρώνουμε φόρους γιά κανέναν», διακηρύττουν οι όπαδοί τής Λίγκα Λομπάρντα στή Βόρεια Ιταλία· «ούτε Δεξιά, ούτε Αριστερά, μόνο Λομβαρδία», αντίστέκεται ό ήγέτης της Ούμπερτο Μπότσι. Οι ευρωπαϊκές γειτονίες του μελλομένου Κοινού Εύρωπαϊκού Σπιτιού, τής Εύρωπαϊκής Συνομοσπονδίας αλλά και τής ΕΟΚ των δύο, τριών, των πολλαπλών ταχυτήτων δίνουν τό δικό τους παρών, μέ τόν πρωτόλειο και «άδιαμεσολάβητο» τρόπο τής Λίγκα Λομπάρντα. Ο λαϊκός πουζαντικός πυρετός πού άνεβαίνει στα περίχωρα του Μιλάνου, στις εργατοσυνοικίες του Γκντάσκ και τής Μπιγιανκούρ φασκελώνει Ρώμη, Βαρσοβία και Παρίσι, παράγοντας έξαθλίωση και ξεφοβία, βία και ρατσισμό.

Ο ΜΑΡΞΙΣΜΟΣ ΚΑΙ

του Μαξίμ Ροντενσόν

Δημοσιεύτηκε στο περιοδικό Raison Présente, τεύχ. 86

Είναι έντυπωσιακή ή διαπίστωση πόσο καθυστερημένα τό μαρξιστικό κίνημα καταπιάστηκε μέ τό εθνικό καί εθνοτικό πρόβλημα¹. Βέβαια μπορούμε νά εξαγάγουμε από τά έργα του Μάρξ ιδέες πού αφορούν τό έθνος, είναι όμως φανερό ότι δέν έχουμε νά κάνουμε μέ έργο συστηματοποιημένο. Τό πολύ πολύ θά μπορούσε κανείς νά εξαγάγει απ' αυτό μιά λανθάνουσα θεωρία ή μάλλον άποσπάσματα ύπόρρητων θεωριών. Άντίθετα μέ τίς τρέχουσες, σχεδόν θρησκευτικές, ιδέες γιά τόν μαρξισμό, κωδικοποιημένες μέ επίμελεια καί συχνά μέ σχολαστικότητα, χωρίς ώστόσο νά έχουν άναιρεθεί ούτε άκόμη κι από τόν δομολογικό μαρξισμό, ή σκέψη του Μάρξ δέν ήταν προικισμένη μέ κάποια τέλεια καί υπεράνθρωπη συνοχή. Γι' αυτό είναι άδύνατον μέ άπλό

έρμηνευτικό τρόπο νά εξαγάγει κανείς από τό μαρξικό έργο μιά άυστηρή «θεωρία», πού θά κάλυπτε όλους τούς τομείς τής κοινωνικής ζωής. Οί ιδέες του Μάρξ γιά τό έθνος άπορρέουν από τίς γενικές κοινωνιολογικές του άντιλήψεις αλλά καί από ιδεολογικές προϋποθέσεις πού δέν είχαν έλεγχθεί κριτικά, από στρατηγικές καί τακτικές εκτιμήσεις καί, τέλος, από άπλές προκαταλήψεις, τρέχουσες ιδέες πού δέν εντάσσονται καν σέ ένα συνεκτικό ιδεολογικό σύστημα. Αυτό δέν άποκλείει βέβαια μιά όρισμένη έσωτερική λογική σέ σχέση μέ τή συνολική προσωπικότητα του Μάρξ (όπου πρέπει νά συνεκτιμήσει κανείς τά πάθη του, τόν συναισθηματισμό του κ.λπ.). Άλλά μιά τέτοια έσωτερική λογική, πού θά μπορούσε νά διαπιστώσει κανείς στόν οίονδήποτε συνηθισμένο άνθρωπο, δέν συνεπάγεται άναγκαστικά συνοχή από τήν άποψη τής λογικής συμβατότητας των ιδεών, δέν συνεπάγεται κάποιαν έγκυρότητα. Στο μαρξιστικό κίνημα οί ύστερότερες θεωρητικοποιήσεις γιά τό έθνος προέρχονται κυρίως από τακτικές εκτιμήσεις. Καί μόνο κατ' εξαίρεση ύπήρξαν κάποιες θεμελιωμένες δοκιμές θεωρητικοποίησης μέ επιστημονικές αξιώσεις.

Τά προηγούμενα νομιμοποιούν τήν έκθεσή μου, πού θά έχει τήν άκόλουθη σειρά:

1) Τό πρόβλημα του έθνους στό μαρξιστικό ιδεολογικό κίνημα².

2) Οί κοινωνικοί σχηματισμοί εθνοτικού τύπου: τί μπορούν νά συνεισφέρουν οί μαρξιστικές θέσεις καί ή μέθοδος στη μελέτη του ζητήματος.

3) Οί εθνικές αξίες καί οί έσχατες αξίες τής μαρξιστικής ιδεολογίας ή, διαφορετικά, ή θέση των εθνικών αξιών μέσα στό σύστημα τής μαρξιστικής ήθικης³.

Ένας από τούς πιο διαδεδομένους μύθους στην εποχή μας είναι ότι ο «μαρξισμός» ύποτίμησε τό εθνικό ζήτημα, ότι άνήγαγε τά προβλήματα του έθνους σέ λεπτομέρειες τής πάλης των τάξεων. Τίποτε δέν είναι πιο λανθασμένο από αυτή τήν πεποίθηση. Άντίθετα ή συγκεκριμένη μελέτη τής ιστορίας δείχνει ότι τόσο ή ιστορική σοσιαλδημοκρατία όσο καί τά κομμουνιστικά κόμματα διαπνέονταν από αντίληψεις καί πρακτικές στά όρια του εθνικισμού. Τό παρακάτω κείμενο του Μαξίμ Ροντενσόν είναι κατατοπιστικό καί δά βοηδοΰσε σέ μιά άκριβέστερη προσέγγιση του εθνικού ζητήματος.

1. Τό πρόβλημα του έθνους στό ιδεολογικό μαρξιστικό κίνημα

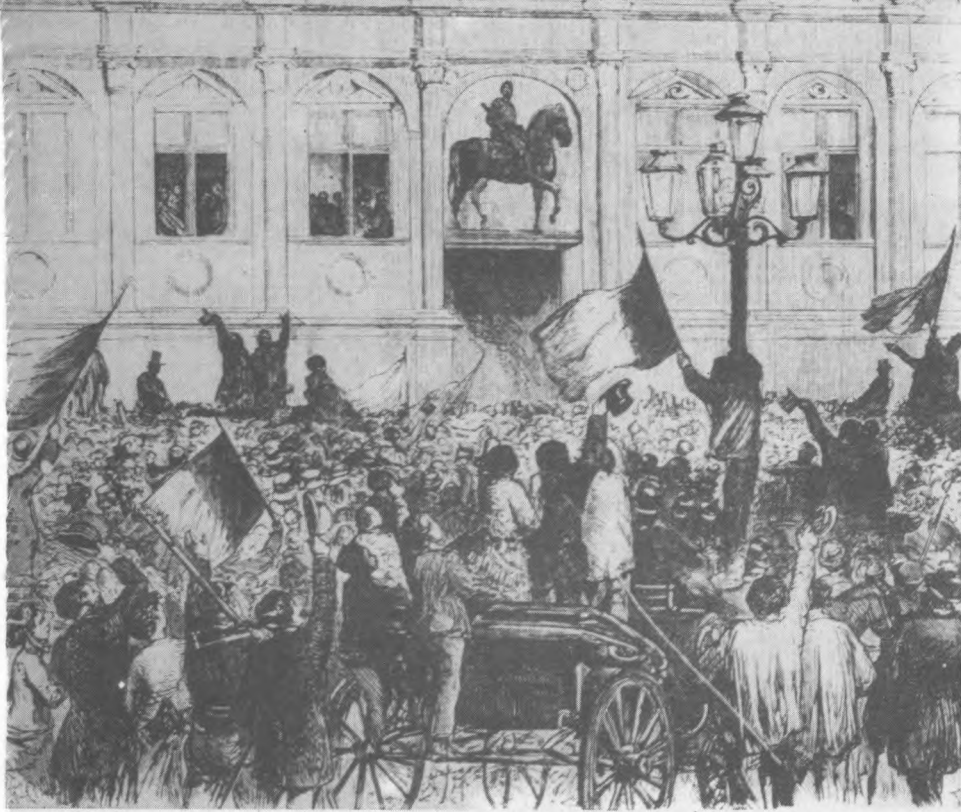
α) Οί ιδέες του Μάρξ γιά τό έθνος

Ο Μάρξ, όπως κι ο Ένγκελς, σέ αντίθεση μέ τόν Κάντ καί τόν Φίχτε, οίκοδομεί μιά θεωρία του κράτους κι όχι του έθνους⁴.

«Άν θά μπορούσαμε νά μιλήσουμε γιά μιά μαρξιστική θεωρία τής εθνικότητας», γράφει ο Σ.Φ. Μπλούμ, συγγραφέας τής μόνης σοβαρής μελέτης γιά τό αντικείμενο⁵, παραγνωρισμένης από εκείνους τούς μαρξιστές πού έχουν γιά τούς μαρξολόγους τήν ίδια απέχθεια πού αισθάνονταν οί παλαιοί θεολόγοι άπέναντι στους ιστορικούς των θρησκειών, «αυτή θά έπρεπε νά κατευθύνεται πρós μιά γενικευμένη περιγραφή των ιδιομορφιών των σύγχρονων δυτικών εθνών καί νά μελετά τήν έγκυρότητα μιάς τέτοιας περιγραφής όσον άφορά τά εθνικά ζητήματα σέ άλλα μέρη του κόσμου»⁶.

Ο Μάρξ, σέ αντίθεση πρós άλλους «ριζοσπάστες» τής εποχής του, δέχεται τό έθνος ως μιά ύπαρκτη ιστορική όντότητα. Προσπαθει, στό πολιτικό επίπεδο, νά συμβιβάσει τόν εθνικό καί τόν ταξικό παράγοντα. Γιά τήν όργάνωση του κόσμου έχει μιά θεώρηση μάλλον διεθνιστική παρά κοσμοπολιτική. Αυ-

ΤΟ ΕΘΝΟΣ

τό σημαίνει ότι αντιλαμβάνεται τά έθνη ως υπαρκτές οντότητες και θεωρεί ότι θά συνεχίσουν νά υπάρχουν στό προβλεπτό μέλλον· δέν αντιτίθεται στήν ένσωμάτωση του ατόμου στό έθνος, δέν διατείνεται ότι τό άτομο όφειλει νά αισθάνεται ως πολίτης του κόσμου χωρίς ιδιαίτερους εθνικούς δεσμούς (όποια κι αν ήταν ή προσωπική του στάση απέναντι στό πρόβλημα).

Τό σύγχρονο έθνος, για τόν Μάρξ, είναι μία σύνολη κοινωνία, που εδράζεται στήν ένσωμάτωση μιας όρισμένης εδαφικής έκτασης και ενός όρισμένου πληθυσμού. Η ένσωμάτωση αυτή πραγματοποιείται μέσω μιας ισχυρής βιομηχανίας, επικοινωνιών και αναπτυγμένων μεταφορών, όπως επίσης μέ τήν συμμετοχή σε μία ευρεία εθνική αγορά, κοινή για όλες τις περιφέρειες. Τό έθνος λειτουργεί και είναι προικισμένο μέ ιστορική συνέχεια χάρη στήν αλληλεξάρτηση διαφόρων κοινωνικών τάξεων που ένέχονται στή λειτουργία ενός δεδομένου οικονομικού συστήματος. Οί ιδέες και οί τάσεις του έθνους σχετίζονται μέ τή δομή που σχηματίζουν οί τάξεις που τό συγκροτούν. Έξάλλου για τόν Μάρξ οί εθνικές παραδόσεις είναι φαινόμενα άπολύτως πραγματικά. Άντανακλουν τήν οικονομική ανάπτυξη της κοινωνίας, τις διαταξικές σχέσεις στις διάφορες ιστορικές περιόδους και τά χαρακτηριστικά, ίσως μοναδικά, της ιστορίας της κάθε χώρας. Αυτή είναι ή εικόνα των σύγχρονων εθνών που άπασχόλησαν τόν Μάρξ, δηλαδή κυρίως ή εικόνα που προσφέρει ή Άγγλία, ή Γαλλία, ή Γερμανία, οί ΗΠΑ και ή Ρωσία.

Ο Μάρξ συσχετίζει αυτές τις αντιλήψεις περί έθνους μέ τή βασική του θεωρία για τις κοινωνικές τάξεις μέσω της θεωρίας για τήν «εθνική τάξη» ή «ιθύνουσα τάξη». Σε κάθε περίοδο της ιστορίας ενός λαού υποστηρίζει ότι υπάρχει μία τάξη που έξυπηρετεί τά γενικά συμφέροντα του

έθνους άκριβώς γιατί θέλει νά ύπηρετήσει τά ιδιαίτερα της συμφέροντα. Στο πλαίσιο της δομής της μαρξιστικής θεωρίας αυτή ή έννοια έχει τό πλεονέκτημα νά συμβιβάζει τό γεγονός της διαίρεσης της κοινωνίας σε τάξεις μέ τό εξίσου προφανές γεγονός ότι τό έθνος διαθέτει μιάν όρισμένη ένότητα, και ύπηρετεί όρισμένους σκοπούς. Επίσης, από στρατηγική άποψη, ή έμμονή στήν πάλη των τάξεων ως μόνιμου χαρακτηριστικού της ιστορικής εξέλιξης, ή συμπάθεια για τόν άγώνα της καταπιεσμένης προλεταριακής τάξης και οί έλπίδες που γεννάει αυτός ό άγώνας συμβιβάζονται μέ τήν αναγκαιότητα, σε όρισμένες κρίσιμες στιγμές, νά ύποστηριχθεί μία όρισμένη τάξη, όχι αναγκαστικά ή πλέον συμπαθής.

Έν ολίγοις, ό Μάρξ επαναπροσδιορίζει τις εθνικές έννοιες μέ όρους σοσιαλιστικούς. Ο «φωτισμένος πατριώτης» όφειλει νά ύποστηρίζει τό σοσιαλιστικό πρόγραμμα, θεωρώντας ότι τό προλεταριάτο είναι ή όφειλει νά γίνει ή πραγματική «εθνική τάξη», διότι τό σοσιαλιστικό πρόγραμμα ύπηρετεί τήν πρόοδο του έθνους.

Άς σημειωθεί ότι αυτή ή αντίληψη, που περιέγραφα εδώ πολύ σχηματικά, διαφέρει από τόν ένυπαρκτο στήν Aufklärung (διαφωτισμός) κοσμοπολιτισμό, τουλάχιστον της πρό του Κάντ περιόδου. Διαφέρει επίσης από τόν ρομαντικό εθνικισμό του συμμοού εκείνη τήν εποχή, αυτή τή θεωρία που

«διαιρεί τήν ανθρωπότητα σε χωριστά και διακριτά έθνη, δυσχυρίζεται ότι τά έθνη όφεί-

λονν νά σχηματίσουν κυρίαρχα κράτη καί βεβαιώνουν ότι τά μέλη ενός έθνους αυτοαναγνωρίζονται καί γίνονται ελεύθερα καλλιεργώντας τήν ιδιαίτερη ταυτότητά τους καί θεμελιώνοντας τή δική τους προσωπικότητα πάνω στην εθνική ολότητα»⁷.

Αυτός ο ρομαντικός εθνικισμός, πού σήμερα διακατέχει όλον τόν Τρίτο Κόσμο αφού είχε αποτελέσει τό πάθος τής Ευρώπης τού 19ου αί. (κυρίως τής Κεντρικής καί Ανατολικής Ευρώπης), θεμελιωμένος πάνω στό αξίωμα πού περιγράφει πιά πάνω ο Κέντουρι καί πού γίνεται άκριτα άποδεκτός ως κάτι τό προφανές, βρίσκεται έξω από τή μαρξιστική προοπτική. Ο Μάρξ δέν είναι εθνικιστής σύμφωνα μέ τή γερμανική ρομαντική μόδα ή σύμφωνα μέ τόν σύγχρονο τριτοκοσμισμό. Τό έθνος γι' αυτόν δέν είναι ένα πρωταρχικό δεδομένο, άγκυρωμένο λίγο πολύ στή φύση, προορισμένο νά δημιουργήσει όπωσδήποτε κράτος ανεξάρτητο. Είναι ένα ένδεχόμενο ιστορικό μόρφωμα, πού κάλλιστα θά μπορούσε νά είναι διαφορετικό από αυτό πού υπάρχει. Τό γαλλικό έθνος, γιά παράδειγμα, θά μπορούσε κάλλιστα νά μήν περιλαμβάνει τή Γαλλία τού Νότου, νά αφήσει άπ' έξω τήν Βουργουνδία, άκριβώς όπως δέν περιλαμβάνει τό βολόνικο Βέλγιο ή τή ρομαντική Έλβετία.

Γιά τή μαρξιστική ιδεολογία, άλλωστε, τό πιά σημαντικό δέν είναι τό δικαίωμα κάθε εθνικής ομάδας νά σχηματίσει ανεξάρτητο έθνος καί αυτόνομο κράτος. Η υπέρτατη αξία είναι ή εύτυχία —δηλαδή τό μάξιμουμ ελευθερίας, ισότητας καί αδελφότητας— τής ανθρωπότητας στό σύνολό της. Η εύτυχία δέν μπορεί νά υπάρξει παρά σέ μία σοσιαλιστική κοινωνία κι επομένως τά πάντα πρέπει νά υποτάσσονται στό σκοπό αυτό, περιλαμβανομένης καί τής εθνικιστικής βούλησης τών συγκεκριμένων εθνοτήτων.

Έτσι ο Ένγκελς, ζώντας ακόμη τού Μάρξ, στό 1882, έγραφε στόν Μπερνστάιν μ' άφορμή μιάν εξέγερση στή Δαλματία:

«Πρέπει νά συνεργαστούμε γιά τήν άπελευθέρωση τού δυτικοευρωπαϊκού προλεταριάτου καί οφείλουμε νά υποτάξουμε τά πάντα στό σκοπό αυτό. Όσο ενδιαφέροντα κι άν είναι τά βαλκανικά κράτη καί τά άλλα, μόλις οί προσπάθειές τους γιά άπελευθέρωση έλθουν σέ σύγκρουση μέ τά συμφέροντα τού προλεταριάτου, κάποιοι άλλοι άς επιληφθούν. Καί οί Άλσατοι επίσης είναι καταπιεσμένοι. Άλλά άν τήν παραμονή μιās επανάστασης θά προκαλούσαν πόλεμο μεταξύ Γαλλίας καί Γερμανίας, άν υπέβαλλαν μιá φορά τό μένος τών δύο αυτών λαών καί καθυστερούσαν έτσι τήν επανάσταση, θά έλεγα: "Άλτ! Μπορείτε νά κάνετε τόση υπομονή, όση καί τό ευρωπαϊκό προλεταριάτο. Όταν αυτό άπελευθερωθεί, θά είσθε καί σεις ελεύθεροι. Μέχρι αυτή τή στιγμή δέν θά άνεχθοΰμε νά παρακωλύσετε τούς στόχους τού αγωνιζόμενου προλεταριάτου»⁸.

Αυτό τό κείμενο δέν είναι εκδήλωση δυτικοευρωπαϊκού σοβινισμού. Τό δυτικοευρωπαϊκό προλεταριάτο βλέπει ότι τά συμφέροντά του τοποθετούνται σέ πρώτο πλάνο διότι τό ίδιο, γιά τόν Μάρξ καί τόν

Ένγκελς, ταυτίζεται μέ τόν πυρήνα τού παγκόσμιου προλεταριάτου.

«Έδω», σχολιάζει ο Κάουτσκι, «τό δικαίωμα στην αυτοδιάθεση τών λαών υπάγεται στις απαιτήσεις τής γενικής κοινωνικής εξέλιξης τής όποιας ή ταξική προλεταριακή πάλη άποτελεί τήν κύρια κινητήρια δύναμη»⁹.

Ο Μάρξ εξάλλου αναγνωρίζει τίς εθνικές καί εθνοτικές πραγματικότητες. Άλλά τά συμφέροντα όρισμένων εθνοτήτων μπορούν νά θυσιασθούν χάριν τού γενικού συμφέροντος τής προλεταριακής πάλης πού ένδέχεται νά συμπίπτει μέ τά συμφέροντα άλλων εθνοτήτων. Έτσι, ενώ μερικές εθνοότητες θά έχουν τό ευεργέτημα νά συμπίπτουν τά ιδιαίτερά τους συμφέροντα μ' εκείνα τής ανθρωπότητας, ευεργέτημα πού επιβάλλει ή αντικειμενική κατάσταση, άλλες εθνοότητες θά αποκληρωθούν, ακόμη καί θά εξαφανισθούν. Ξέρουμε ότι στην κρίση τού 1848 ο Μάρξ τάχθηκε κατά τού κινήματος τών Τσέχων καί τών Κροατών γιατί τό κίνημα αυτό θά μπορούσε νά χειραγωγηθεί από τήν αντιδραστική Ρωσία έναντίον τών Ούγγρων καί ότι θεώρησε τόν άγώνα τών Ούγγρων γιά τήν ανεξαρτησία τους ένδιαφέροντα γιά τό προλεταριακό κίνημα.

Η άφομοίωση, σκεφτόταν ο Μάρξ, ήταν ένα φαινόμνο επιθυμητό γιά τά μικρά έθνη καί επιπλέον θά έπερχόταν κάποια στιγμή αναγκαστικά καθώς ή οικονομική ανάπτυξη εύνοει τή διαμόρφωση μεγάλων εθνών. Έτσι τά σλαβικά έθνη τής Αυστροουγγαρίας (έκτός από τήν Πολωνία) ήταν καταδικασμένα σέ εξαφάνιση μέσω άφομοίωσης, όπως καί οί εθνοότητες πού αποτελούσαν τούς Βάσκους, τούς Βρετόνους καί τούς Ουαλλούς. Πρέπει νά γίνει κατανοητό ότι ο Μάρξ εξέγειρόταν έναντίον τής καταπίεσης, όπουδήποτε κι άν εμφανιζόταν, ακόμη καί στις άποικίες. Άλλ' αυτό καθόλου δέν τόν έμπόδιζε νά σκέφτεται ότι ακόμη καί ή καταπίεση θά μπορούσε νά καταλήξει σέ άποτελέσματα επιθυμητά καθεαυτά. Έτσι, γιά τήν περίπτωση τής Ινδίας, αφού θά καταγγείλει τά έγκλήματα τών Άγγλων καί τά ποταπά έγωιστικά τους συμφέροντα, τόν βλέπουμε νά παίρνει γιά λογαριασμό του τούς στίχους τού Γκαίτε στό *Westöstlicher Divan*: «Αυτή ή οδύνη πρέπει νά μās άνα-

στατώνει — Γιατί μᾶς αὐξάνει τὴ χαρά; Μήπως ἡ κυριαρχία τοῦ Τιμούρ δέν ἄλεσε μυριάδες ἀνθρώπινες ζωές;»¹⁰.

Ἐξάλλου ὁ Μάρξ δέν ἐκτιμᾷ, ὅπως τὸ κάνουν οἱ Εὐρωπαῖοι ἐθνικιστές ἢ οἱ σημερινοὶ ἐθνικιστές τοῦ Τρίτου Κόσμου, ὅτι ἡ πάλη ἐνάντια στὴν ἐθνική καταπίεση ὀφείλει νά καταλήξει ἀναγκαστικά στὴ δημιουργία ἰδιαίτερων κρατῶν ἀντίστοιχων στὴν κάθε ἐθνότητα. Ἡ βίαιη ἀφομοίωση εἶναι ἀσχημη μέθοδος. Ἀλλὰ ἀκόμη μιά φορά, τὸ ἀποτέλεσμα πού θά προκύψει μπορεῖ αὐτὸ καθεαυτὸ νά εἶναι εὐνοϊκό. Π.χ. ἡ δημιουργία μιᾶς μεγάλης ἐθνικῆς ἐνότητας. Καί ἐν πάσῃ περιπτώσει μέσα σ' αὐτὴ τὴν προοπτική, ἡ ἐθελούσια ἀφομοίωση δέν μπορεῖ παρά νά ἐνθαρρύνεται.

2. Οἱ ἰδέες τῆς II Διεθνούς

Τὴν ἐποχὴ τῆς Β' Διεθνούς τὸ ἐθνικὸ φαινόμενο ἐπιβάλλεται σέ ὅλους. Ποιὰ ἦταν ἡ κατάσταση τῶν πνευμάτων, ἡ διάχυτη ἰδεολογία πού συστηματοποιοῦσε καί ἐννοημάτωνε τίς διάσπαρτες ἰδέες πού ἐξέφραζαν αὐτὴ τὴν περίοδο οἱ μαρξιστές; Μοῦ φαίνεται ὅτι ἡ γενικὴ εἰκόνα κυριαρχεῖται ἀπὸ μιά πιστότητα στίς ἀξίες τῆς μαρξιστικῆς ἰδεολογίας. Ὅλοι εἶναι ἀντίθετοι στὴν ἐθνικὴ καταπίεση, θεωρούμενη ὡς ἐκδήλωση βίανου αὐταρχισμοῦ πού πρέπει νά ἐξαλειφθεῖ. Ἄς θυμηθοῦμε ὅτι τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ὁ αὐταρχισμὸς βρῖσκεται ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν ἀστῶν, τῶν καπιταλιστῶν, τῶν φεουδαρχῶν, καί ὡς ἐκ τούτου καταγγέλλεται ὁμόθυμα. Ἀλλὰ, ὅπως ὁ Μάρξ, οἱ σοσιαλιστές τῆς Β' Διεθνούς θεωροῦν ὅτι ἡ ἐθνικὴ ἀνεξαρτησία δέν εἶναι ἡ ὑπέρτατη ἀξία, οἱ ἐθνικὲς ἀξίες σέ πολλές περιπτώσεις πρέπει νά θυσιασθοῦν στό βωμὸ τῆς εὐτυχίας τῆς ἀνθρωπότητας καί κατὰ πρῶτο λόγο στό βωμὸ τῶν συμφερόντων τῆς σοσιαλιστικῆς ἐπανάστασης.

Ὡστόσο, πάνω σ' αὐτὴ τὴ θεμελιακὴ πιστότητα μποροῦμε νά διακρίνουμε τὴν εἰσαγωγὴ στοιχείων ἐθνικιστικῆς σκέψης, σέ μεγάλο βαθμὸ συγκεκαλυμμένων καί ἀσυνειδητοποιητῶν. Μποροῦμε νά διακρίνουμε στὴ σοσιαλδημοκρατία τῆς ἐποχῆς ἓνα ἔντονο

αἶσθημα γιὰ τὴν εὐρωπαϊκὴ ἀνωτερότητα, ἐνισχυμένο ἀπὸ τὴν ἀντίληψη ὅτι ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐργατικὴ τάξη εἶναι ἡ πρωτοπορία τοῦ σοσιαλισμοῦ. Εἶναι ἡ κοινὴ ἰδέα, πού τὴ συμερίζονται καί ὁ Μάρξ καί ὁ Ἐνγκελς, γιὰ τὴν ἀνωτερότητα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Σ' αὐτὴ τὴν παγκόσμια ἰδέα, πού ἐπιβάλλεται καί στοὺς μὴ εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς, ἡ σοσιαλδημοκρατία προσφέρει ἀπλῶς μιά ἰδιαίτερη ἐκδοχή: ἂν ἡ Εὐρώπη εἶναι ἡ πρωτοπορία τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, τὸ εὐρωπαϊκὸ προλεταριάτο ἀντιπροσωπεύει τὴν πρωτοπορία τῆς πρωτοπορίας. Νά λοιπὸν μιά ἀντίληψη γιὰ τὴν εὐρωπαϊκὴ ἀνωτερότητα πού κατὰ μιά ἔννοια εἶναι δικαιολογημένη ἀντικειμενικά μέχρι ἓνα ὀρισμένο σημεῖο, ἡ ὁποία ὅμως ἔδωσε λαβὴ σέ συναισθήματα, ἰδέες καί πειρασμούς ρατσιστικῆς φύσης, ἂν ἐκλάβουμε αὐτὴ τὴ λέξη μὲ μιά εὐρεία ἀποδοχὴ¹².

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, τὰ σοσιαλδημοκρατικὰ κόμματα εἶναι ὄργανα ὑπεράσπισης τῆς ἐργατικῆς τάξης καί τῶν ἀπόκληρων τῆς Εὐρώπης. Γίνονται μαζικὰ κόμματα καί ὡς ἐκ τούτου ἐπηρεάζονται ἀπὸ τὴν κοινωτικὴ τους βάση. Εἶναι εὐαίσθητα στὰ ἄμεσα πραγματικὰ καί συγκεκριμένα συμφέροντά της, συμφέροντα πού περιλαμβάνουν τὴ συμετοχὴ στὰ ὀφέλη τῆς ἀποικιοκρατικῆς δράσης κάθε χώρας. Ἀπ' αὐτὴ τὴν κατάσταση —κι ὄχι μόνο ἐναντι τοῦ ἀποικιακοῦ προβλήματος— ξεπηδᾷ μιά αὐξανόμενη τάση νά εὐνοοῦνται οἱ ἐθνικὲς ἀξίες σέ σχέση μὲ τὰ συμφέροντα τῆς διεθνούς ἐπανάστασης, νά ἀντιμετωπίζονται τὰ προβλήματα μὲ ὄρους συμφερόντων τῆς ἐθνικῆς κοινότητας τῆς ὁποίας ἡ ἐργατικὴ τάξη, ὁλοένα καί περισσότερο ἐνσωματωμένη, ἀποτελεῖ μέρος. Αὐτὸ θά ἀποκαλυφθεῖ μὲ ἐκπληκτικὸ τρόπο τὴν ὥρα τῆς ἀλήθειας, τὸν Αὐγούστο τοῦ 1914. Θὰ διαπιστωθεῖ, λοιπὸν, ὅτι ἡ διεθνιστικὴ ἰδεολογία εἶχε ὑπονομευθεῖ ἐκ τῶν ἔσω ἀπὸ τίς θέσεις τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν κομμάτων ὡς ὀργάνων ὑπεράσπισης τῶν ἐθνικῶν ἐργατικῶν τάξεων. Ὁ Λένιν προσπάθησε νά ἐξηγήσει τὸ φαινόμενο μὲ τὴ θεωρία του γιὰ τὴν ἐργατικὴ ἀριστοκρατία στό πλαίσιο τῆς ἱμπεριαλιστικῆς οἰκονομίας. Ἀλλὰ ἡ ἱστορία δέν τελειώνει ἐδῶ. Θὰ δοῦμε ὅτι οἱ ἴδιες αἰτίες ἀναπαράγουν τὰ ἴδια

Ἐπὶ τῆς Β' Διεθνούς ὑπάρχει μιά κατ' ἀρχὴν πιστότητα στίς μαρξικὲς θέσεις γιὰ τὸ ἐθνικὸ ζήτημα. Οἱ θέσεις ὅμως αὐτὲς ὑπονομεύονται ἐξαιτίας τῆς ἀντίληψης γιὰ τὴν ἀνωτερότητα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ προλεταριάτου.

ἀποτελέσματα στο πλαίσιο της Τρίτης Διεθνούς.

Όπωςδήποτε πάντως, πρέπει να έχει κανείς κατά νου αυτήν την λανθάνουσα ιδεολογία, με τὰ αντιφατικά της ρεύματα, όταν μελετᾶ τις πολιτικές, στρατηγικές, τακτικές καὶ θεωρητικές αντιδράσεις της Β' Διεθνούς ἀπέναντι στο ἔθνικό πρόβλημα. Τέτοιες αντιδράσεις ἦταν ἀναπόφευκτες. Οἱ σοσιαλδημοκράτες της Β' Διεθνούς ὄφειλαν νὰ ἔχουν συγκεκριμένη πολιτική στάση ἔναντι τῶν ἔθνικῶν διεκδικήσεων τῶν ἔθνικῶν μειονοτήτων της Αὐστροουγγαρίας καὶ της Ρωσίας, δυὸ αὐτοκρατοριῶν ὅπου ὑπῆρχε ἀξιόλογο σοσιαλιστικό κίνημα. Τό ἴδιο ἴσχυε γιὰ ὅλες τὶς χώρες πού διέθεταν ἀποικίες, ὄχι τόσο ὡς ἀπάντηση στὶς διεκδικήσεις τῶν ἀποικιοκρατούμενων λαῶν (πού ἦταν ἢ ἀνύπαρκτες ἢ πού σπάνια ἐμφανίζονταν μετὰ τὴ μορφή προγράμματος ὀργανωμένων κομμάτων, ἢ πού, ἀκόμη, ἐπαιρναν μορφές ἀντιδραστικές ἢ θρησκευτικές, ἐλάχιστα συμπαθεῖς ἄλλωστε γιὰ τὸ μαρξιστικό κίνημα) ὅσο ἔναντι τῶν ἀποτελεσμάτων της ἴδιας της μητροπολιτικῆς πολιτικῆς. Ἔτσι τέθηκαν σημαντικὰ ζητήματα τακτικῆς καὶ ὀργάνωσης.

Ἀπὸ τακτικὴ ἀποψη θὰ ἔπρεπε νὰ ὑποστηριχθοῦν ὅλες οἱ ἐκδηλώσεις ἔθνικῶν διεκδικήσεων; Ἄν ὄχι, ποιές;

Ἀπὸ ὀργανωτικὴ ἀποψη ἔπρεπε νὰ ὀργανωθοῦν «ἔθνικά» τμήματα ἐντὸς τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν κομμάτων τῶν πολυεθνικῶν αὐτοκρατοριῶν; Ἄν ναί, μετὰ ποιά μορφή;

Αὐτὰ τὰ τακτικῆς καὶ ὀργανωτικῆς φύσης ἐρωτήματα θὰ προκαλέσουν συζητήσεις πρωταρχικῆς σημασίας καὶ θὰ ἐξωθήσουν ὀρισμένους διανοούμενους σὲ θεωρητικοποιήσεις.

Δέν ἦταν ἡ θεωρία πού ἐπέβαλε τὶς ἐπιλογές. Ἀκόμη κι ἂν κάνομε αὐτὸ πού ἰδεολόγοι μαρξιστὲς ἀρνοῦνται ἐπίμονα νὰ κάνομε, δηλαδή νὰ μελετήσουν τὶς ὀργανώσεις καὶ τὰ μαρξιστικά κράτη μετὰ τὴ βοήθεια κοινωνιολογικῶν κατηγοριῶν τοῦ μαρξισμοῦ, μετὰ δυὸ λόγια νὰ ἐφαρμόσουν τὸν μαρξισμό στο ἴδιο τὸ σῶμα τοῦ μαρξισμοῦ, διαπιστώνουμε, ἀκόμα μιά φορά μετὰ ἐντελῶς «μαρξιστικό» τρόπο, ὅτι οἱ ἰδέες καὶ οἱ ἀντιδράσεις της Δεύτερης καὶ της Τρίτης Διεθνούς ἐξαρτῶνται πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὴ συγκεκριμένη κατάσταση παρά ἀπὸ κάποια προϋπάρχουσα θεωρία.

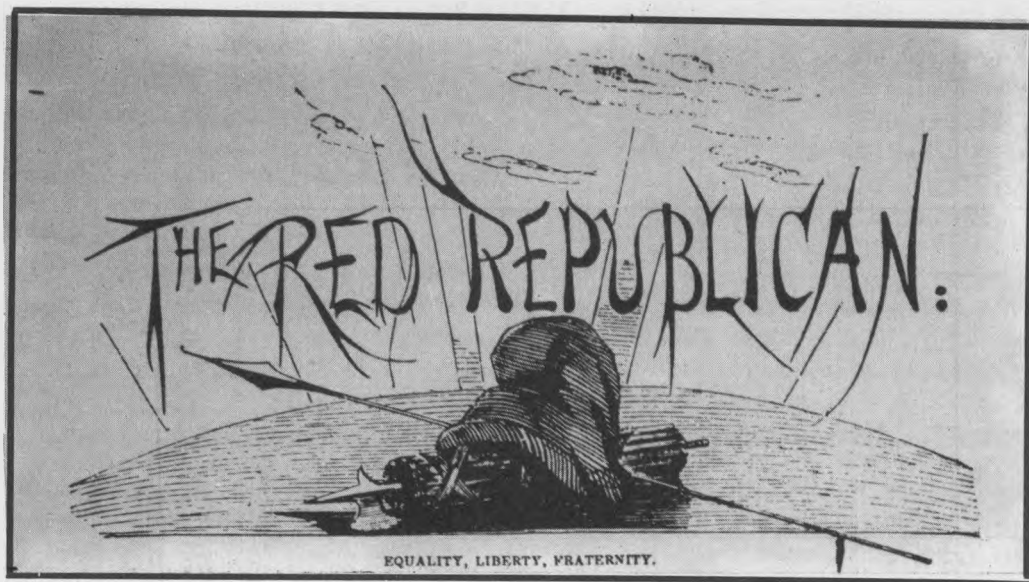
Ἀπὸ τακτικὴ ἀποψη θὰ μπορούσαμε νὰ μελετήσουμε τὴ διαβόητη πολεμικὴ ὅπου ἡ Ρόζα Λούξεμπουργκ (σὲ συμφωνία μ' ἓναν ὀρισμένο ἀριθμὸ ἀριστοκρατῶν, μετὰ τῶν ὁποίων ὁ Τρότσκι) συνεχίζει νὰ ὑπερασπίζεται τὴν ἀποψη τοῦ Μάρξ. Ἡ Ρόζα ἐκδηλώνεται ἔναντι τῆς ἀνεξαρτησίας της Πολωνίας, διότι, ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ διεθνούς προλεταριάτου, θὰ ἦταν πρόσφορο ἡ Ρωσικὴ Αὐτοκρατορία νὰ μετασχηματιζόταν σὲ ἓνα μεγάλο καπιταλιστικό κράτος ὅπου τὸ προλεταριάτο θὰ ἀναπτυσσόταν καὶ θὰ κατακτούσε μεγάλη δύναμη. Πρὸς τοῦτο θὰ ἔπρεπε ἡ ἔθνικὴ ρωσικὴ ἀγορὰ νὰ διευρυνθεῖ ὅσο γίνεται περισσότερο, ἐπομένως νὰ συμπεριλάβει καὶ τὴν Πολωνία. Ἀντίθετα, μιά Πολωνία ἀνεξάρτητὴ θὰ ἦταν κράτος μικρὸ ἀγροτικό, μετὰ ἀνεπαρκῆ ἐδαφικὴ βάση γιὰ τὴν ἀνάπτυξη μεγάλης βιομηχανίας, κι ἐπιπλέον θὰ κυριαρχοῦσαν σ' αὐτὸ οἱ μεγάλοι φεοδάρχες. Γι'

αὐτὸ ὑποστηρίχθηκε τὴν περίοδο τοῦ Μεσοπολέμου ὅτι ἡ Ρόζα Λούξεμπουργκ δέν εἶχε τόσο ἄδικο. Ἐπέμενε ἐπιπλέον στο γεγονός ὅτι ὅλοι οἱ ἔθνικοι ἀγῶνες της ἐποχῆς ἀντανακλούσαν λιγότερο τὶς αὐθόρμητες διεκδικήσεις της ἀμφισβητούμενης ἐθνότητας καὶ περισσότερο τὸς ἀγῶνες μετὰ τῶν ἱμπεριαλιστικῶν δυνάμεων πού χρησιμοποιοῦσαν τὶς ἔθνικὲς προσδοκίες, ὅταν δέν τὶς κατασκεύαζαν. Πάνω σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο δέν εἶχε ἀπολύτως ἄδικο.

Ξέρουμε ὅτι τὸ πρόβλημα ἐγγράφηκε στὴν ἡμερήσια διάταξη της αὐστροουγγρικῆς σοσιαλδημοκρατίας στο συνέδριο τοῦ Μπρνό, τὸ 1899. Γιὰ τὶς λεπτομέρειες της συζήτησης αὐτῆς παραπέμπω στὰ βιβλία τῶν Πίπ καὶ Μπέρσενερ.¹³ Ἐν τέλει ἡ ἀπόφαση πού ψηφίστηκε στο συνέδριο ὀρίζει ὅτι οἱ μειονοτικὲς ἔθνοτες της Αὐτοκρατορίας μποροῦν νὰ διεκδικήσουν «τὴν ἔθνικὴ ἐδαφικὴ τους αὐτονομία». Αὐτὸ σημαίνει ὅτι κάθε ἔθνοτητα πού ἦταν ἐγκατεστημένη σὲ μιά συνεχόμενη περιοχή της Αὐστροουγγαρίας ἔπρεπε νὰ κηρυχθεῖ αὐτόνομη στο πλαίσιο της Αὐτοκρατορίας. Ἐπιπλέον, μιά «ένωση» θὰ μπορούσε νὰ συνενώσει τὶς περιοχές, ἀκόμη καὶ τὶς πιὸ μικρές, στὶς ὁποῖες ἦταν ἐγκατεστημένη ἡ μειονότητα. Π.χ. στο Τρεντέν θὰ ὑπῆρχε μιά αὐτόνομη ἰταλικὴ περιοχή καὶ συνάμα θὰ ὑπῆρχαν οἱ μικροὶ ἰταλικοὶ θύλακες, διάσπαρτοι σ' ὅλη τὴν Αὐτοκρατορία. Ἔτσι οἱ κάτοικοι της Ζάρα καὶ της Ραγούσας θὰ σχημάτιζαν μαζί μετὰ τὸ Τρεντέν μιά ἔνωση (Verband) καὶ θὰ ψήφισαν μαζί γιὰ νὰ ἐκλέξουν τὸς Ἰταλοὺς ἀντιπροσώπους της Αὐστροουγγαρίας. Στο ἴδιο συνέδριο ἀπέρριψαν τὴν γιουγκοσλαβικὴ πρόταση πού διεκδικοῦσε τὴν «ἐξωεδαφικὴ ἔθνικοπολιτικὴ αὐτονομία», δηλαδή ὅλα τὰ ἄτομα πού ἀνήκουν στὴν ἴδια ἔθνοτητα, ἀκόμη κι ἂν εἶναι διάσπαρτα καὶ χωρὶς καμιά κοινωνικὴ σχέση μετὰ τὸς «συμπατριῶτες» τους, νὰ σχηματίζουν μιά αὐτόνομη ὁμάδα ἀπὸ γλωσσικὴ καὶ πολιτιστικὴ ἀποψη.

Τὴν διεκδίκηση ἐδαφικῆς-ἐθνικῆς αὐτονομίας, ὅπως τὴ διατύπωσε τὸ συνέδριο τοῦ Μπρνό υἱοθέτησαν ἐπίσης στὴ ρωσικὴ σοσιαλδημοκρατία ὀρισμένοι μενσεβίκοι τοῦ Καυκάσου καὶ τὸ Μπούντ, τὸ κόμμα τῶν Ρωσοεβραίων. Ἐδῶ ἔδρασε τὸ γόητρο της αὐστροουγγρικῆς σοσιαλδημοκρατίας πού τὰ στελέχη της θεωροῦνταν ἄνθρωποι μετὰ φήμη σοβαροῦ ὅπως οἱ Γερμανοὶ καὶ διακατεχόμενοι ἀπὸ στέριο θεωρητικὸ πνεῦμα. Ἀλλὰ καὶ στο σημεῖο αὐτὸ ὁ Λένιν ἔδωσε δείγματα της πνευματικῆς του πρωτοτυπίας. Εἶχε τὶς δικῆς του ἰδέες γιὰ τὸ ζήτημα, πού ἀπέρρεαν ἀπὸ τὴ μελέτη της εἰδικῆς συνθήκης τῶν μειονοτήτων μέσα στὴ Ρωσικὴ Αὐτοκρατορία. Γιὰ τὸν Λένιν τὸ δικαίωμα στὴν αὐτονομία τῶν λαῶν ἔπρεπε νὰ ἀναγνωρίζεται σὲ κάθε περίπτωση. Ἐπέμενε στο σημεῖο αὐτὸ διότι, σὲ ἀντίθεση μετὰ τὴν Λούξεμπουργκ, πού εἶχε στο νου της ἄλλες μειονότητες, ἐκτιμοῦσε τὴ μεγάλη ἐπαναστατικὴ δύναμη πού θὰ μπορούσαν νὰ ἀντιπροσωπεύουν οἱ ἔθνικὲς διεκδικήσεις τῶν μειονοτήτων στὴ Ρωσικὴ Αὐτοκρατορία, τὴ σημασία πού θὰ εἶχε ἂν αὐτὴ ἡ δύναμη κερδιζόταν στὴν ὑπόθεση τοῦ ἀγῶνα ἔναντι τῶν τσαρισμοῦ. Ἀλλὰ προσέθετε ἀμέσως ὅτι τὸ δικαίωμα στο διαζύγιο δέν ἀποτελεῖ ὑποχρέωση πρὸς διάζευξη. Οἱ ἔθνικότητες ἔχουν δικαίωμα νὰ διεκδικήσουν τὴν αὐτονομία τους

ή την ανεξαρτησία τους αλλά οι σοσιαλδημοκράτες μπορούν, κατά περίπτωση, να υποστηρίξουν ή να μην υποστηρίξουν αυτή τη διεκδίκηση. Καμιά εθνότητα δεν έχει τό αποκλειστικό δικαίωμα να την υποστηρίξει ή σοσιαλδημοκρατία χωρίς όρους. Οί σοσιαλδημοκράτες θά στηρίξουν εθνικές διεκδικήσεις μόνο στην περίπτωση που αυτές συμπίπτουν με τό γενικό συμφέρον του προλεταριάτου. Καί εν πάση περιπτώσει μόνο οί εθνικές ομάδες που έχουν μία όρισμένη εδαφική συνοχή μπορούν να διεκδικήσουν αυτή την υποστήριξη. 'Επί τή ευκαιρία ας υπενθυμίσουμε ότι ό Λένιν πρίν από τή νίκη τής 'Οκτωβριανής 'Επανάστασης μιλά επίσης για τό δικαίωμα στην ελεύθερη αυτοδιάθεση ως αρχής που πρέπει να διέπει τό μελλοντικό σοσιαλιστικό κράτος. Στο κράτος αυτό θά υπάρξει αργότερα μία βαθμιαία και επιταχυνόμενη προσέγγιση των εθνοτήτων, ακόμη και συγχώνευσή τους¹⁴.

Τό πρόβλημα τής όργάνωσης του κόμματος έπαιξε ένα ρόλο πολύ σημαντικό σ' αυτές τις συζητήσεις σέ συνδυασμό με τά προβλήματα τακτικής. Οί Αυστριακοί, μαζί τους οί Καυκάσιοι μενσεβίκοι και τό Μπούντ, ήθελαν τό κόμμα να γίνει όμοσπονδία των εθνικών τμημάτων. 'Ο Λένιν, θιασώτης πάντοτε ενός όρισμένου συγκεντρωτισμού τόν όποιο θεωρούσε έγγύηση τής αποτελεσματικότητας, πριμοδοτούσε ένα ενιαίο κόμμα με υποδιαιρέσεις εδαφικές κι όχι εθνικές. Στο έδαφος, λοιπόν, αυτών των συζητήσεων για τήν τακτική και τήν όργάνωση έμφανίστηκαν τά πρώτα μαρξιστικά δοκίμια ενός όρισμένου θεωρητικού στοχασμού για τό πρόβλημα του έθνους.

Τό πιό σημαντικό άπ' αυτά τά δοκίμια, ένα από τά πρώτα άλλωστε, φαίνεται να είναι και τό καλύτερο. Δεν ξεπεράστηκε ακόμη. Πρόκειται για τό όγκώδες σύγγραμμα του 'Οττο Μπάουερ, *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie* («Τό ζήτημα των εθνικοτήτων και ή σοσιαλδημοκρατία»), που δημοσιεύτηκε στη Βιέννη τό 1907¹⁵. Οί σημερινοί μαρξιστές γνωρίζουν αυτό τό βιβλίο από όρισμένα χωρία που παραθέτει ό Στάλιν συνοδευμένα με περι-

φρονητικά σχόλια και ταυτόχρονα τό απέχθάνονται, καθώς τό κατέστησε άφερέγγυο ή κακή μαρτυρία του 'Ιωσήφ Βησαριόνοβιτς. "Όμως αν τό διαβάσει κανείς διαπιστώνει ότι ό Στάλιν, τίς περισσότερες φορές, δεν είχε κατανοήσει όσα έλεγε ό Μπάουερ ή αν τά είχε κατανοήσει τά διαστρέβλωνε συστηματικά. Οί σημερινοί μαρξιστές συνεχίζουν να αναφέρονται στο άρθρο του Στάλιν, ασύγκριτα λιγότερο ευφύες, λιγότερο πληροφορημένο, λιγότερο σημαντικό άπό κάθε άποψη σέ σχέση με τό έργο του 'Οττο Μπάουερ. "Όσοι χρειάζονται αναφορές για να μέ πιστέψουν ας σημειώσουμε ότι ό Λένιν —ελάχιστα ένθουσιασμένος με τό δοκίμιο του Στάλιν, στο όποιο όμως στήριξε κάποιες έλπίδες κατά τή διάρκεια τής σύνταξής του— έγραφε ότι ό Μπάουερ «συλλογίζεται πολύ όρθά σέ μία σειρά ούσιαστικών θεμάτων»¹⁶. Για τόν Λένιν ή θέση του 'Οττο Μπάουερ για τήν έξωεδαφική πολιτιστική αυτονομία, με τήν όποία δεν συμφωνούσε, ήταν μία έπουσιώδης απόκλιση μέσα σέ ένα άξιοσημείωτο κατά τά άλλα έργο. Για τόν Στάλιν, ελάχιστα συνηθισμένο σέ τόσο λεπτές διακρίσεις, αυτή ή «λανθασμένη» θέση λέκιαζε όλο τό βιβλίο, ήταν άπλούστατα σημάδι τής έσωτερικής του διαστροφής.

'Ο Μπάουερ, ως προς τό συζητούμενο ζήτημα, δικαιολογεί τό έθνος ως μία όργανωτική ένότητα, μία ένότητα αυθύπαρκτη. Τήν όρίζει ως τό σύνολο των ανθρώπων, συνδεδεμένων με τήν κοινότητα του ιστορικού τους πεπρωμένου σέ μία κοινότητα χαρακτήρα (aus Schicksalgemeinschaft erwachende Charaktergemeinschaft). Αυτή ή κοινότητα χαρακτήρα, ό εθνικός χαρακτήρας δηλαδή συγκέντρωσε τίς βολές του Στάλιν και πολυάριθμων άλλων μαρξιστών μετά άπ' αυτόν, έτοιμων να καταγγείλουν έδω μία ψυχολογίστικη παρέκκλιση. Προσωπικά, δεν θά μπορούσα να υπερασπισθώ τήν θέση του Μπάουερ που τήν θεωρώ κατακριτέα. 'Αλλά ό Στάλιν διαστρεβλώνει τόν Μπάουερ όταν διατείνεται ότι ό όρισμός του «άποσπā τό έθνος άπό τό έδαφος και τό καθιστā κατά κάποιο τρόπο δύναμη άκατανίκητη, ατήτρηχη (...) κάτι τό μυστικιστικό, άπιαστο, αθά-

νατο»¹⁷. Για τόν "Όττο Μπάουερ όμως ό εθνικός χαρακτήρας δέν είναι μιά ανεξάρτητη δύναμη αλλά ή συμπύκνωση όλης τής Ιστορίας τού έθνους, τής Ιστορίας τών προγόνων, τών συνθηκών τών άγώνων για τήν ύπαρξή τους, τών δυνάμεων παραγωγής πού ήλεγχαν, τών σχέσεων παραγωγής εντός τών όποιων ήταν ένταγμένοι. Διόλου δέν ξεχωρίζει τόν εθνικό χαρακτήρα, κατηγορία βέβαια συλλογικής ψυχολογίας, από τίς συγκεκριμένες συνθήκες τής κοινωνικής ζωής, όπως τόν κατηγορεί ό Στάλιν.

"Αν, για νά θυμηθούμε τήν περίφημη φράση τού Κομμουνιστικού Μανιφέστου, οί προλετάριοι δέν έχουν πατρίδα, αυτό δέν συστήνει μιά αντιπατριωτική διακήρυξη. Διαπιστώνει τό γεγονός ότι ή άστική κοινωνία στέρησε από τούς προλετάριους τή δυνατότητα νά συμμετέχουν σέ μιά δοσμένη πατρίδα. 'Ο Μπάουερ ξαναπιάνει αυτό τό μαρξιστικό αυτόνομητο και προσθέτει, όπως πολλοί άλλοι, ότι στή σοσιαλιστική κοινωνία θά έχουν επιτέλους πατρίδα. Κατακρίνει τήν τρέχουσα άποψη άλλων μαρξιστών, σύμφωνα μέ τήν όποία ό σοσιαλιστικός κόσμος θά βιάδιζε τό δρόμο τής όμοιομορφίας, πρός μιά συγχώνευση και άφομοίωση τών εθνικών πολιτισμών, πρός έναν όμοιόμορφο παγκόσμιο πολιτισμό. 'Αντίθετα, γι' αυτόν ό σοσιαλισμός θά ζωογονούσε τούς εθνικούς πολιτισμούς, μάλιστα θά υπήρχε αύξανόμενη διαφοροποίηση. 'Επαναλαμβάνει έπομένως τή θέση τής πολυφωνίας τών πολιτισμών πού είχε εκθέσει στή Γερμανία ό Χέρντερ στις άρχές τού 19ου αϊ. και πού ύποστηρίχθηκε κατά κόρον άργότερα.

'Ο "Όττο Μπάουερ θεωρεί επίσης ότι τό σοσιαλδημοκρατικό κίνημα πρέπει νά υπερασπισθεί τήν έξωεδαφική, πολιτιστική άυτόνομια. Είδαμε ότι ό Λένιν τόν κατακρίνει άκριβώς στό σημείο αυτό. 'Αλλά ό Μπάουερ τοποθετεί τό εθνικό ζήτημα κυρίως στό πολιτιστικό επίπεδο. "Όλοι οί 'Ιταλοί τής Αύστροουγγαρίας για παράδειγμα θά έπρεπε νά έχουν τή δυνατότητα νά αποφασίζουν από κοινού για τά πολιτιστικά ζητήματα πού τούς άφορούσαν και μόνο γι' αυτά. Αυτό κατά τήν άποψη τού Μπάουερ είχε τό πλεονέκτημα ότι άφηνε ελεύθερο τό πεδίο για τήν πάλη τών τάξεων. 'Από τήν άλλη μεριά, οί συχνές μεταναστεύσεις διάφορων εθνικών στοιχείων στό πλαίσιο τής Αύτοκρατορίας δέν θά προκαλούσαν περισσότερες δυσκολίες και συγχρούσεις μεταξύ τους από τίς δυσκολίες πού θά προέρχονταν από τήν άνάγκη συνεχούς άναπροσαρμογής τών συνόρων τών «εθνικών» έδαφών.

Τό δοκίμιο τού Μπάουερ, από νομική άποψη, συμπληρώθηκε μέ τό έργο τού Κάρλ Ρέννερ (πού υπέγραφε μέ τό ψευδώνυμο Ρούντολφ Σπρίνγκερ ή Συνόπτικος), τού μελλοντικού Προέδρου τής Αύστριακής Δημοκρατίας¹⁸.

'Αλλά τό πιό διάσημο έργο αύτης τής εποχής υπήρξε άναμφισβήτητα 'Ο μαρξισμός και τό εθνικό

ζήτημα τού Στάλιν, παρ' όλο πού ή φήμη του διόλου δέν όφείλεται στήν έσωτερική του ποιότητα.

"Ας μου έπιτραπεί νά παραπέμψω στό άρθρο μου όπου έπεσήμαινα τίς ένδείξεις σύμφωνα μέ τίς όποιες ό Λένιν, πού είχε παραγγείλει τό δοκίμιο αυτό στόν νέο Γεωργιανό τό 1912 για τό περιοδικό *Prosvechtchenié* (ή καθοδήγηση) και πού ένώ περίμενε πολλά άπ' αυτό, εκ τών ύστερων έμεινε ελάχιστα ίκανοποιημένος¹⁹. 'Ο Στάλιν άρκέστηκε νά παραθέσει σέ έναν χονδρικό και δογματικό όρισμό τού έθνους (μέ τόν όποιο άνοιγε τό άρθρο, έναν τρόπο σχολαστικό και καθόλου έπιστημονικό) μιά δικαιολόγηση τής θέσης τού Λένιν για ζητήματα τής τακτικής και τής όργάνωσης.

Τέλος, θά πρέπει νά αναφερθούν οί προσπάθειες τού Κάρλ Κάουτσκου πού κορυφώθηκαν μέ τήν μπροσούρα τού 1917 *Die Befreiung der Nationen* ('Η άπελευθέρωση τών έθνών)²⁰, σέ μεγάλο βαθμό έργο πολεμικής έναντίον τού "Όττο Μπάουερ. Τό κριτήριο τού έθνους για τόν Κάουτσκου είναι μόνον ή γλώσσα. Κατά συνέπεια ή κουλτούρα, δεδομένου ότι δέν συνδέεται άποκλειστικά μέ τή γλώσσα, δέν συνδέεται επίσης και μέ τό έθνος. «'Η εθνική συλλογική συνείδηση» για τήν όποία μιλά ό Μπάουερ

χρωματίζει όλα τά πολιτιστικά στοιχεία πού άφομοιώνονται στό έθνος (όπως ένα άτομο άφομοιώνει όλα τά στοιχεία πού δέχεται από τόν έξω κόσμο και τούς άποδίδει μιά προσωπική χροιά). 'Αλλά δέν ύπάρχει έν κατακλείδι παρά μόνο στά μικρά έθνη, καθώς ύπάγονται σέ ένα μικρό έδαφος και σέ συνθήκες ανάλογες.

Οί ίδιες συνθήκες μπορούν νά καταστήσουν συναφείς τήν κουλτούρα και τή νοοτροπία λαών πού μιλούν δυό διαφορετικές γλώσσες. Οί Τσέχοι —και ό Μπάουερ τό παραδεχόταν— είναι «Γερμανοί τσέχικης γλώσσας». Αύτή ή άποψη έπιτρέπει στόν Κάουτσκου νά έπιμείνει στόν διεθνή χαρακτήρα τού πολιτισμού τών εύρωπαϊκών λαών. Οί εργάτες, ένεκα τών μεταναστεύσεων, γίνονται όλο και περισσότερο δίγλωσσοι ή τρίγλωσσοι: «'Οποιος μιλά περισσότερες γλώσσες δέν παραμένει συνδεδεμένος μέ τήν εθνικότητα γεννήσεως. Μπορεί νά αλλάξει κατά βούληση».

Πιστός στόν μαρξικό διεθνισμό, ό Κάουτσκου ύποστηρίζει ότι

«ή αντίθεση τών εθνοτήτων στα πολνεθνικά κράτη δέν προέρχεται από κάποια αντιπαλότητα τών εθνικών χαρακτήρων ή τών εθνικών πολιτισμών. (...) 'Η πολυφωνία δέν σημαίνει πιά αντιπαλότητα. Οί εθνικές αντιθέσεις όφείλονται στήν πάλη για τίς άγορές ή για τήν κρατική έξουσία».

Αύτή ή πάλη στοίχισε τήν καταπίεση σέ όρισμένα έθνη και ή καταπίεση αύτή σφυρηλάτησε τήν καταπιεσμένη εθνική κοινότητα. Τό προλεταριακό κρά-

τος δέν θά γνωρίσει τέτοιους άγώνες γιατί θά είναι άπολύτως δημοκρατικό. Ό σοσιαλισμός, άποτελεσμα ενός διεθνούς κινήματος, θά οδηγήσει στην κατάρρευση των συνόρων και των διαφορών μεταξύ των έθνικοτήτων. Άντίθετα από την άποψη του Μπάουερ ό Κάουτσου υποστήριζε ότι

«ό σκοπός της σοσιαλιστικής εξέλιξης δέν είναι ή διαφοροποίηση αλλά ή άφομοίωση των εθνοτήτων, δέν είναι ή πρόσβαση των μαζών στην εθνική κουλτούρα αλλά ή πρόσβαση στην ευρωπαϊκή κουλτούρα πού ταυτίζεται όλο και περισσότερο με την παγκόσμια κουλτούρα» (σελ. 47).

Σ' αυτήν τή σοσιαλιστική ανθρωπότητα μπορούμε νά προβλέψουμε, κατά τον Κάουτσου, ότι θά ύπάρξει ένοποίηση των γλωσσών, άπόρριψη της κατάρτας του Πύργου της Βαβέλ με την όποία ένας ζηλόφθονος θεός προσπάθησε νά ανάκοψει την άνοδο των ανθρώπων στους ούρανοους. «Στή θέση του θά πάλλεται τό άσμα των ασμάτων του διεθνισμού» (σ. 51).

3. Οι ιδέες της ΙΙΙ Διεθνούς

Κι έδω θά πρέπει νά ξεκινήσει κανείς φτιάχνοντας έναν πίνακα της έμμεσης και λανθάνουσας ιδεολογίας. Πρέπει έξάλλου νά αναγνωρίσει κανείς μία πιστότητα στις άξίες της μαρξιστικής ιδεολογίας. Στην άρχή κυρίως γινόμαστε μάρτυρες σέ μία άναζωπύρωση της μαρξιστικής επαναστατικής φλόγας, τό πάθος της καταγγελίας της καταπίεσης σέ όλες τις μορφές της, και ίδίως της εθνικής καταπίεσης. Η Τρίτη Διεθνής δημιουργείται ως αντίδραση στην «προδοσία» της Δεύτερης Διεθνούς. Οι έρωτοτροπίες της με την άποικιοκρατία και τον εθνικισμό καταγγέλλονται ως έκφραση, κοντά σέ χιλίες άλλες, αυτής της θεμελιώδους προδοσίας. Υπάρχει, στό λόγο της Γ' Διεθνούς, μία έκρηξη διεθνισμού σ' αντίδραση προς την πατριωτική «πλύση έγκεφάλου» του 1914-18 και πού εκδηλώνεται με κάθε τρόπο. Π.χ. με τον μή εθνικό χαρακτήρα της όνομασίας της νέας Ένωσης των Σοβιετικών Δημοκρατιών των όποιών ό «εθνικός» ύμνος δέν είναι άλλος από τον ύμνο της Διεθνούς, όπως επίσης εκδηλώνεται με τή συγκεντρωτική αντίληψη των κομμουνιστικών κομμάτων σέ διεθνή κλίμακα. Τά πρώτα χρόνια αυτό φαίνεται τόσο στό οργανωτικό επίπεδο, στους «Είκοσι ένας όρους» όσο και στό «φολκλορικό» επίπεδο, στό μίσος της κομμουνιστικής βάσης άπέναντι σέ κάθε φαινόμενο πού παρουσίαζε ίχνη εθνικισμού, στή διάδοση μέσα στους κομμουνιστικούς κύκλους της έσπεράντο πού θά 'πρεπε νά εξαφανίσει την άνεπικοινωνία ανάμεσα στους λαούς, στους στίχους άπειρων λαϊκών τραγου-

διών πού είχαν πέραση στά κομμουνιστικά κόμματα όπως π.χ. στό Ιταλικό *Bandiera rossa*:

Non più nemici, non più frontiere
Sui confini rosse bandiere!

Όστόσο, βλέπουμε κι έδω νά επανεισάγονται με πολύ εύελικτο τρόπο στοιχεία εθνικιστικά. Παρά τό διεθνιστικό πάθος μπορούμε νά άναγνώσουμε τά πρώτα σημάδια. Κατ' άρχήν, μία στρατηγική πού θέτει σέ πρώτο επίπεδο την εργατική ταξική πάλη στή Δύση υπαινίσσεται την ιδέα της ευρωπαϊκής άνωτερότητας. Έχει όπου τό κομμουνιστικό κόμμα γίνεται ό εκπρόσωπος και υπερασπιστής της εργατικής τάξης, με βάση την ίδια διαδικασία πού ίσχυσε και στή Β' Διεθνή, ύφίσταται την επίδραση των συμφερόντων και των προσδοκιών των μαζών πού τό ακολουθούν. Από μία άλλη πλευρά, ή ρωσική πρωτοκαθεδρία μέσα στην Γ' Διεθνή θά έχει σημαντικές και σοβαρές επιπτώσεις.

Στην ΕΣΣΔ την ίδια φαινομενικά εφαρμόζεται με τον πιό αυστηρό τρόπο ό κανόνας της ισότητας των εθνοτήτων. Η επικράτεια της Ρωσικής Αυτοκρατορίας διαιρείται και υποδιαιρείται σύμφωνα με τό εθνικό κριτήριο. Τά διάσπαρτα άτομα της ίδιας «εθνικότητας» συνενώνονται κατά άάποιο τρόπο μ' έ-

κεινα πού ζούν σέ ένα συνεχόμενο εθνικό έδαφος πού διαθέτει κάποια πολιτική δομή. Με άρκετά εκπληκτικό τρόπο, αυτή ή όργάνωση, πού διατελεί υπό την καθοδήγηση του επιτρόπου των εθνοτήτων Στάλιν, αντιγράφει έν μέρος τό σχέδιο της εθνικοπολιτιστικής άυτονομίας του Όττο Μπάουερ, αυτήν πού ό ίδιος είχε καταγγείλει τό 1913. Έμ-

φανίζονται άκόμη και στοιχεία έξωεδαφικότητας (ιδιαίτερα έμφανή στην περίπτωση των Έβραίων) τά όποια ό Γεωργιανός τόσο έσάρκαζε τό 1913.

Στην πράξη όμως, επικρατεί ή ρωσική πρωτοκαθεδρία (συμπεριλαμβανομένων και των έκρωσισμένων στοιχείων). Ευθύς εξαρχής εμφανίζεται ή τάση των Ρώσων νά συμπεριφέρονται ως οι «μεγάλοι άδελφοί». Και ξέρουμε ότι στό σημείο αυτό ό Λένιν συγκρούστηκε με τον Στάλιν, όταν διέκρινε ότι αυτός ό Γεωργιανός και οι φίλοι του διακατέχονταν από μεγαλωρώσικο σοβινισμό²¹. Κατά βάση, ένας τέτοιος προσανατολισμός ήταν αναπόφευκτος μέχρι ένα όρισμένο σημείο²² αλλά πυροδοτούσε ταυτόχρονα άνησυχητικές εξελίξεις. Άν καταβλήθηκε μεγάλη προσπάθεια για την ανάπτυξη των γλωσσών των μή ρωσικών εθνοτήτων, παρά ταυτα ή ρώσικη γλώσσα πριμοδοτήθηκε εκ των πραγμάτων. Διότι ήταν ό ρώσικος λαός πού έκανε την επανάσταση και οι Ρώσοι κομμουνιστές αισθάνονταν μία όρισμένη υπερφάνεια γι' αυτό. Όφειλαν νά διατηρήσουν τον κομμουνισμό σέ λαούς πού άκόμη δέν τον είχαν κατακτήσει, άρα νά έξαναγκάσουν τους άλλογενείς και για τουτό είναι συγχωρητέοι, γιατί κανείς δέν ξέρει

πιά εάν επρόκειτο για μία προσπάθεια επιβολής του κομμουνιστικού συστήματος για τό καλό τών λαών, έστω παρά τή θέλησή τους, ή αν επρόκειτο για έκφραση τής ρωσικής πρωτοκαθεδρίας. Γιατί στήν πραγματικότητα οι άλλογενείς στή μεγάλη τους πλειοψηφία δέν ήταν κομμουνιστές. 'Αλλά ή βιασύνη μέ τήν όποια διέβλεπαν παντού εκδηλώσεις άστικού έθνικισμού, πού έπομένως θά έπρεπε νά παταχθεί, ήταν συχνά άνησυχητική. Μήπως τάχα αυτό δέν ήταν μία διαμαρτυρία έναντίον τής ρωσικής ήγεμονίας;

Στήν κομμουνιστική Διεθνή, σύμφωνα μέ τίς αρχές του Λένιν, αναγνωριζόταν ή προσδοκία όλων τών έθνοτήτων για άνεξαρτησία, τόσο στίς άποικίες όσο και στίς μειονοτικές έθνικότητες τής Ευρώπης. 'Αλλά ή επικαιρότητα τής έθνικης διεκδίκησης έξαρτιόταν από τά γενικά συμφέροντα τής διεθνούς επανάστασης, πράγμα πού έκτιμούσε τό έπιτελείο τής Μόσχας, έξαρτιόταν δηλαδή πρακτικά από τήν στρατηγική πού άποφάιζε ή σοβιετική κυβέρνηση. Πρακτικά, για μεγάλο διάστημα, ή στρατηγική αυτή δέν ήταν τίποτε άλλο παρά ή άπόφαση του Στάλιν.

Οι μεγάλες γραμμές τής στρατηγικής έποικίλλαν ανάλογα μέ τίς περιόδους. 'Υπῆρξαν περίοδοι πάλης μόνον τών κομμουνιστικών κομμάτων, ή όνομαζόμενη στρατηγική «τάξη έναντίον τάξης», στήν προοπτική μιᾶς άμεσης επανάστασης²³. 'Εξού οι άποικιακές διεκδικήσεις γνώρισαν έξαρση. 'Ο έπιδιωκόμενος σκοπός ήταν λιγότερο ή έθνικη άνεξαρτησία τών άποικιοκρατούμενων χωρών και περισσότερο ή έξασθένιση τών καπιταλιστικών ιμπεριαλιστικών δυνάμεων.

'Υπῆρξαν επίσης οι περίοδοι του ένιαίου μετώπου μέ τούς σοσιαλιστές και τή δημοκρατική άστική τάξη στήν προοπτική μιᾶς μακρόχρονης μετάβασης στόν σοσιαλισμό· ύστερα ή πάλη ενάντια στόν φασισμό. Ξέρουμε ότι στή διάρκεια αυτής τής φάσης οι κομμουνιστές πρότειναν ένα κοινό μέτωπο όλων τών πατριωτών πού ήταν άποφασισμένοι νά πολεμήσουν τόν Χίτλερ. "Ετσι οι διεκδικήσεις στίς άποικίες περιορίστηκαν σέ άπλά μεταρρυθμιστικά μέτρα, και ως έκ τούτου οι κομμουνιστές συμβούλευαν τούς άνυπόμονους τήν «ύπαγωγή τής πατρίδας στό γενικό συμφέρον». Μία παρόμοια τακτική άκολούθησε τό Γαλλικό Κ.Κ. στό πόλεμο τής 'Αλγερίας, όπου δήλωνε ότι ή άνεξαρτησία τής 'Αλγερίας αν ποτέ έπιτυγχανόταν, θά κερδιζόταν στήν Γαλλία κι όχι στήν 'Αλγερία. "Αν ό σοσιαλισμός νικούσε στή Γαλλία, τό ζήτημα τής 'Αλγερίας δέν θά ύπῆρχε.

Στήν περίοδο ώστόσο του ένιαίου μετώπου ύπῆρξε μία καταπληκτική ανάπτυξη του έθνικισμού μέσα στά Κ.Κ. 'Ο έθνικισμός προοριζόταν νά καλύψει τίς ιδεολογικές ανάγκες τών μαζών στή Γαλλία, τή Ρωσία και παντού στόν κόσμο ώστε μέ τόν ταχύτερο δυνατό τρόπο νά τίς εντάξει στόν άγώνα έναντίον του Χίτλερ και του γερμανικού φασισμού. Σέ αντίθεση μέ τήν προηγούμενη περίοδο, κατέληξαν σέ διατυπώσεις και θέσεις καθαρά έθνικιστικές. "Ετσι ενώ τό 1930 ήταν δυνατόν νά διαγραφεί κανείς από ένα κομμουνιστικό κόμμα διότι απέδωσε κάποια νομιμότητα στό πατριωτικό αίσθημα, δέκα χρόνια άργότερα ό κομμουνιστικός Τύπος χρησιμοποιούσε τόν όρο «πατριώτης» ως συνώνυμο του «κομμουνιστής».

Σέ γενικές γραμμές όλη τήν περίοδο τής Κομιντέρν

πριμοδοτήθηκαν τά έθνικά συμφέροντα τών ευρωπαϊκών κομμάτων και ιδίως τής ΕΣΣΔ. 'Αντίθετα ύποτιμήθηκαν τά έθνικά κινήματα στίς άποικίες. Στίς άποικιακές χώρες οι ίθαγενείς μάζες πολύ συχνά δέν έλκονταν από τά κομμουνιστικά κόμματα (έκτός από μερικές άξιοσημείωτες έξαιρέσεις). 'Η έπιμονή τους στήν κοινωνική πάλη, ενώ τό άμεσο ζήτημα ήταν τό έθνικό, ή έλλειψη προσαρμογής τους στίς τοπικές συνθήκες, ό ρόλος τών άστών και τών «φεουδαρχών» στόν άγώνα τής άνεξαρτησίας, όλοι αυτοί οι παράγοντες έσπρωχναν τίς μάζες πρós οργανώσεις έθνικιστικές ή έστω πρós ήγέτες έθνικιστές. Αυτή ή κατάσταση έσπρωχνε στή συνέχεια τήν Κομιντέρν νά προσπαθει νά στηριχθεί σέ τοπικά μικροσκοπικά κομμουνιστικά κόμματα πού ύποτίθεται ότι άντιπροσώπευαν ένα, άνύπαρκτο άλλωστε, προλεταριάτο και πού ή άνύπαρκτη κοινωνική τους βάση τά καθιστούσε εύάλωτα σέ χειραγωγήσεις.

Τό επίπεδο του θεωρητικού στοχασμού τήν εποχή αυτή είναι πολύ χαμηλό. Τό άρθρο του Στάλιν του 1913, πού τό ξέθαψαν από τήν άφάνεια, ιεροποιήθηκε και αποτέλεσε τόν κανόνα. 'Η χονδροειδής θεωρία πού έκτίθεται στό άρθρο αυτό, δηλαδή ό σταλινικός όρισμός του έθνους, άρκεί για κάθε ζήτημα. Νομιμοποιεί κάθε χειρισμό, για παράδειγμα τήν άρνηση μιᾶς έθνικης διεκδίκησης πού χαρακτηρίζεται άνεπίκαιρη. Μέ πολύ σχολαστικό τρόπο στήν έν λόγω περίπτωση εφαρμόζονται τά κριτήρια του σταλινικού όρισμού. Για νά σχηματισθεί ένα έθνος, έλεγε ό Στάλιν, άπαιτείται, εκτός τών άλλων, νά ύπάρχει συνοχή, κοινότητα οικονομικής ζωής, μέ δυό λόγια μία έθνικη άγορά. "Ομως μία άποικία δέν σχηματίζει οικονομική ένότητα διότι συνδέεται οικονομικά μέ τήν μητρόπολη, συμμετέχει στή μητροπολιτική έθνικη άγορά, αλλά δέν έχει δική της έθνικη άγορά. "Αρα δέν είναι έθνος και δέν μπορεί νά γίνει έθνος. Στήν καλύτερη περίπτωση είναι ένα «ύπό διαμόρφωση έθνος» και θά πρέπει νά περιμένει κανείς πολύ ώσπου νά του άναγνωρισθεί τό καθεστώς του πραγματικού έθνους. Είναι προφανές ότι αν εφαρμόζονταν αυτά τά κριτήρια στήν πρό του 1918 Πολωνία, διαμελισμένης μεταξύ Ρωσίας, Γερμανίας και Αύστροουγγαρίας, και καθώς δέν διέθετε δική της έθνικη άγορά ποτέ δέν θά μπορούσε νά έξελιχθεί σέ έθνος και νά διεκδικήσει τήν άνεξαρτησία της. "Ηταν ένας τέλειος φαύλος κύκλος.

'Ωστόσο στήν ΕΣΣΔ οι ιστορικοί άνέπτυξαν τή θεωρία του *naodnost'* (θά μπορούσε νά μεταφρασθε ως «έθνικότητα»). 'Ο όρος παράγεται από τή λέξη *naod* πού σημαίνει λαός, και σχηματίζεται κατ' άναλογίαν πρós τόν γερμανικό όρο *Völkerschaft* που χρησιμοποιεί μερικές φορές ό "Ενγκελς). 'Η έννοια αυτή στήν όποία θά επανέλθω προοριζόταν νά καλύψει τό κενό ανάμεσα στό στάδιο τών φυλών και τίς στάδιο τών έθνών κατά τή σταλινική έννοια πού προσιδιάζει στήν καπιταλιστική περίοδο.

Στήν ΕΣΣΔ επίσης ό Στάλιν λανσάρει μία άλλη θεωρία μέ τήν όποία διακρίνεται ή (έθνικη) μορφή από τό (σοσιαλιστικό) περιεχόμενο τής κουλτούρας. Πρόκειται άπλούστατα για ένα τεχνητό κατασκευάσμα για νά γεφυρωθεί ή πολιτιστική, πολιτική και κοινωνική όμοιομορφία πού επέβαλαν στή Σοβιετι-

κή "Ένωση με τις φολκλωρικές αντιπαροχές πού παραχωρούσαν στις μή ρωσικές εθνότητες. 'Η θεωρία όμως αυτή προσφερόταν σε όρισμένες ενδιαφέρουσες επεξεργασίες.

Στή Γαλλία, στό πλαίσιο πάντα του σταλινισμού, καταβλήθηκε μιά όρισμένη προσπάθεια για νά δικαιολογηθούν τά εθνικιστικά στοιχεία τής πολιτικής του κομμουνιστικού κόμματος τήν εποχή του Λαϊκού Μετώπου καί τής 'Αντίστασης, μιά προσπάθεια πού έπεδίωκε νά ένσωματώσει τά στοιχεία αυτά σε μιά μαρξιστική θεωρία. Πρίν τό 1939 ό 'Ανρί Λεφέβρ προσπάθησε νά πάρει αυτό τό δρόμο χρησιμοποιώντας τά έν λόγω στοιχεία μέ μιά θετική παραδοχή παρ' όλο πού ή σταλινική θεωρία τόν άντέκοβε. 'Αργότερα, ύπήρξαν συζητήσιμες «συνθέσεις» από τόν Κονιό, τόν Γκαρωντύ καί άλλους. 'Η θεωρία τής «εθνικής τάξης» του Μάρξ χρησίμευσε πολύ αλλά μέ τονισμούς ιδιαίτερα εθνικιστικούς καί από τόν 'Αραγκόν μέ άποχρώσεις πού θύμιζαν Μωρεάς. Δέν θά ήταν παράξενο νά δει κανείς μιά εξέλιξη πού θά όδηγοϋσε στην άπολογία του Μπαρέζ.

4. 'Η μετασταλινική εξέλιξη

'Η βασική ιδεολογία παραμένει αναλλοίωτη στην μετασταλινική περίοδο. 'Η εθνική καταπίεση άποδοκιμάζεται πάντοτε. 'Αλλά δέν εξυμνείται ως έκ τούτου ή εθνική ιδιομορφία αυτή καθελυτή. Διακηρύσσεται πάντοτε ή άνάγκη νά υποτάσσονται οι εθνικοί σκοποί στην γενική πρόοδο τής άνθρωπότητας. Αυτό σημαίνει ότι θεωρείται επιθυμητή ή μελλοντική άφομοίωση όρισμένων εθνικοτήτων. Στοχάζονται τό μέλλον στην γραμμή πού χάραξαν ό Κάουτσκι κι ό Στάλιν: ύπερίσχυση τής τάσης τής όμοιομορφίας, τής διαμόρφωσης μιās παγκόσμιας κουλτούρας.

'Ωστόσο στην ίδια τήν ΕΣΣΔ παρατηρούνται άνάβιώσεις, όλοένα καί περισσότερο άπροκάλυπτες, «άστικου εθνικισμού» στό βαθμό πού τό Κρεμλίνο γίνεται λιγότερο βάνουσο. Στις λαϊκές δημοκρατίες τονίζεται όλοένα καί περισσότερο ή θέληση για εθνική άνεξαρτησία. Καί καταλήγει σε συγκρούσεις. Σε όρισμένες περιπτώσεις (Πολωνία, Ούγγαρία) οι έ-

θνικές διεκδικήσεις ξεπερνούν τό σοσιαλιστικό πλαίσιο. Σέ άλλες περιπτώσεις παραμένει έντός του σοσιαλιστικού πλαισίου καί οί συγκρούσεις ή συγκαλύπτονται (Ρουμανία) ή ξεσπούν βίαια (Γιουγκοσλαβία, στή συνέχεια Κίνα καί 'Αλβανία).

Στίς άποικιακές χώρες τό κομμουνιστικό κίνημα γνωρίζει επιτέλους τήν έγκυρότητα τής εθνοτικής προοπτικής καί τήν νομιμότητά του, όποιες κι άν είναι οί τάξεις πού τό κατευθύνουν καί τό στηρίζουν. 'Η εθνική επανάσταση άποκτά προτεραιότητα σέ σχέση μέ τήν κοινωνική επανάσταση στό πλαίσιο του ά-

ντιμπεριαλιστικού άγώνα. Διαμορφώνονται μέτωπα μέ τήν εθνική άστική τάξη καί στήν πράξη συχνά μετασχηματίζονται σέ μιά σχεδόν άνευ όρων ύποστήριξη της, πράγμα πού θεωρητικοποιείται μέ τή νόθα θεωρία τής «εθνικής δημοκρατίας». 'Η θεωρητική προσπάθεια παρακολουθεϊ πολύ δύσκολα αυτές τίς στρατηγικές καί τακτικές περιπέτειες. Μόνο οί Γιουγκοσλάβοι ίσως κάνουν μιά κάποια σοβαρή προσπάθεια.

(Συνέχεια στό επόμενο τεύχος)

Σημειώσεις

1. Χρησιμοποιώ αυτό τόν όρο εθνοτικός (nationalitaire) από τό άρθρο μου «Sur la théorie marxiste de la nation» (*Voies Nouvelles*, n. 2, 1958) για ν' άποφύγω τόν όρο «εθνικός» (national) πού αναφέρεται στό έθνος (nation), έννοια στήν όποία όρισμένοι, όπως ό Μ. Μώσ κι ό Στάλιν, έδωσαν έναν περιοριστικό όρισμό. Μπορεί νά εφαρμοσθεϊ σέ όλους τούς σχηματισμούς πού ξεπέρασαν τό στάδιο τών φυλών καί τών φατριών, μεταξύ τών όποιών σ' εκείνες στίς όποιες δίνουν τό όνομα εθνία (ethnie) καί πού οί Ρώσοι ονομάζουν narodnost'. Δανείστηκα τόν όρο nationalitaire από τόν Van Gennep, (*Traité comparatif des nationalités: Les éléments extérieurs de la nationalité*, Παρίσι, Payot, 1922). 'Αλλά κι ό Βάν Ζενέπ δανείστηκε τόν όρο από τόν René Johannet (*Le principe de nationalité*, 1918).

'Αλλά έγκατέλειψα τόν όρο αυτό όταν διαπίστωσα ότι χρησιμοποιήθηκε για νά διευκολύνει διαβήματα καθαρώς ιδεολογικά: νά άντιδιαστείλει δηλαδή τόν κακό εθνικισμό τών παλαιών ευρωπαϊκών εθνών από τόν «καλό» εθνοτισμό τών λαών του Τρίτου Κόσμου. Αυτή ή επιχείρηση είχε μιά όρισμένη επιτυχία. Χρησίμευσε στό νά συνειδητοποιήσουν οί άποικιοκρατούμενοι λαοί τή νομιμότητα τών εθνικών τους προσδοκιών. 'Αλλά κατέληξε στό νά νοθεύσει τίς έννοιες, στό νά ιεροποιεί κάθε εθνικιστικό κίνημα όπουδήποτε κι άν εκδηλωνόταν, στό νά άποκοτύν φωτιστέφανο καθαρότητας όλες οί ήγετικές ομά-

δες, όλοι οί θεωρητικοποιούντες διανοούμενοι πού ξεπηδούν από τέτοια κινήματα, νά συγκαλύπτει τό γεγονός ότι μπορούσαν εύκολότατα νά γίνουν έξίσου εκμεταλλευτές, καταπιεστές άκόμη κι έγκληματικοί μέ τούς προκατόχους τους στήν έξουσία.

Μιά ιδεολογία εθνικιστικού τύπου έχει πάντα καί παντού μερικά σταθερά χαρακτηριστικά πού ή υιοθεσία ενός νέου όρου δέν μπορεί νά σβήσει. 'Ανέλυσσα περισσότερο τά ζητήματα αυτά στό βιβλίο μου *Marxisme et monde musulman*, Seuil 1972. Πάντως ή ιδεολογική επιχείρηση πού έλαβε χώρα μέ βάση τή χρησιμοποίηση του όρου nationalitaire έχασε λίγο λίγο τίς όλθθριες επιπτώσεις, γι' αυτό άρθρεια, έδώ ή εκεί, νά τόν ξαναχρησιμοποιώ.

2. Δέν μπορώ νά άναπτύξω έδώ τί έννοω μέ τόν όρο «ιδεολογικό κίνημα». Σχεδίασα έναν όρισμό αυτής τής έννοιας, πού τήν θεωρώ νέα, στό άρθρο μου «Problematique de l' étude des rapports entre l' Islam et communismisme», *Colloque sur la sociologie musulman*, Actes, Bruxelles, 1961. Βλ. επίσης, *Marxisme et Monde musulman*, όπ.π.

3. Τίποτε δέν άποστρέφεται περισσότερο ό στρατευμένος μαρξιστής (άκόμη κι ό ίδιος ό Μάρξ) από τό νά άναγνωρίσει ότι στή δραστηριότητά του υπάρχουν ήθικά αίτια. Τίποτε ώστόσο δέν είναι πιό άναμφισβήτητο.

4. Βλ. E. Kendourie, *Nationalism*, Λονδίνο, 1960.

5. Βλ. S.F. Bloom, *The*

World of Nations, a study of the National Implications in the Work of Karl Marx, N.Y., Columbia Univ. Press, 1941.

6. Στο ίδιο, σ. 16.

7. Kendourie, *Nationalism*, σ. 73.

8. Παρατίθεται από τόν K. Kautsky, *Die Befreiung der Nationen*, 1917, σ. 9.

9. Στο ίδιο.

10. *New York Daily Tribune*, άρ. 3804, 25 'Ιουνίου 1853.

Παρατίθεται από τόν K. Μάρξ καί Φ. 'Ενγκελς, *Textes sur le colonialisme*, Μόσχα, σ. 43. Βλ. επίσης K. Μάρξ, *Selected Works*, Inst. Moskow, τ. II.

11. Βλ. κυρίως D. Boersuer, *The Bolsheviks and the national and Colonial Question*, Droz et Paris, Minard 1957. 'Επίσης: *Le marxisme et l'Asie, 1853-1964*, κείμενα μεταφρασμένα από τούς S. Schram et H. Carrère d' Encausse, Παρίσι A. Colin, 1965. *La Deuxième Internationale et l' Orient*, διεύθυνση G. Haupt καί M. Reberieux, Παρίσι, Cujas 1967.

12. 'Ανέπτυξα κάπως τό θέμα αυτό στό άρθρο μου «Marxisme et racisme» (*La Nef*, άρ. 19-20, 1964, σ. 49-60).

13. D. Boesner, όπ.π., σ. 32, καί R. Pipers, *The formation of the Soviet Union, Communism and Nationalism 1917-1923*, Cambridge 1954, σ. 24. σ. 24.

14. Βλ. κυρίως Λένιν, *Κριτικές σημειώσεις για τό εθνικό ζήτημα* (1913). Βλ. *Oeuvres* τ. XX, Παρίσι.

15. Βιέννη 1924, Β' έκδ. (γαλ. μετάφρ. 1988, Arcantère).

16. «Κριτικές σημειώσεις», *Oeuvres* τ. XXII σ. 349.

17. J. Staline, *Le marxisme et la question national et coloniale*, Paris, E.S., 1949, σ. 18.

18. Πρόσφατα δημοσιεύτηκε τό βιβλίο του Renner, *Die Nation: Mythos und Wirklichkeit*, 1964.

19. 'Ο Λένιν γράφει λίγους μήνες άργότερα ένα άρθρο στό ίδιο περιοδικό για τό ίδιο θέμα χωρίς νά αναφέρει τόν Στάλιν. Για τόν Λένιν «υπάρχουν δύο μαρξιστικές θεωρίες για τό εθνικό ζήτημα». 'Εκείνη τών Ρένερ-Μπάουερ καί εκείνη του Κάουτσου. 'Εμμεσα δέ άνασκειάζει τόν Στάλιν.

20. Στουτγάρδη, Dietz, 1917.

21. Βλ. Moshé Lewin, *Le dernier combat de Lenin*, Minuit, 1967.

22. Βλ. πρόλογό μου στό βιβλίο τής Héléne Carrère d' Encausse, *Réforme et révolution chez les Musulmans de l' Empire russe*.

23. Πρέπει νά προσθέσει κανείς καί τήν περίοδο του Γερμανοσοβιετικού Συμφώνου (1939-1941), όπου για διάφορους λόγους ξαναεμφανίζεται τό πρόγραμμα τής πάλης ενάντια στην έσωτερική μπουρζουαζία καί ή σκληρή καταγγελία του άγγλογαλλικού ιμπεριαλισμού στίς άποικίες.

24. Σύμβολο ήταν ή παράξενη κόκκινη σημαία μέ ένα μικρό τρίχρωμο όρθογώνιο σέ μιά γωνία πού μοιράστηκε στίς διαδηλώσεις του 1935, νομίζω. (...) Δέν ήταν εύκολο νά πάνε κατευθείαν στή τρίχρωμη (γαλλική σημαία).

25. Henrie Lefebvre, *Le nationalisme contre les nations*, Paris 1937.

Ἡ μυστηριώδης ἔλξη τοῦ ἀστυνομικοῦ μυθιστορήματος

ἢ καί λίγος μανχαϊσμός ἐπιτέλους

τοῦ Πέτρου Μαρτινίδου

«... Ἡ νόηση ἔχει πάντα τόν τρόπο νά ξεγλιστράει. Μόλις συναντήσει μιὰ κλειστή πόρτα βρίσκει, εἴτε παραβιάζει, κάποια ἀλλή δίοδο στόν κόσμο».
S.K. Langer: *Philosophy in a New Key* (1956:86)

ὁ ἀνέκδοτο εἶναι μᾶλλον γνωστό: Ἕνας ἄνθρωπος κατεβαίνει τίς σκάλες μιᾶς πολυκατοικίας διερωτώμενος: «Μά τί μοῦ εἶπε, τί μοῦ εἶπε; Ὑδροχόος, Ἰχθεῖς, Τοξότης; Ὁχι! Κριός μήπως μοῦ εἶπε; Σκορπιός, Ζυγός; Δίδυμοι...». Ἐν τέλει, κάνει στροφή ἐπί τόπου, ξαναεβαίνει τά πατώματα, χτυπᾷ μιὰ πόρτα, καί ρωτᾷ αὐτόν πού τοῦ ἀνοίγει: «Ποιά μοῦ εἶπατε, γιατρέ, ὅτι εἶναι ἡ πάθησή μου;» Γιά νά πάρει τήν ἀπάντηση: «Καρκίνος, κύριέ μου, καρκίνος»!

Ὁ λόγος γιά τόν ὁποῖο γελᾷμε ἐξαιτίας του ἀξίζει, ἴσως, ὀρισμένα σχόλια. Ἀπροσδόκητα νοσηρή καί μακάβρια, ἡ κατάληξη τῶν ἀπορητικῶν ὑποθέσεων τοῦ ἀνθρώπου δέν καταχωρεῖται ὡς λυπηρὴ διάγνωση μιᾶς ἐπαράτου παθήσεως. Ὁ ἀφελῆς ἥρωας τῆς ἱστορίας, πού συγγέει τῆ ζωδιακῆ μέ τήν ἰατρική σημειολογία, εἶναι οὕτως ἢ ἄλλως καταδικασμένος στόν ἀφανισμό καί τῆ λήθη· ὅσο καί κάθε ἄλλο πλάσμα ἑνός εὐφυολογήματος, εἴτε θανάσιμα ἄρρωστο εἴτε ὑγιές μέχρις ἀθανασίας. Πρέπει βέβαια, γιά μιὰ στιγμή, νά τόν ἀντιμετωπίσουμε σάν πραγματικὴ ὑπαρξη ὥστε νά λειτουργήσουν οἱ ἀπαραίτητες ταυτίσεις μας πρὸς τίς ἀπορίες του καί νά διαπρέψει ὁ αἰφνιδιασμός τῆς καταληκτικῆς ἀποκάλυψης. Ἀλλά ἡ ταύτιση δέν ἀποκτᾷ ποτέ ἕναν τόσο δεσμευτικὸ ἢ μόνιμο χαρακτήρα, πού νά μετατρέψει τῆ θανάσιμη διάγνωση σέ φρίκη καί νά στερήσει τόν εὐτράπελο χαρακτήρα τῆς ἐκπληξης, τήν ἀνατροπὴ τῶν προπαρασκευασμένων ἀναμονῶν, κι ἔτσι τόν αἰφνιδιασμό καί τὸ γέλιο.

Ἡ κατά κανόνα λειτουργία τοῦ ἀστυνομικοῦ μυθιστορήματος ἀκολουθεῖ τὸ ἴδιο πρότυπο. Πρόκειται, σχεδόν πάντα, γιά ἕναν χαριέντα ἀποτροπιασμό, γιά μιὰ διασκεδαστικὴ μακαβριότητα. Τὸ πτώμα πού ἐμφανίζεται κατ' ἀρχήν, γιά νά τεθεῖ τὸ μυστήριον, καί τὰ πτώματα πού ἀκολουθοῦν ὅσο διαρκεῖ ἡ διερεύνηση μέχρι τὸ ἐξιλαστήριον μακελιὸ τοῦ τέλους, περισσότερο ἀφοροῦν ὄρους ἑνός αἰνίγματος

παρὰ πραγματικὰ ὄντα πού χάνουν τῆ ζωὴ τους. Ἀκόμη καί στίς πιὸ συστηματικὰ αἰμοσταγεῖς περιγραφές, ὅπως σ' αὐτές τοῦ Τόμας Χάρρις (τοῦ *Κόκκινου Δράκου* καί τῆς *Σιωπῆς τῶν Ἀμνῶν*) λόγου χάριν, δέν εἶναι οἱ θωπεῖες μέ τῆ φρίκη πού μετροῦν, ἀλλὰ οἱ ὀρθολογικὲς εἰκασίες γιά τόν προσδιορισμὸ τῆς σωστῆς λύσης. (Ἄν ὄχι πάντα σχετικῆς μέ τήν ταυτότητα τοῦ δολοφόνου, τότε σχετικῆς μέ τοὺς λόγους γιά τοὺς ὁποίους διαπράττει τὸ ἔγκλημα). Παντοῦ, ἡ ὅποια νοσηρότητα συνδυάζεται μέ ἕνα διανοητικὸ παιχνίδι, καί σέ ὅλα τὰ συναφῆ ἔργα κυριαρχεῖ αὐτὸ τὸ παιχνίδι μέ τὸ νοσηρὸ — τὸ μυστήριον καί ἡ τελικὴ του ἀπάντηση («Καρκίνος, κύριέ μου, καρκίνος»).

Τὸ «παντοῦ», πρέπει νά πῶ, ἔχει κάποιες διαφοροποιήσεις πού ἀξίζει νά σημειωθοῦν: Ὑπάρχουν τρεῖς βασικὲς κατηγορίες «ἀστυνομικοῦ μυθιστορήματος» πού ἐνεργοποιοῦνται, οὐσιαστικά, ἀνάλογα μέ τῆ σκοπιὰ ἀπὸ τὴν ὁποία γίνεται ἡ ἀφήγηση. Ἄν ὁ ἀναγνώστης παρακολουθεῖ τὴν ἐξέλιξη τοῦ μύθου μέ τὰ στοιχεῖα πού διαθέτει ὁ ἐρευνητῆς τῆς ὑπόθεσης («μέ τὰ μάτια τοῦ ντετέκτιβ» κατὰ κάποιον τρόπο), τότε ἔχουμε τὸ κλασικὸ μυθιστόρημα-αἰνίγμα. Ἄν ἡ ἀφήγηση γίνεται ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ κακοποιοῦ — τοῦ ἀδίσταχτου ἢ ψυχοπαθοῦς δολοφόνου, τοῦ μικροκαταεῶνα πού μπλέκεται ἀθέλητα σέ φόνο ἢ φόνους καί οὕτω καθεξῆς — τότε ἔχουμε τὸ λεγόμενον «μαῦρο μυθιστόρημα», τὸ «roman noir» τῶν Γάλλων ἢ τὴν «crime story» τῶν Ἀμερικανῶν. Καί ἂν ἡ ἀφήγηση γίνεται ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ ἴδιου τοῦ θύματος — ἐκείνου πού ὑφίσταται τὴν ἀπειλή, τὸν ἐκβιασμό, τὸν θανάσιμο κίνδυνον, τὴν καταδίωξη καί

* Κείμενο καί τίτλος βασίζονται στὰ ὅσα, περίπου ἔτσι, ἀνακοίνωσα σέ μιὰν ἐκδήλωση τῶν ἐκδόσεων *Παρατηρητῆς*, στίς 5.6.91 στήν Θεσσαλονίκη. (Τῆ γραπτὴ αὐτὴν ἐκδοχὴ θὰ ἤθελα νά ἀφιέρωσω στοὺς φίλους πού ἦταν ἐκεῖ, διασκεδάζοντας καί διορθώνοντάς με, καθώς καί στοὺς φίλους πού ἀπουσίαζαν, ὑποκινώντας με σέ ἀκόμη πιὸ ἀδηφάγες ἀναγνώσεις ἀστυνομικῶν ἱστοριῶν).

τά λοιπά— ή ταύτιση τής ματιᾶς τοῦ ἀναγνώστη μέ τό ἀγωνιῶν θύμα δίνει αὐτό πού σέ ὕλες τίς γλῶσσες ὀνομάζεται «θρίλερ».

Σέ καμιά ἀπό τίς παραπάνω κατηγορίες, ὥστόσο, δέν ἀπουσιάζει τό «παιχνίδι μέ τό νοσηρό», ή ἐναγώνια προσμονή καί ή τελική, αἰφνιδιαστική, ἀποκάλυψη. Εἴτε πρόκειται γιά τόν δαιμόνιο ντετέκτιβ πού ἐντοπίζει τόν δολοφόνο στό πρόσωπο τοῦ πιό ἀπίθανου ὑπόπτου· εἴτε γιά τόν κακοποιό πού ξαφνιάζεται ἀπό τήν τροπή τῶν ἰδίων του τῶν πράξεων· εἴτε, τέλος, γιά τό καταδικασμένο θύμα, πού μόλις «στό παρά πέντε» γλιτώνει ἀπό τόν χαμό, τήν σέ βάρος του πλεκτάνη, ή ὅποιαν ἄλλη ἀπειλή. Χαριεῖς ἀποτροπιασμός, νοσηρότητα καί παιχνίδι ή νοσηρότητα-παιχνίδι σημαδεύουν σέ κάθε περίπτωση, ὀριστικά καί ἀπαρέγκλιτα, τό ἐν γένει «ἀστυνομικό μυθιστόρημα», τή μυστηριώδη ἔλξη τοῦ ὁποίου καί θά προσπαθήσω νά διευκρινίσω μέ μερικές ἐπιστημάνσεις ἀπό δῶ καί πέρα.

* * *

Είς μίαν ἰδεώδη ἀκαδημαϊκή ἀνάπτυξη θά ἦταν πρέπον, ἴσως, νά ἀναφερθεῖ κανεῖς στά ὅσα ἔχουν ἤδη γραφεῖ περί «ἀστυνομικῆς λογοτεχνίας» καί, χάρις στίς ἐγκυρότερες μελέτες, νά ἐλέγξει: πρῶτον, τή δημιουργία τοῦ εἶδους· δεύτερον, τήν ἱστορική του ἐξέλιξη· τρίτον, τοῦς συγγραφεῖς πού τό ὁδήγησαν στή δόξα· τέταρτον, τίς κοινωνικές ή ἄλλες συνθήκες πού τό κρατοῦν τόσο δημοφιλή καί ἐμπορικά πετυχημένη ἀναφυχή. Ἀλλά ή ἀκαδημαϊκή μεθοδικότης καταντᾷ ὑπερβολή (καί μάλιστα ἐλάχιστα χαρίεσσα) ὅταν πρόκειται γιά ζητήματα ἀρέσκειας. Δέν ἔχω, λοιπόν, σκοπό παρά νά διατυπώσω μία φράση μόνο γιά τή γοητεία πού ἀσχεῖ τό εἶδος, ἀναφέροντας ἐν παρόδῳ κάποιες ἀπό τίς μελέτες πού τοῦ ἔχουν ἀφιερῶσει διάσημοι ἐρευνητές, κι ἐπιμένοντας λίγο παραπάνω στό καταληκτικό μέρος αὐτῆς τῆς φράσης.

Ἡ φράση εἶναι πῶς: *τό ἀστυνομικό μυθιστόρημα γεννήθηκε ἀπό παρεξήγηση, ἀναπτύχθηκε ἀπό ἰδιοτροπία, ἀγαπήθηκε ἀπό ἔθισμό καί κυριαρχεῖ ἐξ αἰτίας ἐνός βαθύτατου συντηρητισμοῦ πού μᾶς διακατέχει ὅλους.* Ἡ ἐξήγηση τῆς θέσης μου συνεπάγεται τή σύντομη ἀνάπτυξη κάθε ἀπλῆς πρότασης χωριστά.

Τό ἀστυνομικό μυθιστόρημα γεννήθηκε ἀπό παρεξήγηση

Τό ἀστυνομικό μυθιστόρημα, πράγματι, γεννήθηκε ἀπό παρεξήγηση. Ὅταν ὁ "Εντγκαρ" Ἀλαν Πόε ἔστειλε τόν *ἱππότη Ντυπέν* νά διερευνήσει τοῦς Φόνους στήν ὁδό *Μόργκ*, μᾶλλον δέν εἶχε τήν παραμικρή πρόθεση νά ἐγκαινιάσει νέο λογοτεχνικό εἶδος. Σάν ἄνθρωπος τοῦ 19ου αἰῶνα ἔτρεφε μίαν ἐξαιρετικά ὑψηλή ἐκτίμηση στή δύναμη τοῦ ὀρθολογισμοῦ·

καί σάν ρομαντικός ποιητής εἶχε ἤδη ὀργανώσει τοῦς ἀλληγορικούς του στίχους (ὅπως ἐκεῖνο τό *Κοράκι* πού ἐπαναλαμβάνει «*Nevermore, nevermore*») μέ εὐρήματα στηριγμένα σέ λογικές ἀπόρροιας. Μέ τόν Ντυπέν δέν ἔκανε, συνεπῶς, τίποτα περισσότερο ἀπό τό νά ἐφαρμόσει, ρητά, μιά συλλογιστική τεχνική στή μυθοπλασία. Γά ὑπόλοιπα εἶναι ἀπλές καί μοιραίες συγχυρίες.

Στά μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα ἕνα ἐντυπωσιακό φαινόμενο σημάδεψε τά ἐνδιαφέροντα λογοτεχνῶν καί ἐπιστημόνων ἐξίσου: τό φαινόμενο τῆς θεαματικῆς ἀνάπτυξης τῶν βιομηχανικῶν πόλεων. Οἱ κοσμημένες ὄψεις τῶν ἀστικῶν μεγάρων ὅσο καί οἱ συμπαγεῖς ὄγκοι τῶν ἀποθηκῶν ἐμπορευμάτων, οἱ μεγάλες προοπτικές τῶν λεωφόρων καί οἱ δαιδαλώδεις στενωποί, τά πλήθη τῶν εὐπρεπῶν διαβατῶν ὅσο καί οἱ κακοποιοί πού μπορεῖ νά κρύβονταν ἀνάμεσά τους, οἱ κατάφωτες πλατεῖες καί τά παραδομένα στό ἀπειλητικό σκοτάδι τῆς νύχτας σοκάκια δημιουργήσαν μίαν εἰκόνα τῆς σύγχρονης πόλης ταυτόχρονα προσφιλή καί ἐπίφοβη, καθημερινή κι ἀπόκοσμη. Σ' αὐτό τό φόντο χασοτικῆς πολυπλοκότητας καί στοιχειώδους ἀνάγκης, κυκεῶνα καί ἀνέσεων, κρυφῶν παθῶν κι ἀπέραντων δυνατοτήτων, ἔσπευσαν νά ἐστιάσουν ἄλλοι τή μαθηματική τους ἔφεση καί ἄλλοι τό ἀφηγηματικό τους ταλέντο, μέσα στήν ἴδια χρονική περίοδο.

Μεταξύ 1867 καί 1889, ὅταν ὁ Ἰλντεφόνοσο Σερντά δημοσίευσε τή *Γενική Θεωρία τῆς Ἀστικοποίησης* καί ὁ Καμίλο Σίττε τήν *Πολεοδομία* του, παραδείγματος χάριν, ἐπιδιώκοντας νά προσδιορίσουν μέ κάθε συστηματικότητα τό πῶς ἀναπτύσσονται καί λειτουργοῦν οἱ μεγάλες εὐρωπαϊκές πόλεις, ὁ Μπαλζάκ, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, εἶχε ἤδη δημιουργήσει τόν τύπο τοῦ *Βωτρεν*, ὁ Βικτόρ Οὐγκώ, ἀργότερα, ἐκεῖνον τοῦ *Ἰαβέρη*, κι ὁ Φρανσουά Βιντόκ εἶχε δημοσιεύσει τίς *Ἀναμνήσεις* ἐνός τέως καταδίκου πού ἀναδείχθηκε σέ ἀρχηγό τῆς Ἀσφαλείας. Μαθηματικές προσεγγίσεις καί λογοτεχνικές περιγραφές ἀφοροῦσαν, λίγο πολύ, ἐκδοχές μιᾶς κοινῆς κοινωνικῆς δυναμικῆς καί τοῦ ἴδιου ἀστικοῦ πανοράματος. Μόνο πού ὁ *Βωτρεν* παραῆταν ἀπορροφημένος στίς ἀντιξοότητες τῶν μπαλζακικῶν δραμάτων, ὁ *Ἰαβέρη*ς ἀφοσιωμένος στό καθῆκον τοῦ ἄτεγκτου δικαστικοῦ κι ὁ *Βιντόκ* βασισμένος σέ πληροφορίες σκοτεινῶν καταδοτῶν. Κανείς τους δέν πραγματοποιήσε τόν κρίσιμο εἰδολογικό δρασκελισμό πού θά ἐπέθετε τή μαθηματική προσέγγιση στή λογοτεχνική φαντασία.

Ἐκεῖνο πού, μέ τόν Πόε, μετέτρεψε τή γενική αἰτία σέ συγκεκριμένη συνθήκη γένεσης τοῦ ἀστυνομικοῦ μυθιστορήματος ἦταν ὁ συνδυασμός μαθηματικῆς εἰκασίας ή ἐπιστημονικῆς βεβαιότητας καί φαντασιακῶν δεδομένων. Μιά διαυγῆς λογική ἐφαρμοσμένη σέ μιά τρομακτική πραγματολογία· ή, μία ἄ-

μεμπτη ένδελέχεια μαζί με μιά πλαστή έντελέχεια.

Στίς πολλαπλές μελέτες γιά τή δημιουργία καί τήν εξέλιξη τού είδους¹ αναφαίνονται πολλές άκόμη καί έμβριθείς άναφορές στά όνόματα τών Τσάρλς Ντίκενς, Έμιλ Γκαμποριώ, Γουίλι Κόλλινς καί στό έπιφυλλιδιογραφικό μυθιστόρημα μέ άστυνομική πλοκή γενικότερα. Έλάχιστα, όμως, γίνεται λόγος γι' αυτόν τόν συνδυασμό διάχυτου τρόμου καί στυλπνής λογικής, ζοφερών ένοχών καί άθωωτικού κατανασμού, χάους μυστηριωδών δεδομένων καί άνασύνταξης τους σ' ένα εύκρινές καί συνεκτικό σχήμα. Άκόμα λιγότερο σχολιάζεται² αυτή ή γόνιμη παρεξήγηση πού, στή συνέχεια τής γοθτικής νουβέλας καί τών δικαστικών χρονικών, τών αυτοβιογραφικών καταθέσεων καί τής ρομαντικής ποίησης, έμπασε αίφνης τήν ύποθετικοεπαγωγική μέθοδο καί μετέτρεψε ένα γενικό άναγνωστικό κοινό σέ άφοσιωμένους λάτρεις τού «άστυνομικού».³

Θά μπορούσε, μάλιστα, νά ύποστηρίξει κανείς ότι κάποιες άνάλογες παρεξηγήσεις έθρεψαν καί τήν έμφάνιση τών δύο άκόμα παραλλαγών τού άστυνομικού μυθιστορήματος: τού «μαύρου μυθιστορήματος» καί τού «θρίλερ». Διότι ούτε ό Ντάσιελ Χάμμετ θέλησε ειδικά «νά επιστρέψει τό έγκλημα στους ανθρώπους πού τό διαπράττουν γιά κάποιο λόγο καί όχι γιά νά προμηθεύσουν στήν αφήγηση ένα πτώμα»⁴ ούτε κι ό Κόρνελ Γούλριτς, γνωστότερος ως Γουίλιαμ Άιρις, σκέφθηκε νά άναπτύξει τήν «ξεχασμένη» ψυχολογία τού θύματος. Άπό τόν Κόκκινο Θερισμό στήν Κατάρα τών Νταίην, τό Γεράκι τής Μάλτας καί τά λοιπά, ή στροφή τού Χάμμετ πρós τόν ρεαλισμό, έως καί τόν κυνισμό, είχε τή φιλοδοξία, ίσως, νά φανερώσει τίς πιό ώμές πλευρές τής κοινωνικής δυναμικής καί νά φτάσει σέ μιάν *Ίλιάδα* τών συγχρόνων μεγαλουπόλεων· πάντως όχι νά άνατρέψει τόν συρμό τών άστυνομικών αίνιγμάτων δημιουργώντας ένα νέο παρακλάδι. Καί, άπό τήν *Άπίστευτη Ίστορία στήν Φάντομ Λέιντν*, ό Άιρις

έπίσης έλάχιστα ένδιαφέρθηκε νά παίξει μέ τίς παραλλαγές άφηγηματικών όπτικων τής «άστυνομικής ίστορίας»· περισσότερο τόν ύποκίνησε ένα παιχνιδι ανάμεσα στίς εύλογες άναμονές τού άναγνώστη καί στήν τροπή πού τίς διαφεύδει χωρίς νά καταφύγει στό άνορθολογικό καί τό άνεξήγητο.

Έκεινο πού οι ίδιοι οι σκαπανείς τού είδους καί τών έπί μέρους κατηγοριών του δέν έπεδίωξαν, τό πέτυχε, πάντως, ή παρεξήγηση τών άναγνωστών. Στούς δρόμους πού άνοίχτηκαν έκτοτε άρμένισαν πλησίον αλλοι συγγραφείς, έχοντας βρει περισσότερο μιá δύστροπη συνταγή γιά ένα εύκολο κοινό παρά τό αντίστροφο (όπως πιστεύεται συνήθως), ένω πειθήνιοι κι εύχαριστημένοι τούς άκολούθησαν εκατομμύρια άναγνώστες.

Τό άστυνομικό μυθιστόρημα άναπτύχθηκε άπό ιδιοτροπία

Τό άστυνομικό μυθιστόρημα, έτσι, άναπτύχθηκε άπό ιδιοτροπία. Πώς άλλιώς θά μπορούσε νά χαρακτηριστεί αυτή ή προσήλωση τού άναγνωστικού κοινού σέ ένα είδος πασιέντσας, άς πούμε, πού τή ρίχνει κάποιος ταχυδακτυλουργός. Σέ αυτό τό κρυφό μεταξύ δύο ίστοριών — εκείνης πού ό συγγραφέας ξέρει άπό τήν άρχή άλλά δέν τή λείει στόν άναγνώστη του, παρά τήν άφήνει νά διαφαίνεται μέσω μιās δεύτερης, εκείνης πού παρουσιάζει πρακτικά.

Ένα κρίσιμο ζήτημα άποτελεί, άσφαλώς, τό πόσο άναπάντεχα γιά τόν προσηλωμένο άναγνώστη «βγαίνει» τελικά ή κάθε «πασιέντσα». Κάποιο ρόλο παίζει, ώστόσο, καί ή διακαής προσδοκία όλων στό νά ταιριάζουν κατάλληλα τά τραπουλόχαρτα καί νά κλείσει αίσια ή κάθε έκκρεμότητα. Έν πάση περιπτώσει, άπό τόν *Ντυπέν* στόν *Σέρλοκ Χόλμς* ή ύποθετικοεπαγωγική μέθοδος έγινε άκριβής επιστήμη, ή «παρεξήγηση» τού κοινού έγκαινιάσε ένα νέο λογοτεχνικό είδος καί, όπως συμβαίνει μέ όλους τούς ρυθμούς στήν τέχνη, ή πηγαία εύρηματικότητα δέν άργησε νά οδηγηθεί στή σχολαστική έκλέπτυνση.

Ό Κόναν Ντόουλ είναι σίγουρα ό μεγάλος διάδοχος τού Πόε όσο καί ό συνιδρυτής τού είδους. Άκολούθησε μιá «φόρμουλα» πού είχε δημιουργηθεί ωρίτερα· άλλά τήν τελειοποίησε στό έπακρο. Ένστερνίσθηκε άπολύτως τή θετικιστική αίσιοδοξία τού 19ου αιώνα (πού άπό τόν Λαπλάς στόν Έμιλ ντυ Μπουά - Ρεϋμόντ έφτασε νά πρεσβεύει ότι ή γνώση τής φύσης οδηγείται σ' ένα σύστημα εξισώσεων βάσει τού όποιου θά προσδιορίζεται άνά πάσα στιγμή ή θέση καί ή πορεία τού κάθε άτόμου μέσα στό σύμπαν)· άλλά αντιμετώπισε μέ άρκετή άμεριμνησία τούς ήρωές του (σέ βαθμό πού νά βάζει, μεταξύ άλλων παρεμφερών άβλεψιών, τόν άναφερθέντα ως λογοτεχνικά άδιάβαστο *Χόλμς* νά άπαγγέλλει Πε-

1. Βλ. άνάμεσα στίς πιό σημαντικές άπό τίς παλιότερες, Francois Fosca: *Histoire et technique du roman policier*, Nouvelle Revue Critique 1937· άνάμεσα στίς πιό άκαδημαϊκές άπό τίς πρόσφατες, Stephen Knight: *Form and Ideology in Crime Fiction*, The MacMillan Press 1980, καί Dennis Porter: *The Pursuit of Crime*, Yale University Press 1981· κι άνάμεσα στίς πιό καλογραμμένες, Francis Lacassin: *Mythologie du roman policier*, éd. 10/18 1974, καί Julian Symons: *Mortal Consequences, A History from the Detective Story to the Crime Novel*, Schocken books 1973, καθώς καί τό μεταγενέστερό του: *Critical Observations*, Faber and Faber 1981.

2. Μέ έξαίρεση κάποιες παρατηρήσεις πού, μέ τήν εύαισθησία συγγραφέων άστυνομικών μυθιστορημάτων όσο καί κριτικών τού είδους, κάνουν οι Boileau-Narcejac στό: *Le roman policier*, éd. P.U.F. 1982, σελ. 23.

3. Όχι κατ' άποκλειστικότητα, έννοείται. Όπως όλες οι σχετικές μέ τήν ίστορία καί τήν εξέλιξη τών άστυνομικών μυθιστορημάτων μελέτες δέν παραλείπουν νά αναφέρουν, ένα πλήθος φανατικών έπικριτών καί σαρκαστών τών πιό άφελών δειγμάτων τού είδους άνεφάνη επίσης.

4. Σύμφωνα μέ τόν διάσημο χαρακτηρισμό τού Raymond Chandler: «*The Simple Art of Murder*», περιλαμβανόμενο στό: *The Chandler Collection*, Pan books, vol. 3, σ.σ. 175-192.

τράρχη). Προβλήθηκε σ' ένα σοβαρό αμερικανικό περιοδικό (τό *Σημάδι των Τεσσάρων* δημοσιεύθηκε τον Φεβρουάριο του 1890 μαζί με τό *Πορτραίτο του Ντόριαν Γκραιή* του Όσκαρ Ουάιλντ): αλλά διατήρησε σέ μάλλον χαμηλή περιωπή αυτή τήν πλευρά των συγγραφικών του δραστηριοτήτων (έφευρισκοντας από ένα σημείο και πέρα τόν *Μοριάρτυ*, ως *diabolus ex machina*, γιά νά απαλλαγεί από τό τόσο πετυχημένο δημιούργημά του και νά άφοσιωθεί στη συγγραφή ιστορικών μυθιστορημάτων, πού τά έκρινε σάν πιό σημαντικά).

Τίς ευφυείς επαγωγές του Πόε ό Ντόουλ τίς άνήγαγε, όπως είπα, σέ έπιστημονικές βεβαιότητες. Ό *Χόλμς* άναγνωρίζει μέ απόλυτη σιγουριά τό φύλο του άποστολέα, λόγου χάριν, από τό άρωμα του έπιστολόχαρτου (στό *Σκυλί των Μπάσκερβιλ*): τήν κοινωνική προέλευση ενός άτομου από τόν γραφικό του χαρακτήρα (στό *Χαρτονένιο Κουτί*): τήν πορεία των διαδρομών ενός ύπόπτου από τή σκόνη στά ρούχα ή τή λάσπη στά παπούτσια του (στά *Σπουδή σέ Κόκκινο* και *Τό Διάδημα των Μπέρυλς*). Καταλήγοντας άλάθητα νά διακρίνει, από τά πιό άμελητέα ίχνη, τήν ταυτότητα του ένόχου στό λιγότερο ύποπτο από τά εμφανιζόμενα πρόσωπα (όπως μέ τό άλογο - δολοφόνο στην *Άσημένα Φλόγα*). Και παρά τήν τυποποίησή της, αυτή ή άφηγηματική σταθερότητα δέν εξάντλησε τό άναγνωστικό κοινό. "Ίσα ίσα πού διαιωνίστηκε, έπαναλαμβανόμενη από έπιγόνους και «άντιπάλους».⁵

Οί επαναλήψεις εξάντλησαν τά εύρήματα, ένδεχομένως: όχι και τό άναγνωστικό κοινό. Τή στυγνή λογική του *Χόλμς* τήν συμπλήρωσε, φερ' είπειν, και μέ λίγη θρησκευτική ένόραση ό *πατήρ Μπράουν* του Τζ. Κ. Τσέστερτον. Τήν έπιστημονική του ενημέρωση σέ θέματα ίατρικής και χημείας ό *Δρ. Θορντάικ* του "Ωστιν Φρήμαν, πού διατύπωσε και τούς πρώτους «νόμους» τής «τέχνης του άστυνομικού μυθιστορηματος»⁶. Τούς ιδιοφυείς συσχετισμούς άνάμεσα σέ πολύπλοκες ένδείξεις, γιά τόν έντοπισμό του ένόχου στό πιό άπίθανο μέλος ενός όμίλου ύπόπτων, τούς επέκτειναν τά «*μικρά φαιά κύτταρα*» του *Ήρακλη Πουαρώ*, και τής "Αγκαθα Κρίστι βεβαίως. Ένώ τήν άυστηρή του προσήλωση σέ θετικά γεγονότα, μέ τήν μετατροπή του ντετέκτιβ σέ μιá «σχεπτόμενη μηχανή», τίς όδήγησε ό Ρέξ Στάουτ στην άκρότητα

5. Μιά πολύ καλή συλλογή σχετικών διηγημάτων τής έποχής (συγκεντρωμένα σέ τρεις ένότητες των δεκατριών) έχει κάνει ό Hugh Green: *The Complete Rivals of Sherlock Holmes*, Penguin Books 1973.

6. Ορίζοντας, μεταξύ άλλων, ότι: «Ό συγγραφέας όφείλει νά άποδείξει στον άναγνώστη πώς τό συμπέρασμα προκύπτει φυσικά και όρθολογικά από τά γεγονότα πού έχουν ήδη καταστεί γνωστά, και πώς καμιά άλλη εξήγηση δέν θά μπορούσε νά σταθει. "Αν αυτή ή εργασία γίνει σωστά, εκεί βρίσκεται, γιά τόν νοήμονα άναγνώστη, τό καλύτερο μέρος του βιβλίου». (*Αναφορά των* Boileau-Nagejac, έ.ά. σελ. 45). Τήν άναγωγή του άναγνώστη σέ ένα είδος «συνερευνητή» του ντετέκτιβ διατήρησε όλη ή κλασική σχολή μυστηρίου, μέ άπόγειό της, ίσως, τόν "Ελλερν Κουήν.

του *Νήρο Γούλφ*, άκίνητοποιημένου από τήν παχυσαρκία στό πολυτελές του διαμέρισμα νά καλλιεργεί όρχιδέες και νά λύνει άστυνομικούς γρίφους σάν σταυρόλεξα.

Ανάλογα πολλαπλασιάστηκαν μέσα δολοφονίας κι άποκαλύψεις δολοφόνων. Η Κρίστι, παραδείγματος χάριν, αϊφνιδίασε εξαρχής (στό *Ποιός σκότωσε τόν Ρότζερ Άκρόιντ*) μέ τό νά βάλει ως δολοφόνο τόν ίδιο τόν άφηγητή. "Αν και κάτι τέτοιο είχε έπίσης σκαρφιστεί ό Γκαστόν Λερού γιά νά λύσει *Τό Μυστήριο του Κίτρινου Δωματίου*, ή Κρίστι προώθησε συστηματικότερα τό κοινό παιχνίδι μέ τό νά προσφέρει και στόν άναγνώστη «όλα» τά στοιχειά πού διαθέτει ό ντετέκτιβ, άλλ' ό τελευταίος νά υπερφαλαγγίζει διαρκώς τίς εϊκασίες του πρώτου. "Αλλοι πάλι άνέτρεξαν στην άρωγή πραγματικά σατανικών συνδυασμών γιά νά περάσουν μιάν άπροσδόκητη λύση και νά περάνουν τήν άφήγηση: δηλητηριώδη φάρια σέ πισίνα, φίδια πού μπαινοβγαίνουν από τίς άποχετεύσεις, βαρίδια πού συντρίβουν τό κεφάλι εκείνου πού συνηθίζει νά κλειδώνεται στό δωμάτιό του και νά σκύβει μέ τήν ίδια πάντα κίνηση γιά ν' άνοίξει τό ραδιόφωνό του, και ούτω καθεξής.

Τό παιχνίδι μέ τή νοσηρότητα, έστω παιγμένο μέχρις εξαντλήσεως, δέν έπτόησε τό κοινό. Και όποια «ιδιότροπία» έκανε νά εύδοκιμήσουν τόσες επαναλήψεις στό θέμα του φόνου-αϊνίγματος, συντήρησε ισάριθμες επαναλήψεις και στίς ρεαλιστικότερες παραλλαγές. Σκληροτράχηλοι μελαγχολικοί ή κυνικοί τύποι, πού βγήχαν από τήν πένα του Ντάσιελ Χάμμετ, συνέχισαν τίς σταδιοδρομίες τους στίς σελίδες του Ρέυμοντ Τσάντλερ (κάπως πιό πικρόχολοι), σ' εκείνες του Ρός Μάχ Ντόναλντ (λίγο πιό συναισθηματικοί), στίς σελίδες του Μίκυ Σπιλλαϊν (πιό άθυρόστομοι), σ' εκείνες του Λεό Μαλέ (πιό γυναικόπληκτοι) ή σ' εκείνες του Ρίτσαρντ Πραϊήδερ (άφόρητα έξυπνάκηδες) και σ' εκείνες του Κάρτερ Μπράουν (άμιγώς πορνογραφικοί). Ένώ τίς παραλλαγές τής διαρκούς έναγωνίας προσμονής διαιώνισαν ό Γουίλιαμ "Αϊρις όσο και ό Τζέιμς Χ. Τσαϊνς ή ή Πατρίτσια Χάισμιθ, ό "Ερλ Στάνλεϋ Γκάρντνερ, έν μέρος, και ό "Εντγκαρ Ουάλλας ή ό Τζών Ντίκσον Κάρ άπολύτως.

Σέ όλες τίς έκδοχές πάντως, μέ τήν έμφαση στό αϊνίγμα του έρευνητή είτε στίς μεθοδεύσεις του κακοποιού και τήν άγωνία των καταδιωκομένων, κάποιες ένδείξεις τής άρχής θά παίξουν έναν σημαντικό ρόλο στό τέλος, κάποιες άμφισημίες τής πλοκής θά ξεκαθαρίσουν μέ τόν ένα ή τόν άλλο τρόπο, και κάθε έκπρεμότητα θά συναρμόσει σέ μιá συνεκτική εξήγηση. Κι άν ή «ιδιότροπη» έπιμονή του κοινού σ' αυτό τό τυπικό σχήμα ένίσχυσε τήν άνάπτυξη του λογοτεχνικού είδους «άστυνομικό μυθιστόρημα», ό έθισμός πού προκάλεσε συνέτεινε, πιστεύω, στό νά μετατραπεί ή άνάλαφρη άναψυχή σέ έκτίμηση και άγάπη.

Τό άστυνομικό μυθιστόρημα άγαπήθηκε από έθισμό

Τό άστυνομικό μυθιστόρημα, λοιπόν, *άγαπήθηκε από έθισμό*. Η επανάληψη κουράζει, έν γενει, αλλά

πόσο κουραστική μπορεί να αποβεί η επαναλαμβανόμενη τέρψη; Κι εξάλλου τό τυπικό σχήμα μόνο είναι κοινό· οι εκφάνσεις του, από μυθιστόρημα σε μυθιστόρημα, από συγγραφέα σε συγγραφέα κι από όπτική σε όπτική ποικιλίζουν ανάλογα με εύρηματικές αναφορές, στυλιστικές τεχνικές και υβριδικές μεταμορφώσεις.

Στόν Μάρλοου τού Τσάντλερ, επί παραδείγματι, μπορεί να επιβιώνει λίγος Κοντινένταλ "Όπ και λίγος Σάμ Σπαίηντ από τόν Χάμμετ, αλλά σε μία πιά εξανθρωπισμένη σύνθεση, πού περισσότερο συναρτᾶ τήν ἴντριγκα στούς χαρακτήρες παρά τό αντίστροφο. Στόν Λιού "Αρτσερ τού Ρός Μάκ Ντόναλντ συμπίπτουν Σπαίηντ και Μάρλοου, αλλά μέ μιάν ακόμη αποφασιστικότερη στροφή πρὸς τά δράματα τῶν ἀμερικανικῶν οικογενειῶν. Στήν Βικτόρια Βαρσάβσκι τῆς Σάρα Παρέτσκι συνοψίζονται ἡ εὐθυκρισία τού Σπαίηντ, ἡ ἐντιμότητα τού Μάρλοου και ἡ ροπή τού "Αρτσερ πρὸς τά οικογενειακά μελοδράματα, αλλά μέ μιάν ἥρωίδα πού χαίρεται τίς ἐρωτικές τῆς σχέσεις πιά ἀμερίμνα ἀπ' ὅ,τι οἱ ἀρσενικοί ἰδιωτικοὶ ντετέκτιβ τίς δικές τους.

Κι ἀνάλογα οἱ ἥρωες τού Λῶρενς Σάντερς, μέ τίς βιβλικές «Ἐντολές» και τά θανάσιμα «Ἀμαρτήματα» τους, επαναλαμβάνουν τούς τυχοδιωκτισμούς τῶν ἡρώων τού Τσαϊζ, λόγου χάριν, αλλά κερδίζοντας σε φυχαναλυτική ἐνημέρωση ὅ,τι τούς λείπει ἀπό βίαιη ἀμεσότητα. Ἡ ὁμάδα ἀστυνομικῶν τού «87ου ἀστυνομικοῦ τμήματος», τού "Ἐντ Μάκ Μπαίην, ἀναμειγνύει τά διαπροσωπικά προβλήματα μέ τό κυνήγι τού ἐγκλήματος ὅπως και ὁ Μαιγκρέ τού Σιμενόν, αλλά μέ πιά προηγμένες τεχνικές ἀνίχνευσης. Ἡ Π. Ντ. Τζαϊήμς φτιάχνει ἕναν ἐπιθεωρητή "Ανταμ Νταλγκλῆς, διορατικό ὅσο και ὁ Πουαρώ αλλά ἐνδιαφερόμενο γιά τή σύγχρονη ποίηση περισσότερο ἀπ' ὅσο γιά τά ἐκλεκτά ἐδέσματα· ἡ μιάν ἰδιωτική ντετέκτιβ, τήν Κορντέλια Γκραιή, αἰσθαντική ὅσο και ἡ Μίς Μάρπλ αλλά πολύ ἐλκυστικότερη. Καί ἡ Πατρίτσια Χάισμιθ πρωτοτυπεῖ μετρίως μέ τό νά ἀφήνει ἀτιμώρητο τόν δολοφόνο (τόν περιβόητο Ρίπλεη), ἀφοῦ τό ἴδιο εἶχε κάνει ὁ Η.Γ. Χόρνουνγκ (γαμπρός τού Ντόυλ και δημιουργός τού Ράφλς) πολύ ωρύτερα, αλλά ἀνάγει αὐτή τήν ἀτιμωρησία σε ἠθικό ἀξίωμα.

Τήν ἴδια ἐπανάληψη χαρακτήρων και ἴντριγκας, λίγο ἄν μετατοπιστεῖ κανείς, μπορεί νά τή βρεῖ και σε μιάν ακόμη παραλλαγή, ἐκεῖνη τού λεγόμενου «μυθιστορήματος κατασκοπείας». Ἴσως θεματικά νά βγαίνουμε ἀπό τό «ἀστυνομικό», μέ τούς δραστήριους πράκτορες και τά παιχνίδια τῶν μεγάλων δυνάμεων.⁷ Ἀλλά και σ' αὐτά, ὅπως και στά «θρίλερ» φέρ' εἰπεῖν, κάποιιοι διωκόμενοι ἔχουν νά ἀντιμετωπίσουν μιὰ πολύπλοκη ἴντριγκα. Καί σ' αὐτά, ὅπως και στό ἀστυνομικό «εἶδος», ἕνας "Ἐρικ "Αμπλερ (τού Φέρετρον γιά τόν Δημήτριο και τῆς Δίκης τού Ντέλτσεφ, μεταξύ ἄλλων) τυποποιεῖ ἕναν εὐρηματικό Τζών Μπιούκαν (τῶν 39 Σκαλοπατιῶν)· ἕνας Λέν Ντέιτον (τού Φακέλου "Ἰγκρες και τῆς Κατασκοπικῆς Ἱστορίας, μεταξύ πολλῶν ἄλλων) κι ἕνας Μάρτιν Κρούζ Σμίθ (τού Γκόρκυ Πάρκ και τού Πολικοῦ "Αστρου) προσπαθοῦν νά ἐξανθρωπίσουν ἕναν μᾶλλον μηχανιστικό Ἰάν Φλέμινγκ· ἡ ἕνας

Ρόμπερτ Λάντλαμ κι ἕνας Ζεράρ ντέ Βιλλιέ παράγουν σε βιομηχανικές ποσότητες ὅ,τι ἕνας Γκράχαμ Γκρήν κι ἕνας Τζών λέ Καρρέ ἔχουν διακονεῦσει μέ λογοτεχνική εὐλάβεια. Κυρίως και σ' αὐτά, ὅπως και στά ἀστυνομικά, μιὰ ποικιλία ἀντιφατικῶν ἐνδείξεων, ἀμφισημιῶν και ἐκκρεμοτήτων «κλείνει» συνεχτικά στό τέλος, ἐξηγώντας συμπεριφορές, σατανικά σχέδια ἢ σύνθετες ἴντριγκες, και διατηρώντας τούς ἐθισμούς ἑνός ἀφοσιωμένου ἀναγνωστικοῦ κοινού πού μένει νά ἀπολαμβάνει, στή μιάν ἢ στήν ἄλλη ἐκδοχή, τόν συντηρητικό θρίαμβο τῆς συνοχῆς πάνω στήν ἀταξία, τῆς τάξης πάνω στό χάος.

Τό ἀστυνομικό μυθιστόρημα κυριαρχεῖ ἐξ αἰτίας ἑνός βαθύτατου συντηρητισμοῦ πού μᾶς διακατέχει ὅλους

Ἐν τέλει, τό ἀστυνομικό μυθιστόρημα κυριαρχεῖ ἐξ αἰτίας ἑνός βαθύτατου συντηρητισμοῦ πού μᾶς διακατέχει ὅλους. Παρ' ὅτι παίζει μέ παραλλαγές τῆς ἴδιας συνταγῆς. Ἡ ἀκριβῶς ἐπειδή παίζει, σταθερά και ἀμετάβλητα, μέ τήν ἴδια συνταγή. Σέ χιλιάδες ἀπλοϊκές εἴτε λόγιες, τυπικές εἴτε ἀνανεωμένες, ἀφελεῖς εἴτε σοφές παραλλαγές.

Ἀπό τότε πού ἡ ζωὴ στά μεγάλα ἀστικά κέντρα καθιστᾶ τούς ἀνθρώπους κοινωνοὺς ὅλων τῶν θεα-

7. Ἡ ἰδιαίτερη εἰδολογική διαφορά μεταξύ «κατασκοπικῶν» και «ἀστυνομικῶν» δέν εἶναι, πάντως, δεδομένη. Ἀπόδειξη ὅτι ἡ εἰδικότερη βιβλιογραφία εἶναι σχεδόν ἀνύπαρκτη. Λόγο περὶ «Spy Story» κάνουν παρεμπιπτότως μελετητές τῶν «ἀστυνομικῶν», ὅπως ὁ Julian Symons, ἔ.ἀ., ἐνῶ ἀπό τίς εὐάριθμες εἰδικές μελέτες διαβάζονται μέτρια οἱ: Donald McCormick: *Who's Who in Spy Fiction*, Sphere Books 1977, και Gabriel Veraldi: *Le roman d'espionnage*, éd. P.U.F. 1983. Ἐνδεχομένως, ἡ κρισιμότερη διαφορά ἔγκειται στίς ἀμεσες ἀναφορές τῶν «κατασκοπικῶν» σε φαινόμενα και πολιτικές δυνάμεις τῆς ἐπικαιρότητας. Ἀπό ἐκεῖ πού οἱ συγγραφεῖς ἀστυνομικῶν ἱστοριῶν χρειάζονται ἀπλῶς ἕνα «ὀμιχλῶδες Λονδίνο» (Κόναν Ντόυλ) ἢ μιάν ἀνώδυμη ἀμερικανική μεγαλούπολη (Μάκ Μπαίην), οἱ συγγραφεῖς ἱστοριῶν κατασκοπείας ἐχμεταλλεύονται μονίμως τήν πολιτική πραγματικότητα. Ἀπό τόν "Αμπλερ τού 1937 μέ τά ταραγμένα Βαλκάνια ὡς τόν Λέ Καρρέ τού 1991 μέ τήν ἐπιχειρούμενη παγκόσμια ὕφεση. Καί τό πιά δημαγωγικό παράδειγμα πού θά μπορούσα νά φέρω εἶναι, σίγουρα, ἡ τελευταία περιπέτεια τού SAS (ν. 103: *La vengeance de Saddam Hussein*), στήν ὁποία ὁ ἀγέραςτος Μάλκο ἐπανερχεται στήν Ἀθήνα (!) γιά νά συλλάβει ἕναν τρομοκράτη. Ἐνδιαμέσως δέ, ἀναφέρονται: Ἡ 17 Νοέμβρη ὡς σχέσιν ἔχουσα μέ τήν «τέως σοσιαλιστική κυβέρνηση τού ΠΑΣΟΚ» (σ.σ. 60 και 72)· κάποιος Πάμπλο, ἀπόμαχος τῶν Διεθνῶν Ταξιαρχιῶν, σχετιζόμενος μέσω τῆς κόρης του —γορητευτικῆς και λεσβίας— μέ τήν 17 Νοέμβρη (σελ. 80)· κάποιιοι ἀνθρωποὶ τῆς ΚΥΠ ἐμπλεκόμενοι σε ἐμπόριο ὄπλων, ὁ ὑπουργός Δημόσιας Τάξης τῆς νῦν κυβερνήσεως ὡς συμπαθῶν τού ΠΑΣΟΚ (σελ. 72), και διάφοροι ταλαίπωροι Ἀλβανοὶ πού στατολογοῦνται εὐκαιρικά, ὡς δολοφόνοι, γιά ἕνα κομμάτι φωμῆ ἔξω ἀπό τόν σταθμό τῆς πλατείας Ὀμονοίας (!)

ματικῶν ἀλλαγῶν τοῦ βιομηχανικοῦ πολιτισμοῦ: τῶν διευκολύνσεων καὶ τῶν ἀπειλῶν του, τῆς ἀβεβαιότητος καὶ τῆς ὠμότητάς του, τῆς ὀφθαλμοφανοῦς ἐγγύτητος ὅσο καὶ τῆς ἀβυσσαλέας διαφορᾶς πού συντηρεῖ ἀνάμεσα στοὺς κατοίκους τῶν πόλεων, καὶ τοῦ ραγδαῖα μεταβατικοῦ χαρακτήρα πού δίνει σέ κάθε πεποιθήση σταθερότητας. Ἀπὸ τότε πού ἡ πόλη, γιὰ τὸν ντετέκτιβ ἢ τὸν κατάσκοπο ὅσο καὶ γιὰ τὸν ἀναγνώστη τους, γίνεται συνένοχος, σύντροφος καὶ ἀντίπαλος μαζί: ἓνας συμφυρμός ἐντυπώσεων ἀπέναντι στὸν ὁποῖο κάθε σχῆμα «τάξης», ἔστω πλασματικῆς, δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι εὐπρόσδεκτο.

Αὐτὴ τὴν τάξη εἰσηγήθηκε τὸ ἀστυνομικὸ μυθιστόρημα, ὡς θεαματικὴ καὶ προσωρινὴ κατάληξη τῶν δεδομένων πού τὸ ἴδιο θέτει κάθε φορά. Κι αὐτὴν συνεχίζουν στίς μέρες μας, ἀκριβῶς ἑκατὸν πενήντα χρόνια ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση τοῦ *ἱππότη Ντυπέν* (τὸ 1841), οἱ πιὸ τετριμμένες εἴτε ἐπιτηδευμένες ἐκδοχές του. "Ὅταν ὁ ἀφόρητα φλύαρος Τζόνathan Κέλλερμαν, παραδείγματος χάριν, συνδυάζει τίς προσωπικὲς ἐμπειρίες τοῦ παιδοψυχολόγου μέ δράματα σαπουνόπερας, κακοποιήσεις παιδιῶν κι ἓνα Λός "Αντζελες παραδομένο στὸν ἐκφυλισμὸ καὶ τὴν ἀμαρτία. "Ἡ ὅταν ὁ «μετα-γλωσσικός» Οὐμπέρτο "Ἐκο ἀποφασίζει νά περάσει τὴ θεωρητικὴ του κατάρτιση σέ ἓνα ἀμάλαγμα ἱστορικοῦ καὶ ἀστυνομικοῦ μυθιστορήματος, ἐπανεξετάζοντας τίς δομές τοῦ εἶδους ὅπως ὁ ἴδιος βρίσκει ὅτι ἀρμόζει στὴν ἐποχὴ μας: «*μέ εἰρωνεία, ὄχι μέ ἀθωότητα*».⁸ "Ὅταν ἡ "Ἐλις Πίτερς παίζει, καὶ αὐτὴ, μέ ἀστυνομικὲς ἀνιχνεύσεις στὸν ἐξωτισμὸ τοῦ ἀγγλικοῦ Μεσαίωνα, ὅπως ὁ Ρόμπερτ βάν Γκούλικ εἶχε παίξει, πολὺ νωρίτερα ἀπ' ὅλους, μέ ἀστυνομικὲς ἀνιχνεύσεις στὸν ἐξωτισμὸ τῆς ἀρχαίας Κίνας. "Ἡ ὅταν ὁ Τζῶν λέ Καρρέ, ἔχοντας ἐξαντλήσει τίς πιὸ μύχιες πτυχές τῆς ψυχολογίας τῶν κατασκόπων, ἐπανέρχεται στίς ἀναμνήσεις τοῦ *Σμάιλν* καὶ τῶν συνεργατῶν του γιὰ νά δηλώσει, σωστά, πῶς: «...We were fine fellows in those days, and the days seemed longer...».⁹

Καλογραμμένα ἢ λογοτεχνικά μετριότατα, «πρωτότυπα» ἢ σέ πλήρη μίμηση ἄλλων προτύπων, περιφρονούμενα ἢ σέ ὑψιστὴ περιωπῇ, τὰ ἀστυνομικά μυθιστορήματα διαβάζονται, καὶ διαβάζονται πολὺ. Αὐτὸ εἶναι βέβαιο. Σέ ὅποιο βιβλιοπωλεῖο κι ἂν κοιτάξει κανεὶς, ἡ ἔκτασή τους ἐπιβάλλεται ἐκείνης τῶν ἔργων «ἐπιστημονικῆς φαντασίας», λόγου χάριν, ἢ

τῶν ἐρωτικῶν ρομάντσων καὶ κάθε ἄλλης λογοτεχνίας ἀναφυχῆς: συχνὰ δέ καὶ ἐκείνης τῶν «μεγάλων» ἢ «σοβαρῶν» λογοτεχνημάτων. Κι αὐτὸ παρά τὰ ὅσα τοὺς ἔχουν προσάψει κατὰ καιροὺς προοδευτικὲς ἢ ἀντιδραστικὲς κριτικὲς ἀπὸ κοινου. "Ἄλλωστε καὶ σέ πολλοὺς ἀκόμη τομεῖς τῆς τέχνης (στὴ ζωγραφικὴ, στὴ μουσικὴ, στὸν κινηματογράφο ἢ στὸ θέατρο) οἱ προοδευτικοὶ κριτικοὶ τάσσονται ἐναντίον ἔργων μέ μεγάλη λαϊκὴ προτίμηση, ἐπειδὴ τυποποιημένα καὶ κατευθυνόμενα, καὶ ὑπὲρ μιᾶς ὑψηλῆς τέχνης, ἐπειδὴ ἀνανεούμενη, ἐρευνητικὴ καὶ ἀντιεξουσιαστικὴ: ἐνῶ οἱ πιὸ ἀντιδραστικοί, ἐπίσης, περιφρονοῦν τὰ δημοφιλῆ ἔργα σάν κουλτοῦρα τῶν φτηνῶν συγκινήσεων, καὶ προτιμοῦν μιὰ τέχνη ἐξ ὀρισμοῦ προοριζόμενη γιὰ λίγους πεφωτισμένους.

Τὰ ἀμφίπλευρα πυρὰ αὐτῆς τῆς κριτικῆς θά μπορούσε νά πει κανεὶς, ὅτι τὰ δέχεται τὸ ἀστυνομικὸ μυθιστόρημα ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων¹⁰. "Ἡδη πρὶν ἀπὸ ἑκατὸ χρόνια ἓνα σκοτσέζικο περιοδικὸ ἐγγύοταν πῶς ἡ συχνὴ ἀνάγνωση ἀστυνομικῶν ὠθεῖ στὸ ἐγκλημα! Ἀπὸ τὸν Μαξίμ Γκόρκυ καὶ πέρα, πολλοὶ ἀριστεροὶ διανοούμενοι βρῆκαν πῶς τὸ ἀστυνομικὸ, κατὰ βάθος, συμφιλώνει τίς μάζες μέ τὴν ἀδικία καὶ τὸ ἐγκλημα: ἢ πῶς καλλιεργεῖ μιὰ συντηρητικὴ ἰδεολογία ἐπαναποκαθιστώντας, μέσω τοῦ ντετέκτιβ, τὴ διασαλευόμενη κοινωνικὴ τάξη. Ἐνῶ διάσημοι δημιουργοὶ τοῦ εἶδους κράτησαν μιὰ μᾶλλον ἐπιφυλακτικὴ στάση ἀπέναντι στὰ ἴδια τους τὰ ἔργα δηλώνοντας, ὅπως ἡ Ντόροθυ Σαίηερς τὸ 1940, πῶς:

«...Τὸ ἀστυνομικὸ μυθιστόρημα δέν φτάνει καί, κατὰ τεκμήριο, δέν πρόκειται ποτέ νά φτάσει στὸ ἐπίπεδο τοῦ ὑψηλότερου λογοτεχνικοῦ ἐπιτεύγματος (...). Θά παραμείνει μιὰ λογοτεχνία φυγῆς, ὄχι μιὰ λογοτεχνία ἐκφρασης».

Εἶναι μᾶλλον βέβαιο, νομίζω, πῶς ἡ πλειονότητα τῶν δολοφόνων δέν ἀποτελεῖται ἀπὸ φανατικούς ἀναγνώστες ἀστυνομικῶν μυθιστορημάτων. Εἶναι, ὅμως, ἐξίσου βέβαιο ὅτι ἡ ἀνάγνωση ἀστυνομικῶν, ἔστω πρὶν ἀπὸ τὴ νυχτερινὴ κατάκλιση, δέν ἀποτελεῖ ἐπίδοση ἰδεολογικὰ ἀθῶα ὅσο καὶ ἡ ἐπίλυση σταυρολέξων. Ἀλλὰ τὸ πῶς διακρίνεται μιὰ «λογοτεχνία φυγῆς» ἀπὸ μιὰ «λογοτεχνία ἐκφρασης» δέν προκύπτει μέ τὴν ἴδια σαφήνεια. Ἀπὸ τὸν Πονσόν ντύ Τερράιγ ὡς τὸν Μαρσέλ Προύστ, κι ἀκόμα ἀπὸ τὸν Τζιορντάνο Μπροῦνο ὡς τὸν Φερνάν Μπρωντέλ ἢ τὸν "Αρθουρ Καῖσλερ, κάθε ἀνάγνωσμα μπορεῖ νά λειτουργήσει σάν «λογοτεχνία φυγῆς». Πολλὰ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸ ὕφος του καὶ τὴ διάθεση τοῦ ἀναγνῶ-

8. Βλ. Umberto Eco: «Πῶς ἔγραφα *Τὸ ὄνομα τοῦ Ρόδου*», ἑλλην. μετάφρ. στὸ περιοδικὸ *Ἐποπτεία*, Ἰούλιος-Αὐγούστος 1985, σελ. 660. Ὁ ἴδιος συγγραφέας πάντως, δοκιμάζοντας μιάν ἀντίστοιχη μεταγλωσσικὴ ἀνάπλαση τῶν μεγάλων ἱστοριῶν μυστηρίου καὶ περιπέτειας, κἀτι μεταξύ Sheridan Le Fanu καὶ Maurice Leblanc φέρ' εἰπεῖν, στὸ ὀγκῶδες *Ἐκκρεμές τοῦ Φουκῶ*, φαίνεται νά ἔχασε λίγη ἀπὸ τὴν «εἰρωνεία» του, χωρὶς νά ἐπανεέλθει σ' ἐκείνη τὴν ἀφοπλιστικὴ «ἀθωότητα» τῶν πρωτοτύπων.

9. Στὸ *The Secret Pilgrim*, Alfred A. Knopf 1991, σελ. 13· μεταφραστικὰ ἀδικημένο στὴ γλῶσσα μας, ὑποθέτω, ὅπως ὅλοι οἱ προηγούμενοι Le Carré, κι ὅπως τὰ περισσότερα ἀστυνομικά ἢ κατασκοπικά μέ κάποιες λογοτεχνικὲς ἀπαιτήσεις.

10. Βλ. τὴν ἐξαιρετικὴ συλλογὴ ἀπὸ κριτικὲς κάθε ἀποκλίσεως περὶ ἀστυνομικῆς λογοτεχνίας, τοῦ Uri Eisenzweig, συμπληρωμένη καὶ μεταφραστικὰ φροντισμένη ἀπὸ τίς ἐκδόσεις "Ἄγρα, μέ τίτλο: *Ἀνατομία τοῦ Ἀστυνομικοῦ Μυθιστορήματος*, 1986. Στὴ συλλογὴ αὐτῶν τῶν ἐκδόσεων, τῶν μόνων ἴσως στὴν Ἑλλάδα πού φαίνεται νά ἀντιμετωπίζουν τὸ ἀστυνομικὸ ὡς λογοτεχνικὸ εἶδος, περιλαμβάνονται μερικὲς ἀπὸ τίς παλιότερες καὶ πιὸ ἐνδιαφέρουσες ἐπικρίσεις, ὅπως τὸ «Ποιὸν ἐνδιαφέρει ποιοὺς σκότωσε τὸν Ρότζερ Ἀκρόντ», τοῦ Edmund Wilson, καὶ μερικὲς εὐφρεῖς ὑπερασπίσεις τοῦ εἶδους ἀπὸ τὸν G.K. Chesterton.

στη. Μόνο οι οδηγοί ταξιδιών, μαγειρικής ή κηπουρικής και οι τηλεφωνικοί κατάλογοι ξεφεύγουν, πιθανώς, από αυτή την κατηγορία, αποτελώντας αποκλειστικά «έργαλεϊα» δράσης και παρέμβασης στο πραγματικό. Ίσως, μάλιστα, *Τό Κεφάλαιο* και ο συγγραφέας του να αντιμετωπίζονταν πολύ διαφορετικά σήμερα, αν τά προηγούμενα εκατόν είκοσι χρόνια οι ανά τον κόσμο κομμουνιστές εκτιμούσαν τις λογοτεχνικές αρετές του έργου όσο και τή δυνατότητα του να αποτελέσει «έργαλεϊο δράσης».

Γιά να διαβάσονται, πάντως, τόσο έκτενως και τόσο επίμονως τά αστυνομικά μυθιστορήματα, παρά τον καταφανή συντηρητισμό τους, κάτι πρέπει να συμβαίνει με τή γενική ψυχολογία των αναγνωστών παρά με τήν ειδική πολιτική θέση του κάθε συγγραφέα. Και, προς τούτους, με τή βαθύτερη δομή τής πλοκής τους· όχι με τούς επιφανειακούς τρόπους με τούς οποίους επαναφέρουν τήν τάξη στον κόσμο. Ο συντηρητισμός υπάρχει, αλλά βαθύτερα από εκεί όπου έντοπιίζεται συχνά¹¹, κι αυτόν συμμεριζόμαστε συνήθως· ανεξάρτητα από πολιτικοϊδεολογικές προτιμήσεις κι ανεξάρτητα από κατισχύσεις τής δικαιοσύνης ή του έγκλήματος. Αυτός άσκει, τελικά, τή «μυστηριώδη έλξη».

* * *

Είμαστε όλοι όντα προοριζόμενα, ή εξαιρετικά άφοσιωμένα, στο να αφαιμάσσουμε νοητό από τό αισθητό — ό,τι κι αν αξίζει ή δέν αξίζει κάθε «αφαίμαξη». Δέν καταλαβαίνουμε· υποφέρουμε. Κατανοούμε· χαιρόμαστε — έστω τήν ίδια τή συντριβή μας («*Καρκίνος, κύριέ μου, καρκίνος!*»). Και ή ζωή μας, μέσα στον βολικό και «άξενο» κόσμο των πόλεων, είναι γεμάτη από τό αντιφατικό, τό δυσνόητο, τό άβέβαιο, τό έπαμφοτερίζον, τό άμφίσημο και τό άμφίθυμο. Κάπου όμως, έστω και «παραβιάζοντας μία δίοδο», πρέπει ή νόηση να εκπληρώνει τήν επιθυμία τής ευχρίνειας, τής συνοχής, τής μονοσημίας και τής βεβαιότητας. Δέν χρειάζεται λοιπόν, όπως υποστήριζε ο Ρέξ Στάουτ, «να είναι κανείς άναρχικός για να μην άρέσει τις ιστορίες μυστηρίου».¹² Ούτε χρειάζεται να 'ναι μαύρη αντίδραση για να τις αγαπά και να τις διαβάσει — αφειδώς είτε παρεμπιπτόντως.

Ο καθένας χαιρείται, ούτως ή άλλως, να τρυπώνει ένιστε σ' έναν κόσμο, έστω φανταστικό αλλά κατά κανόνα πειστικό και καλοστημένο, όπου οι ποικιλίες των ένδεχομένων να μην μένουν διαρκώς υποφώσκουσες, διάφοροι υπαινιγμοί μετέωροι, κάποιες συμπτώσεις ανεξήγητες, οι ένδειξεις ανερμήνευτες και οι πιθανότητες ανεξερεύνητες, οι καταγγελίες άναπόδεικτες και οι υποφίες ανεπιβεβαίωτες. Σ' έναν κόσμο, μέρος τής ζωής όσο και τής τέχνης, όπου όλα να μην είναι «κάπως έτσι, άλλ' όχι ακριβώς»· ούτε άσπρα, βεβαίως, ούτε μαύρα, άσφαλώς, μονίμως έπιπλέοντα σ' ένα άκαθόριστο γκριζο, στην ίδια γενικότητα, χαλαρότητα, χθαμαλότητα, καθημερινότητα. Στην ίδια χυλόπιτα! Όπως στον κόσμο που πα-

ρουσιάζουν και στον οποιο άνήκουν τά περισσότερα δημιουργήματα τής μεταμοντέρνας τέχνης και οι συγκρούσεις μιας «άπομυθοποιημένης» ζωής. (Οι πίνακες τής 'Ελίζαμπεθ Μάρραιη και τά γλυπτά του Τζέφ Κούνς, φέρ' είπειν, όπου ή καταδίκη των άφαιρέσεων και τής λιτότητας έγκαθιστά έναν γλυκερό συμβολισμό και μιάν άνούσια ήπιότητα· ή τά επιτεύγματα τής περεστρόικα, όπου ή καταδίκη των κιβδηλευμένων ιδανικών αντικαθιστά, πλέον, τή διαλεκτική με τή σύγχυση).

Στά αστυνομικά επιτέλους, στα πιό άπλοϊκά και στα πιό μανιχαϊκά, όλα «κολλάνε», συναρμολογούν κι έξηγοούνται πλήρως — από τό αίνιγματικό χαμόγελο τής ήρωίδας μέχρι τό σπασμένο τασάκι και τό φτηνό άποτσιγάρο —, «πέραν πάσης άμφιβολίας». Μέσα σ' ένα ευρύτερο ψευδος, άναντίρρητα. Σε μιάν ένιαία φενάκη. Ποιός άναγνώστης τό άγνοεί αυτό; Άλλά όπως λένε συχνά και οι ήρωες τής σκληροτράχηλης σχολής: «*I'm a sucker for a good lie!*» Ποιός δέν είναι;

Κρινόμενα χαλαρά, τά αστυνομικά μυθιστορήματα μπορεί να συνοφίζουν όλη τή λογοτεχνία, στο μέτρο που κάθε αφήγηση είναι ή αφήγηση του *Οιδίποδα* (έρευνα κι επιστροφή σ' εαυτόν). Κρινόμενα αυστηρά, στερούνται συλλήβδην κάθε παρνασιακής άξιώσεως και μένουν στο περιθώριο τής μεγάλης λογοτεχνίας, καθώς αυτή σέβεται τις πολυπλοκότητες και άπροσδιοριστίες τής πραγματικής ζωής, ενώ εκείνα υπηρετούν τις άπλουστεύσεις και τις ευχρίνειες τής λογικής και τής επιθυμίας. Άλλ' αν κάτι τέτοιο συνιστά μιάν ειδολογική διάκριση που ένδιαφέρει τούς φιλολόγους, οι άπλοι άναγνώστες διατηρούν κάθε δικαίωμα «άμφιφαγίας».

Και, για να κάνω κάπως προκλητική τήν παραπάνω σύγκριση, δέν θα 'ταν πολύ ένδιαφέρον, λόγου χάριν, αντί να ρίχνεται ή *Άννα Καρένινα* στις γραμμές του τρένου, θέλοντας και μή θέλοντας να αυτοκτονήσει, γνωρίζοντας ότι ο *κόμης Βρόνσκι* δέν

11. Βαθύτερα από εκεί που τον έντοπιίζει έμμεσα ο Jorge Luis Borges λ.χ. γράφοντας: «...*Σήμερα* (τό αστυνομικό μυθιστόρημα) *διεβάξεται με κάποια περιφρόνηση, διασώζει όμως τήν τάξη σε μία εποχή άταξίας*». (Βλ. συλλογή Eisenzweig και Άγρας, έ.ά. σελ. 414). Και σίγουρα βαθύτερα από εκεί όπου τον δεχόμουν κι εγώ τό 1982 (βλ. *Συνηγορία τής Παραλογοτεχνίας*, έκδόσεις Πολύτυπο, σ. 235-6), θεωρώντας ότι ή πειθώ για τή ματαιότητα κάθε άπόπειρας κοινωνικής άλλαγής δέν άσκειται από τά παρεμφερή άναγνώσματα. Τελεσφόρο ή άναποτελεσματικό μέσο κοινωνικής προπαγάνδας, τό αστυνομικό μυθιστόρημα διακρίνεται, πιστεύω τώρα, από κάποιο άλλο, σχεδόν «όντολογικό» συντηρητισμό.

12. Φράση του Rex Stout που παραθέτει ως προμετωπίδα ο Jerry Palmer: *Thrillers, Genesis and Structure of a Popular Genre*, Ed. Arnold Ltd 1978.

13. Ούτε έννοω, άσφαλώς, πώς θα 'πρεπε να διασκευάσει ο Λευτέρης Πανταζής, λόγου χάριν, τά *Λίντερ* του Σουμπερτ, για να γλιτώσουμε προς στιγμήν από τις άμφιθυμίες τής άρέσκειας — εκείνα τά αντιφατικά συμπλέγματα ευφορίας και μελαγχολίας, αισιοδοξίας και νοσταλγίας, χαράς κι άπόγνωσης — και να γνωρίσουμε άμιγή και άδιατάρακτη τήν άηδία.

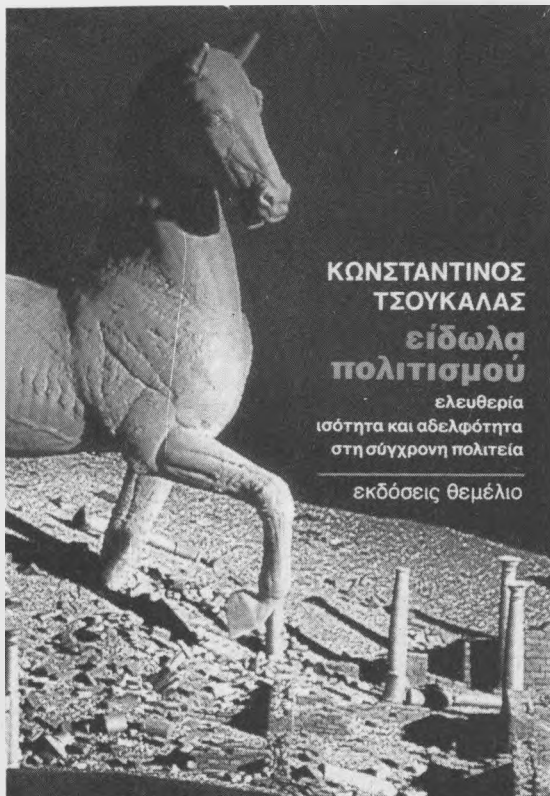
τήν αγαπάει πιά όπως πριν μά ούτε έχει έρωτευτεί τήν *Κίττυ*, κι αφήνοντας τόν άναγνώστη όπως και τόν *Λεβίν* σέ πολλές άμφιβολίες γιά τό πώς άλλιώς μπορούσε νά εξελιχθεῖ ἡ ἱστορία, δέν θά 'ταν πολύ ενδιαφέρον, λέω, οἱ έραστές νά ένώνονται όριστικά και νά πετοῦν τόν *Άλέξη Άλεξάντροβιτς* στίς ρόδες τοῦ τρένου γιά νά ζήσουν, έκτοτε, σέ διαρκή έκσταση (!). "Ἡ, στό τέλος τοῦ *Όδυσσέα* τοῦ *Τζόυς*, δέν θά ἦταν σκέτη άγαλλίαση, αντί τῆς άμηχανίας πού προκαλοῦν οἱ πενήντα σελίδες χωρίς στίξη από τόν μονόλογο τῆς κυρίας *Μπλοῦμ*, ως συμβολισμός τῆς άδυναμίας τῆς ἴδιας τῆς γλώσσας νά διατυπώσει τήν άμεσότητα τοῦ βιωματικοῦ, νά διευκρινίζεται, παραδείγματος χάριν, ὅτι πρόκειται γιά τό παραλήρημα μιᾶς συζύγου πού μόλις πληροφορήθηκε πώς ὁ κύριος *Μπλοῦμ* τά 'φτιαξε μέ τόν *Στήφεν Νταίνταλως* (!). Καί δέν θά ἦταν θεσπέσια άνακουφιστικό, στό τέλος τῆς *Δίκης*, αντί τῶν δισταγμῶν γιά τήν ὑποστασιακή φύση τοῦ αἰσθήματος ένοχῆς, νά έρχεται ἡ ἀποκάλυψη πώς ὅλα ἦταν μιά σκευωρία έναντίον τοῦ *Γιόζεφ Κ.*, στημένη από τήν *Άννα* πού εἶχε βαρεθεῖ νά τοῦ ετοιμάζει τό πρωινό του κάθε μέρα;

Ἡ σοβαρή άπάντηση εἶναι, προφανῶς, ὄχι. Δέν θέλω νά πῶ ὅτι τήν *Άννα Καρένινα* θά 'πρεπε νά τήν ἔχει γράψει ὁ *Τζέιμς Μ.* Καίην αντί τοῦ *Τολστόι*, τόν *Όδυσσέα* ὁ *Τζόναθαν Κέλλερμαν* αντί τοῦ *Τζόυς*, και τῆ *Δίκης* ὁ *Σάρλ Έσμπραγιά* αντί τοῦ *Κάφκα*.¹³ Θέλω άπλῶς νά πῶ ὅτι κάποιες φορές, ἐ-

πιτέλους, μπορεῖ κανεῖς νά χρειάζεται τήν κομψή φενάκη ἢ και τόν μανιχαΐσμό. Δέν θά 'ταν προτιμότερο, δηλαδή, οἱ μεγάλοι έρωτες νά εξασφαλίζουν τήν αἰώνια έκσταση ἢ νά άφανίζονται στήν όριστική ψυχρότητα, αντί νά ταλανίζουν μέ τή φθορά και τήν έκπτωσή τους; Δέν θά 'ταν προτιμότερο νά πέφτουμε θύματα διεθνῶν συνωμοσιῶν και μεγαλοφυῶν σκευωρῶν αντί νά έπωφελείται τῆς άβελτηρίας μας περί τά οικονομικά ὁ πῶτος τυχῶν διαχειριστής κοινοχρήστων πολυκατοικίας; Καί, αν δέν άπλουστεύω μέχρι χυδαιότητας, δέν θά 'ταν προτιμότερο νά 'χει δηλώσει ὁ *Κοσκωτᾶς* πώς ὅλο τό σκάνδαλο εἶναι φτιαχτό γιά νά σπιλώσει άθώους και έντιμους πολιτικούς, εἴτε νά παράσχει εκείνη τῆ «regina probalionis», ὅπως έλεγαν οἱ μεσαιωνικοί δικαστές, πού νά άποδεικνύει άναντίρρητα ὅτι οἱ πολιτικοί χρηματίστηκαν άνευδοίαστα κι άσύστολα, αντί νά διατηρούμαστε στή σύγχυση τοῦ κάπως ἔτσι θά 'γινε, άλλ' ὄχι άκριβῶς, κι άντε νά προσδιορίσεις θεσμικές ευθύνες κι άθέμιτες καταχρήσεις.

Δέν θά 'ταν προτιμότερο, μ' άλλα λόγια, ἡ ζωή νά μήν μένει συνήθως σάν τίς συμφωνίες τοῦ *Μάλερ* — ὑπέροχη αλλά χωρίς ένα κρεσέντο τῆς προκοπῆς — ἢ σάν μοιραία «γχομένα» — χαδιάρα μά άνοργασμική; Δέν θά 'ταν προτιμότερο κάποτε κάποτε, ὅπως στά άστυνομικά μυθιστορήματα, τά πάντα νά ἐξηγῶνται μέσα στόν λαμπρό καταυγασμό ενός θεατρικοῦ φινάλε; Δέν θά 'ταν ὑπέροχο, θέλω νά πῶ, νά ὑπάρχει Θεός;

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΟ - ΣΟΛΩΝΟΣ 84 - ΤΗΛ. 3608180

ΠΡΟΣ ΤΑ ΠΟΥ ΒΑΔΙΖΕΙ Η ΕΥΡΩΠΗ;

Βασίλης Ζουναλής

Τό Μάαστριχτ τῶν ἐπαγγελματιῶν τῆς πολιτικῆς

Σέ λίγες ἡμέρες θά πραγματοποιηθεῖ ἡ διάσκεψη κορυφῆς τῶν ἡγετῶν τῆς Κοινότητος (9 καί 10 Δεκεμβρίου, Μάαστριχτ τῆς Ὁλλανδίας). Παρά τό ὅτι ἔφτασε τό 1992 —χρονικός ὀρίζοντας τῆς ἐνιαίας εὐρωπαϊκῆς ἀγορᾶς— καί παρά τίς δραματικές ἀλλαγές στό εὐρωπαϊκό τοπίο, δέν περιμένουμε σημαντικά πράγματα ἀπ' αὐτή τή διάσκεψη. Τά γεγονότα μιλοῦν ἀπό μόνα τους. Ἡ πρόσφατη ἀδυναμία τῆς Κοινότητος νά παρέμβει πολιτικά ἐνιαῖα καί ἀποτελεσματικά στό φλέγον ζήτημα τῆς Γιουγκοσλαβίας —ὅπως, ἄλλωστε, συνέβη καί κατά τόν Πόλεμο τοῦ Κόλπου—, τό γεγονός ὅτι οἱ ἐργασίες τῶν ἐπιτροπῶν γιά τήν πολιτική καί νομισματική ἔνωση φαίνεται ὅτι προχωροῦν μέ ἀδιάλειπτο ρυθμό ἀλλά χωρίς νά λαμβάνουν σοβαρά ὑπόψη τους —ὅσο ἀπαιτεῖται— τίς νέες πραγματικότητες τῆς Γηραιᾶς Ἡπείρου, καί τέλος ὁ δημόσιος καβγάς πού ξαναφούντωσε ἀνάμεσα στήν Ἀγγλία καί στά ἄλλα μέλη τῆς ΕΟΚ —κυρίως τή Γαλλία καί τή Γερμανία— ὡς πρός τό περιεχόμενο τῶν δύο νέων συνθηκῶν γιά τήν οἰκονομική/νομισματική καί πολιτική ἔνωση δέν ἀφήνουν πολλά περιθώρια αἰσιοδοξίας.

Γι' αὐτές τίς δύο συνθήκες ὁ «εὐρωκαπετάνιος» Ζάκ Ντελόρ, πρόεδρος τῆς Κομισιόν, ἀξίωσε τά μέγιστα: μετεξέλιξη τῆς Κοινότητος σέ ὁμοσπονδία, σέ ἕνα εἶδος Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Εὐρώπης.

«Δέν ὑπάρχει οὔτε ἕνα παράδειγμα ὁμάδας ἐθνῶν πού νά ἐπέζησε ἀποκλειστικά καί μόνον πάνω στή βάση διακυβερνητικῶν διευθετήσεων. (...) Φοβᾶμαι ὅτι, ἂν νομιμοποιήσουμε μέ συνθήκη τή διακυβερνητική συνεργασία, θά εἶναι ἀργότερα πολύ δύσκολο νά τήν ἀπαλείψουμε (ἐννοεῖ νά κάνουμε τό βήμα πρός τήν πολιτική ἔνωση). Οἱ πατέρες τῶν εὐρωπαϊκῶν κοινοτήτων δέν εἶχαν αὐτό τό (περιορισμένο) ὄραμα» (ἀπό τήν ὁμιλία του στό Εὐρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Στρασβούργο, 20 Νοεμβρίου).

Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά ὁ Τζών Μέιτσορ, πρωθυπουργός τῆς Ἀγγλίας, θεωρεῖ πολύ πρόωρη τή νομισματική καί πολιτική ἔνωση τῆς Κοινότητος καί ἀπορρίπτει τήν ἰδέα ἐνός εὐρωπαϊκοῦ ὑπερκράτους. Μαζί του τάσσεται ἀνεπιφύλακτα ἡ πλειοψηφία τῶν Βρετανῶν, οἱ ὁποῖοι ἀπορρίπτουν (σέ ποσοστό 70%) τήν ἐνίσχυση τῶν ἀρμοδιοτήτων τοῦ Εὐρωκοινοβου-

λίου σέ βάρος τῶν ἐξουσιῶν τῆς Βουλῆς τῶν Κοινοτήτων καί εἶναι ἀντίθετοι (σέ ποσοστό 56%) στήν ἰδέα γιά μετεξέλιξη τῆς ΕΟΚ σέ Ἠνωμένες Πολιτείες τῆς Εὐρώπης, καθῶς καί στήν ἰδέα γιά τή μελλοντική ὑποκατάσταση τῶν ἐθνικῶν νομισμάτων ἀπό ἕνα κοινό εὐρωπαϊκό νόμισμα.

Οἱ Βρετανοί, πάντως, δέν θέλουν νά κόψουν τίς γέφυρες, εἶναι πρόθυμοι νά διαπραγματευθοῦν μέ τά ἄλλα κράτη-μέλη καί ἴσως συμφωνήσουν μελλοντικά στή δημιουργία μιᾶς ὁμοσπονδίας κυρίαρχων κρατῶν. Δέν εἶναι, ὅμως, πρόθυμοι νά δεχθοῦν στό Μάαστριχτ οὔτε ἐνιαῖο νόμισμα οὔτε ἐνιαῖα ἄμυνα οὔτε ὑπερκυβέρνηση.

Ἐπίσης, δέν πρέπει νά μᾶς διαφεύγουν οἱ τρικλοποδιές τῆς ἀμερικανικῆς στρατηγικῆς πού εἶναι ξεκάθαρη: δέν ἐπιθυμεῖ τήν ἀνάδειξη ἐνός ἰσχυροῦ πολιτικοῦ πόλου στήν Εὐρώπη. Γι' αὐτό συνεχίζει νά παίξει γερά τά χαρτιά τοῦ ΝΑΤΟ καί τῆς ΔΑΣΕ (Διεθνῆς Συνεργασία καί Ἀσφάλεια), ὅπου μετέχουν οἱ ΗΠΑ καί ὁ Καναδάς. Ὁ Μπίκκερ δέν ἄφησε καμιά ἀμφιβολία, συνιστώντας θερμά τή δημιουργία μιᾶς εὐρωατλαντικῆς κοινότητος, βασισμένης στήν ἐλεύθερη κυκλοφορία ἐμπορευμάτων καί κεφαλαίων «ἀπό τό Βανκούβερ ὡς τό Βλαδιβοστόκ», στό κέντρο τῆς ὁποίας δύο παγκόσμιες δυνάμεις, ἡ μία πολιτικοστρατιωτική (ΗΠΑ) καί ἡ ἄλλη οἰκονομική (Γερμανία), θά μπορούσαν νά ἐπιβάλλουν τίς ἀπόψεις τους.

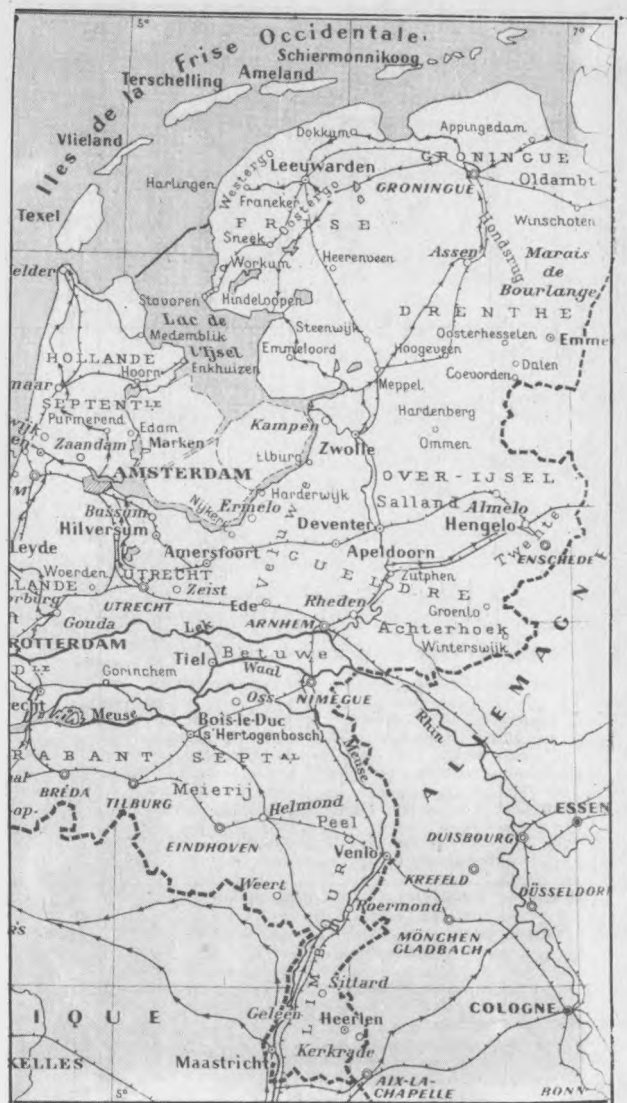
Σέ ποιό βαθμό, ἄραγε, εἶναι σέ θέση οἱ Εὐρωπαϊοὶ ἐπαγγελματίες τῆς πολιτικῆς νά παρακολουθήσουν καί νά ἐπέμβουν σ' αὐτό πού σήμερα ἐμφανίζεται σάν μιὰ «γιγαντιαία πλανητική κίνηση Μπράουν» (μετατόπιση τῆς ἐστίας τοῦ παγκόσμιου βιομηχανικοῦ δυναμικοῦ πρὸς τὴν περιοχή τῆς Ἀσίας-Εἰρηνηικοῦ Ὀκεανοῦ, ἀραβοϊσραηλινό ἀσασέρ, ἔκρυθμη κατάσταση στίς χῶρες τοῦ πρώην ὑπαρχτοῦ σοσιαλισμοῦ, φτώχεια καί κακομοιριά στό Νότο, κύματα μετανάστευσης), ὥστε νά ὑπάρξει μιὰ διαφορετική προοπτική ἀπὸ αὐτὴ τῆς Νέας Τάξης Πραγμάτων τοῦ Μπούς;

Ἰδωμεν. Αὐτό, πάντως, δέν ἀρκεῖ: πέραν καί ἐκτός τῶν ὧσων θά συμφωνηθοῦν στό Μάαστριχτ, μᾶς ἐνδιαφέρει πιο πολὺ ἡ συζήτηση γιὰ ὀρισμένες ἄλλες πλευρές τῶν ἐξελίξεων στίς εὐρωπαϊκές κοινωνίες, πλευρές μέ τίς ὁποῖες δέν τὰ πολυκαταφέρουν οἱ ἐπαγγελματίες πολιτικοί.

Ἡ Εὐρώπη τῶν πολλῶν ταχυτήτων

Ἄς κοιτάξουμε τό νέο εὐρωπαϊκό τοπίο. Τό Τεῖχος τοῦ Βερολίνου δέν ὑπάρχει πιά, ἡ Ἀνατολική Γερμανία ἐνσωματώθηκε στή Δυτική, τά νέα καθεστῶτα στήν Πολωνία, στήν Τσεχοσλοβακία, στήν Οὐγγαρία ἐπέιγονται νά προσδεθοῦν στό ἄρμα τῆς ΕΟΚ. Ἡ Βουλγαρία, ἡ Ἀλβανία, ἡ Ρουμανία (;) περιμένουν τὴ σειρά τους. Ἡ Γιουγκοσλαβία σφαδάζει, καθῶς διαμελίζεται ἀπὸ ἕναν αἱματηρὸ ἐμφύλιο πόλεμο, προκαλώντας πανευρωπαϊκούς κλυδωνισμούς. Ἡ Ἑσθονία, ἡ Λεττονία καί ἡ Λιθουανία ἀποσχίσθηκαν ἀπὸ τὴν ΕΣΣΔ καί στριμώχνονται στὸν προθάλαμο τῆς ΕΟΚ. Ἡ Μολδαβία, ἡ Οὐκρανία καί ἡ Λευκορωσία πασχίζουν νά συμπεριφερθοῦν ὡς ἀνεξάρτητα κράτη. Ἡ Ρωσία τοῦ Γιέλτσιν θέλει νά προβάλλει ὡς ἡ νέα Ρωσική Αὐτοκρατορία (χωρὶς νά ἔχει τίς προϋποθέσεις) καί προσπαθεῖ νά συγκρατήσει στήν ἀγκαλιά τῆς τό ὑπόλοιπο εὐρωπαϊκό καί ἄσιατικό κομμάτι τῆς πρώην ΕΣΣΔ. Ὁ Γκορμπατσῶφ εἶναι πιά τό θλιβερό κατάλοιπο τῆς σοβιετικῆς κατάρρευσης, ἕνα ἐτοιμόρροπο σύμβολο σταθερότητας (;) γιὰ τὴν περιοχή, ὅσο τοῦ τό ἐπιτρέψουν οἱ σκοπιμότητες τοῦ Μπούς καί οἱ πλάτες τοῦ πρόσφατα ἐπανακληθέντος Σεβερντάντζε. Ἡ κατάσταση εἶναι ἰδιαίτερα ἀσταθής καί κάθε πρόβλεψη γιὰ τό μέλλον εἶναι περίπου ἀδύνατη μέσα σ' αὐτὴ τὴν πλήρη ρευστότητα τῶν ἐθνικιστικῶν ἐκρήξεων, μέσα στήν παραπλανητικὴ σαγήνη τοῦ βιαίως δρομολογηθέντος ἐκκαπιταλισμοῦ, καθῶς δέν ἔχουν κοπάσει τὰ κύματα τῶν μεταναστῶν ἀπὸ τὴν Ἀνατολή στή Δύση.

Καθῶς τὰ σύνορα μεταξὺ Δυτικῆς καί Ἀνατολικῆς Εὐρώπης ἐπιχειρεῖται νά χαραχθοῦν ὅσο γίνεται ἀνατολικότερα (αὐτό βέβαια δέν σημαίνει ὅτι αἴρονται μ' αὐτὴ τὴν κίνηση καί τὰ οἰκονομικά, πολιτικά, πολιτισμικά καί κοινωνικά ἐμπόδια πού χωρίζουν τὴ Δυτικὴ ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴ Εὐρώπη), ἀκόμη πιο ἀνατολικά κι ἀπὸ τὰ σύνορα πού διαχώριζαν παλαιότερα τὸν ὀρθόδοξο ἀπὸ τὸν καθολικό χριστιανισμό, νέα προβλήματα ἐμφανίζονται, μπροστὰ στὰ ὁποῖα δοκιμάζεται ἡ σύμπνοια καί ἡ συνοχή τῆς Κοινότητος, παραχωρώντας ἔτσι τὴν πρωτοκαθεδρία στὰ στε-

νά ἐθνικά συμφέροντα τῶν κρατῶν-μελῶν τῆς. Ἀπόδειξη αὐτῆς τῆς ἀδυναμίας εἶναι καί τό ὅτι τό νέο σχέδιο συμφωνίας —τῆς ὀλλανδικῆς προεδρίας— γιὰ τὴν πολιτικὴ ἔνωση σιωπᾶ σ' αὐτό τό σημεῖο. «Εἶναι ἀδύνατον νά ἀρχίσει τώρα μιὰ διαδικασία πρὸς τὴ λειτουργία μιᾶς κοινότητος τῶν 20», ὁμολογεῖ ὁ Πιέτ Ντανκέρ (ἀρμόδιος τῆς ὀλλανδικῆς κυβέρνησης γιὰ τίς εὐρωπαϊκές ὑποθέσεις).

Αὐτὴ ἡ ἀναίσθησία τῶν ἐπαγγελματιῶν τῆς πολιτικῆς μπροστὰ σ' ἕνα τόσο ἔντονα μεταβαλλόμενο εὐρωπαϊκό τοπίο τοὺς ἐπιτρέπει, πάντως, νά συντηροῦν μιὰ ἐλάχιστη συνοχή στή βάση ἑνὸς ξεπερασμένου ἀλλὰ ὑπαρχτοῦ κοινοτικοῦ πλαισίου. Ποιὰ εἶναι, ὅμως, ἡ ἀξία ἑνὸς τέτοιου πλαισίου; Πόσο ἀνθεκτικό μπορεῖ νά εἶναι ἕνα τέτοιο πλαίσιο, ὅχι μόνο μπροστὰ στοὺς βρετανικοὺς ἐνδοιασμούς καί στή ρευστότητα τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ καί μπροστὰ σ' ἕναν παλιὸ μῦθο πού ξαναπροβάλλει σήμερα: τὸν μῦθο τῆς *Κεντρικῆς Εὐρώπης* (Mittel Europa);

Παρά τὴν ἄκρως προσεκτικὴ πολιτικὴ τῆς Γερμανίας πάνω σ' αὐτό τό ζήτημα, ἡ κρυφὴ ἐπιθυμία γιὰ τὴν ἀναγέννηση τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης ἐκδηλώνεται πλέον φανερά ἀπὸ πολλοὺς (κυρίως Οὐγγρους, Τσεχοσλοβάκους). Ἄς μὴ μᾶς διαφεύγει ὅτι αὐτὴ ἡ ἰδεολογία ἐνυπάρχει καί στό ἔργο σημαντικῶν διανοουμένων, ὅπως ὁ Μίλαν Κούντρετ. Ἄν καί

«ιστορικά δέν είναι αρκετά σημαντική ή πρόσθεση αυτής τής συμπληρωματικής διαίρεσης σέ άλλες πού είναι πύο βαθιές... 'Η Κεντρική Εύρώπη δέν υπήρχε πρίν από τόν 18ο αιώνα, σ' αντίθεση μέ όσα υποστηρίζουν όρισμένοι ιστορικοί, καί ή αυτοκρατορία τών 'Αψβούργων δέν είναι ό ιδανικός κόσμος στόν όποιο επιθυμοῦν νά πιστέψουμε σήμερα»

όπως λέει καί ό Ζάκ Λέ Γκόφ¹, έντούτοις αυτός ό μύθος διατηρεῖ μιά όρισμένη ιδεολογική δύναμη καί δυναμική.

Σέ κάθε περίπτωση ή αξία τοῦ ὑπάρχοντος κοινοτικοῦ πλαισίου είναι μικρή ως πρὸς τό στόχο τής Μεγάλης Εύρώπης. 'Επειδή αυτό δέν αντιστοιχεῖ σέ μιά Εύρώπη διαιρεμένη τουλάχιστον στά τέσσερα, Δυτική-Ανατολική-Βόρεια-Νότια, σέ μιά Εύρώπη —ἔτσι κι ἀλλιῶς— πολλῶν ταχυτήτων.

Ὁ ὑπερεθνικισμός τοῦ σοῦπερ μάρκετ

Παρ' ὅλ' αυτά ἔχει δημιουργηθεῖ μιά ἀτμόσφαιρα μέσα στήν όποία θεωρεῖται προφανές ὅτι ή ἐπιδιωκόμενη εὐρωπαϊκή ὀλοκλήρωση είναι ἐφικτή καί θά ἀποτελέσει σημαντική πρόοδο. "Ἐτσι ὅλοι ἐπιέγονται καί ἀδημονοῦν γιά τήν οικονομική, νομισματική καί πολιτική ἔνωση τών κρατῶν-μελῶν τής Κοινότητας, πλὴν ἐξαιρέσεων. Μετά ἀπ' αυτό θά ἀνοίξει, λένε, ό δρόμος καί γιά τή διεύρυνση τής Κοινότητας. Οἱ Βρετανοί, πού δυστροποῦν, πρέπει νά συρθοῦν, ἔχοντες-ἄκοντες, ὅπως δήλωσε πρόσφατα καί ή πρωθυπουργός τής Γαλλίας.

Αὐτή ή ἀνυπομονησία θά ἔπρεπε νά αντιστοιχεῖ καί σέ μιά ἐνυπαρκτή ἀγωνία γιά τό μέλλον τής Εύρώπης. "Ἐνα μέλλον πού θά διασφαλιζόταν καλύτερα μέ τήν εὐρωπαϊκή ἔνοπιση. "Αν δέν ὑπάρχει μιά τέτοια ἀγωνία, τότε γιατί τόση βιασύνη; Τότε γιατί ό Ζάκ Ντελόρ προειδοποιεῖ τούς λαούς καί τίς κυβερνήσεις; Καιροί οὐ μενετοί ἂν δέ πετύχουμε, λέει, αυτό θά είναι ή ἀποτυχία καί ή παρακμή. 'Ασφαλῶς, οἱ ἀλλαγές στό εὐρωπαϊκό τοπίο συσσωρεύσαν νέα προβλήματα, γέννησαν νέους φόβους. 'Αντί, ὅμως, νά προκαλέσουν —πρίν ἀπ' ὅτιδήποτε ἄλλο— τήν ἐπανεκτίμηση τοῦ ὑπάρχοντος ξεπερασμένου πλαισίου καί τόν ἀναγκαῖο πιά ἐπαναπροσανατολισμό τής Κοινότητας, φαίνεται ὅτι ἀπλῶς ἐπιτείνουν τό ἐπιείγον τής ἔνωσης τών δώδεκα.

'Ορισμένοι ἐκτιμοῦν ὅτι γι' αυτόν τόν ἀκτιβισμό εὐθύνεται τό «εὐρωπαϊκό στυλ»: πρωτοκαθεδρία τοῦ μηχανισμοῦ ως πρὸς τό σκοπό. Τό νά πασχίξει ή Κοινότητα νά καταστει ἀπλῶς μιά ἰσχυρή δύναμη στήν πράξη κι ὄχι σῶνει καί καλά ἕνα καθορισμένο πολιτικό ἀντικείμενο (L' Europe est un objet politique non identifié, κατά Ντελόρ) ἔχει πολλά πλεονεκτήματα. Φτάνει νά γίνεται, κάθε φορά, ἕνα βήμα πρὸς τά ἔμπρός. 'Η οὐτοπία καί τό κοινωνικό σχέδιο παραπέμπονται ἔτσι στά ἀζήτητα. "Ἐχοντας ξεμπερδέψει μέ τά δύσκολα, ἱκανοποιούμαστε μ' αυτό πού είναι δυνατό ἔδῶ καί τώρα καί μάλιστα «μ' αυτό πού είναι ἀυστηρῶς ἀπαραίτητο» ἐπικαλούμενοι τό ὅτι ή κοινή γνώμη δέν είναι ἀκόμη ἔτοιμη.

«'Αλλά αυτές οἱ σεμνοτυφίες τοῦ τύπου "βήμα πρὸς τά ἔμπρός" δέν είναι, σ' ἕνα ἄλλο ἐπίπεδο, παρά ή πραγματοποίηση μιᾶς ἀπολυττης προσταγῆς, τής προσταγῆς νά προχωρήσουμε. Τό νά σταματήσουμε είναι ἀποτυχία, αὐτή είναι πράγματι ή ἀρχή (ἔτσι χωρίς δικαιολόγηση) πού στηρίζει τήν προσπάθεια, οὕτως ὥστε οἱ ρεαλιστικές συναινέσεις (τοῦ τύπου τά κράτη τής Εύρώπης ἔχουν συμφέρον νά "μιλήσουν μέ μιά φωνή", νά "ἀσκήσουν ἀπό κοινού τήν κυριαρχία τους", σ' ὀρισμένα σημεῖα) ἀποκοτῶν ἕνα ἐπιπλέον νόημα ἀπό τό γεγονός ὅτι είναι ἐγκλωβισμένες στήν ὑπόρρητη ιδεολογία πού ὑποβάλλει τήν ἰδέα καί τήν πρακτική τής Εύρώπης ως διαδικασία χωρίς τέλος»².

Αὐτή ή ἔρμηνεία δέν είναι, πάντως, ἱκανοποιητική, χωρίς νά είναι λαθεμένη, γιατί λαμβάνει τό ζητούμενο ως δεδομένο καί στήν καλύτερη περίπτωση δίνει, ἐνδεχομένως, μιά ἀκριβή περιγραφή τής κατάστασης. Ζητούμενο παραμένει πάντοτε τό «γιατί ό μηχανισμός ἔχει τήν πρωτοκαθεδρία ως πρὸς τό σκοπό»;

Τό γεγονός αὐτό είναι συνέπεια μιᾶς γενικῆς ὑποχώρησης τοῦ πολιτικοῦ, συνδέεται ἄμεσα μέ τήν ἐπαγγελματοποίηση τής πολιτικῆς, μέ τή δομή καί τόν τρόπο λειτουργίας τών σύγχρονων κομμάτων. 'Η ἐπί μακρόν ἀπουσία κομμουνιστικῶν κομμάτων, ἀντάξιων ἐκείνων πού ὑποτίθεται ὅτι ὄφειλαν νά είναι τά κόμματα νέου τύπου —κόμματα μαζικῆς συμμετοχῆς μέ πολιτική λειτουργία ὄλων τών ὀργανώσεων καί τών ὀργάνων τους—, ἂν καί φωτίζει τά πράγματα, έντούτοις δέν ἐξηγεῖ πλήρως αὐτή τήν κατάσταση. Θά χρειαζόταν νά ἐρμηνευθοῦν καί οἱ λόγοι αὐτῆς τής ἀπουσίας: ἂν τέτοια κόμματα ὑπῆρξαν κάποτε, γιατί ἐξαφανίστηκαν ἔκτοτε; Δυστυχῶς δέν ὑπάρχει μιά ἐπαρκῆς θεωρητική ἀπάντηση σ' αὐτά τά ἐρωτήματα παρά μόνον ὀρισμένες ἱστορικές ἐρμηνείες, στίς ὁποῖες συνήθως παραπέμπουμε.

'Ἐν πάση περιπτώσει, μέ δεδομένη τήν ὑπεκφυγή προσδιορισμοῦ τής ταυτότητας «Εύρώπη, μιά πολιτική κοινότητα», ἄς ἐπιμείνουμε στό τί είναι αὐτό πού τελικά εὐδοκίμει μέσα σ' αὐτή τήν ἀοριστία καί χάριν αὐτῆς: πρὸς τά πού τείνει ή Εύρώπη;

Πρίν ἀπαντήσουμε σ' αὐτό τό ἐρώτημα, ἀξίζει νά ὑπενθυμίσουμε ὅτι, ἀπ' ὅλες τίς εὐρωπαϊκές κοινότητες, ἦταν ή Εὐρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) αὐτή πού ἔγινε ό πυρήνας τής εὐρωπαϊκῆς ἔνωσης: οἱ στόχοι τῆς δέν ἀφοροῦσαν κάποιους ἐπιμέρους τομεῖς (ὅπως οἱ ἄλλες κοινότητες), κάλυπταν ὅλους τούς τομεῖς τῆς οἰκονομίας τών χωρῶν-μελῶν, δέν ἀφοροῦσαν μόνον τούς ἐιδικοῦς ἀλλά καί τήν κοινή γνώμη. 'Η ΕΟΚ μπορούσε, ἔτσι, νά στηριχθεῖ σέ ἐπιθυμίες καί τάσεις πέραν καί ἔκτός τών συντεχνιῶν καί τών κρατικῶν μηχανισμῶν. Λόγω τοῦ ὅτι ἀνοίξε διάπλατα τίς πόρτες σέ μιά Κοινή Εὐρωπαϊκή Ἀγορά, συνταίριαξε —ἴσως γιά πρώτη φορά— ἕναν ὀρισμένο ὑπερεθνικισμό μέ τήν κοινή γνώμη τών χωρῶν-μελῶν. Μέσα ἀπό μιά πορεία, λίγο πολύ γνωστή, ή Εύρώπη ἄρχισε νά «ἐνοποιεῖται» μᾶλλον σάν προέκταση τών καταναλωτικῶν

συμπεριφορών παρά ως μία νέα πολιτική ταυτότητα. Ἡ παρατηρούμενη αύξηση τῆς ἀδιαφορίας καί τῆς ἀπέχθειας τῶν πολιτῶν ὡς πρὸς τοὺς κρατικούς φορεῖς τῶν χωρῶν τους, τὶς δημόσιες ὑπηρεσίες, τοὺς συνοριακοὺς ἐλέγχους εἶναι συμπτώματα θολῶν ἐπιθυμιῶν, εἶναι διεκδίκηση τοῦ καθενὸς νὰ εἶναι περισσότερο «Εὐρωπαῖος», δηλαδή στὸν ἴδιο βαθμὸ καταναλωτῆς / κεφαλαιούχου / ἰδιοκτῆτης ἀκινήτων, ὅσο κι ὁ γείτονάς του: πρόκειται γιὰ τὴν ἀνάδυση ἑνὸς νέου *homo economicus* (θέμα γιὰ τὸ ὁποῖο χύθηκε πολὺ μελάνι τὰ τελευταῖα χρόνια, ὅπου καί παραπέμπουμε, καθὼς ἐπίσης καί στὸ τεύχος Νοεμβρίου 1991 τοῦ περιοδικοῦ *Esprit* πού περιλαμβάνει πλούσιο ὕλικό γιὰ τὰ ζητήματα τῆς Κοινότητος).

Δέν πρόκειται γιὰ τὸ θρίαμβο ἑνὸς πολιτικοποιημένου ὑπερεθνικισμοῦ ἢ ἑνὸς μεταεθνικισμοῦ πάνω στους ἐπιμέρους ἐθνικισμούς. Ἡ ἐπιθυμία γιὰ περισσότερη κατανάλωση, ἡ ἐπιθυμία γιὰ ἀναζήτηση τῆς τύχης σὲ μία εὐρύτερη κοινότητα, ἡ ἐπιθυμία τοῦ νὰ κάνει κανεὶς καριέρα ἢ νὰ ἀποσυρθεῖ αἰσθανόμενος παντοῦ στὴν Κοινότητα σάν στὸ στίτι του δέν ἔχει κανένα ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ *οἰκουμενικά στοιχεῖα τῆς Πολιτικῆς* (μέ κεφαλαῖο Π) πού τὴ διακρίνουν ἀπὸ τὶς κοινωνικὲς καί πολιτισμικὲς πραγματικότητες γιὰτὶ ἀκριβῶς προσπαθεῖ νὰ τὶς μετασχηματίσει πρὸς τὴν κατεύθυνση μιᾶς ζωῆς ἀξίας νὰ τὴ ζήσουν ὅλοι σ' αὐτόν τὸν πλανήτη. Πρόκειται γιὰ τὸν «ὑπερεθνικισμό τοῦ σουπερ μάρκετ», ὅπως λένε κι οἱ ἄλλοι. Ὁ θρίαμβος τῆς Εὐρώπης εἶναι ἕνας κατ' ἀρχὴν θρίαμβος τοῦ φιλελευθερισμοῦ, τοῦ καταναλωτισμοῦ, τῆς ἀδιαφορίας γιὰ τὴν πολιτικὴ (παρὰ τὶς προθέσεις ὀρισμένων ἀπὸ τοὺς πατέρες τῆς Κοινότητος). Δέν εἶναι καν ἕνας θρίαμβος τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ. Δέν πρόκειται γιὰ τὸν ὑπερεθνικισμό τῶν ἰδαλῶν τῆς διεθνούς συνεννόησης οὔτε γιὰ τὴν κωμικοτραγικὴ ἐλαφρότητα καί γοητεία τῶν «πολιτῶν τοῦ κόσμου», τῶν μποέμ. Τὸ ἀντίστροφο, πρόκειται γιὰ ἕνα ἰδιότυπο *εὐρωπαϊκὸ ἐπαρχιωτισμό, κατ' εἰκόνα καί ὁμοίωση τῆς κοινοτικῆς πρωτεύουσας, τῶν Βρυξελλῶν.*

Ἡ περιπέτεια τῆς εὐρωπαϊκῆς ιδέας

Αὐτὸς ὁ ἐπαρχιωτισμὸς ἀποβλακώνει μέ τὴν εἰδωλιακὴ εἰκόνα μιᾶς Ἐνωμένης Εὐρώπης χωρὶς κρατικὲς γραφειοκρατίες, χωρὶς περιορισμούς, χωρὶς ἀναχρονιστικούς ἐθνικισμούς. Τὸ νὰ ὑπενθυμίζει κανεὶς ὅχι τὸ τί λέγεται, ἀλλὰ τὸ τί πραγματικά γίνεται στὶς Βρυξέλλες, ποῖο εἶναι τὸ καθημερινὸ ἀλισβερίσι τῆς ἐκεῖ γραφειοκρατίας, ποιά εἶναι ἡ ἀξία τοῦ ἔργου πού αὐτὴ παράγει, ἀμαυρώνει τὴν εἰκόνα. Τὸ νὰ ὑπενθυμίζει κανεὶς τὴ βιαία προσαρμογὴ τῆς ζωῆς μας στὶς ἐπιταγὲς τοῦ κοινοτικοῦ φιλελευθερισμοῦ, μπροστά στὶς ὁποῖες ὑποχωρεῖ ἀκόμα καί ὁ «γερμανικὸς καπιταλισμὸς» (πού προσπαθεῖ νὰ ἀξιοποιήσῃ κάποιες συλλογικὲς προσπάθειες καί ἐπιζητεῖ τὴ συναίνεση χωρὶς νὰ εἶναι τόσο κοντόφθαλμος ὅσο ὁ νεοφιλελευθερισμὸς - μονεταρισμὸς) καθὼς καί ἡ «Γαλλικὴ Δημοκρατία» — θεωρεῖται ἀναχρονισμὸς³. Τὸ νὰ προβλέπει κανεὶς ὅτι οἱ διοικητὲς τῆς μελλον-

τικῆς Κεντρικῆς Εὐρωπαϊκῆς Τράπεζας, *μὴ αἰρετοὶ καὶ ἀπαλλαγμένοι ἀπὸ τὴν ἐπιτροπεία τῶν κρατῶν-μελῶν*, θὰ καθορίζουν τὶς κατευθύνσεις τῆς οἰκονομικῆς καί νομισματικῆς πολιτικῆς — ἀφήνοντας πάντως στὶς ὅποιες πολιτικὲς ἐξουσίες τὴ φροντίδα ἀνάληψης τῶν κοινωνικῶν συνεπειῶν αὐτῆς τῆς πολιτικῆς — θεωρεῖται κακοπιστία πρὸς τὶς ἱκανότητες τῶν τραπεζιτῶν καί πρὸς τὶς προθέσεις τῶν χρηματοδοτῶν. Ἡ διαδικασία τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐνοποίησης — ἀνοιγμα τῆς ἀγορᾶς, οἰκονομικὴ ὀλοκλήρωση, πολιτικὴ ἔνωση — δέν συζητεῖται, φαντάζει ὡς φυσικὴ καί μὴ ἀντιστρεπτὴ.

Ἡ σύγκριση, πάντως, τῶν οἰκονομικῶν συμφερόντων δέν φτιάχνει ἀπὸ μόνη τῆς μιᾶς *πολιτικὴ κοινότητα*: οἱ προϋποθέσεις αὐτῆς τῆς κοινότητος εἶναι ὑπόθεση τοῦ μέλλοντος. Σὲ μιᾶ ἐποχῇ, ὅμως, πού ἡ ἀπολιτικότητα τῆς πολιτικῆς χαρακτηρίζεῖ σὲ ὁλοένα καί μεγαλύτερο βαθμὸ τὴν πολιτικὴ ζωὴ στὸ ἐσωτερικὸ τῶν κρατῶν-ἔθνῶν τῆς Κοινότητος, γιὰτὶ καί πῶς θὰ ἀντιστραφεῖ αὐτὴ ἡ κατάσταση στὴν πολὺ πιὸ ἀχανὴ κλίμακα μιᾶς κοινοτικῆς ὁμοσπονδίας; Ἡ Κοινότητα μπορεῖ νὰ δώσει ἀφορμὴ σὲ κοινὲς πολιτικὲς, ἀλλὰ εἶναι συζητήσιμο ἂν μπορεῖ νὰ γεννήσῃ μιᾶ πολιτικὴ κοινότητα καί τί εἶδους θὰ εἶναι αὐτὴ στὴ σημερινὴ συγκυρία.

Ἴσως εἴμαστε μάρτυρες ἑνὸς ἀκόμη θανάτου τῆς εὐρωπαϊκῆς ιδέας πού γεννήθηκε κατὰ τὸν Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο ἀπὸ μιᾶ μοναδικὴ πολιτικὴ ἐμπειρία χωρὶς ἱστορικὸ προηγούμενο: *τὴν ἀντίσταση στὸν ναζισμό.* Ἡ ιδέα μιᾶς εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς κοινότητος ἦταν τότε καθαρὰ πολιτικὴ, γέννημα καί θρέμμα ἑνὸς ἐνοπλοῦ ἀγῶνα. Τομὴ τόσο ὡς πρὸς μιᾶ προηγούμενη φιλοσοφικὴ θέση γιὰ τὴν Εὐρώπη, ὅσο καί πρὸς τὴν πολιτικὴ παράδοση τοῦ Μεσοπολέμου.

Ἡ φιλοσοφικὴ θέση πού προσδιόριζε μιᾶ εὐρωπαϊκὴ πνευματικὴ ταυτότητα διατυπώθηκε μέ σαφήνεια ἀπὸ τὸν Χούσερλ σὲ ἕνα συνέδριο στὴ Βιέννη τὸ 1935. Ἡ Εὐρώπη ἐμψυχώνεται, ἀποφάνθηκε, ἀπὸ ἕνα κύριο πνευματικὸ σκοπὸ (τέλος στὸ κείμενο): αὐτὸς καθορίζει τὴν ἱστορικότητα τῆς Εὐρώπης καί τὴν ἀφιερώνει στὴν οἰκουμενικότητα ἀπὸ τότε πού γεννήθηκε (τόπος γέννησης ἡ Ἀθήνα⁴). «(...) μέ τὴν κλίση τῆς πρὸς τὸ οἰκουμενικὸ, ἡ φιλοσοφία δημιουργεῖ μιᾶ ἀνθρωπότητα ἀπελευθέρη κάθε ἰδιαίτερης κοινοτικῆς προσκόλλησης. Τὸ εὐρωπαϊκὸ πνεῦμα συμπίπτει μέ τὸ πνεῦμα τῆς φιλοσοφίας πού συμπίπτει μέ τὸ πνεῦμα τῆς ἀνθρωπότητας. Ἀπ' αὐτὴ τὴ σκοπιά, ὁ Χούσερλ μπορεῖ νὰ ἀποφανθεῖ τὸ 1935 ὅτι «οἱ ιδέες εἶναι πιὸ ἰσχυρὲς ἀπ' ὅλες τὶς ἐμπειρικὲς δυνάμεις»⁵.

Ἡ ἔκρηξη τοῦ Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου, ὁ πόλεμος, ἡ Ἀντίσταση, ἡ Γιάλτα: ἔδειξαν στους Εὐρωπαίους ὅτι *οἱ ἐμπειρικὲς δυνάμεις ἦταν πιὸ ἰσχυρὲς ἀπὸ τὶς ιδέες*: τὸ 1946 δέν ἦταν 1935, ἡ Εὐρώπη τῶν φιλοσόφων μετροῦσε τώρα τὰ θύματα καί τὶς καταστροφὲς τοῦ πολέμου, ἄλλωστε εἶχε πιά χωριστεῖ στὰ δύο, ἀπὸ τὴ μιᾶ πλευρὰ ἡ Δυτικὴ Εὐρώπη τῆς «ἐλευθερίας» καί ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ Ἀνατολικὴ Εὐρώπη τοῦ «σοσιαλισμοῦ». Ἡ διακήρυξη τῶν εὐρωπαϊκῶν Ἀντιστάσεων (Ἰούλιος 1944)⁶, πού ἀποφαίνεται γιὰ τὴν ἀνάγκη ἀναδόμησης τῆς Εὐρώ-

πης πάνω σέ όμοσπονδιακή βάση τοποθετεί πλέον τό ζήτημα τής Εύρώπης πολιτικά. Ήξάλλου, πρόκειται γιά τή Δυτική Εύρώπη τής «έλευθερίας, ειρήνης και προόδου» κι όχι γιά τό σύνολο τών ευρωπαϊκών χωρών.

Τό μεταπολεμικό κλίμα επιτρέπει (άν δέν επιβάλλει ακόμα) και τήν τομή πρός μία όρισμένη πολιτική παράδοση του Μεσοπολέμου. Αρχίζει νά κερδίζει έδαφος ή άποψη ότι ή Δυτική Εύρώπη δέν πρέπει νά ένοποιηθεί μέ τή μορφή συναρμογής κυρίαρχων κρατών διαχωρισμένων μέ πολιτικά και τελωνειακά σύνορα: κάθε τέτοια άπόπειρα θά μπορούσε νά οδηγήσει ξανά στις συνθήκες πού προκάλεσαν τόν πόλεμο στην Εύρώπη. Μία πιό ριζική πολιτική συνεννόηση έμπαινε πιά στην ήμερήσια διάταξη. Μετά από τίς έμπειρίες τών δύο παγκόσμιων πολέμων μπορούσε κανείς νά μιλήσει μέ πολιτικούς όρους γιά τήν παρακμή τών κρατών-έθνών, νά θεωρήσει τόν όλοκληρωτισμό ως τέκνο του κράτους-έθνους, νά καταγγείλει τούς έπιμέρους έθνικισμούς. Δημιουργήθηκαν τότε οι προϋποθέσεις γιά τήν προβολή μιας νέας πολιτικής μορφής δυτικοευρωπαϊκής κοινότητας: ίδρυση μιας όμοσπονδίας κρατών, αυτός ήταν ό μεγάλος ιστορικός νεοτερισμός τής Δυτικής Εύρώπης.

Έτσι, τήν έπαύριον του πολέμου αντιπαρατίθενται δύο πολιτικές τάσεις: μία «ένωτική», συνδεδεμένη μέ τήν αρχή του κράτους-έθνους, μέ τήν αρχή τής έθνικής κυριαρχίας (ή τής «πατρίδας» κατά Ντέ Γκώλ), ή οποία βλέπει στό μέλλον μία μορφή *συνομοσπονδίας* τών δυτικοευρωπαϊκών χωρών, και μία *όμοσπονδιακή* τάση. Αυτή ή αντιπαράθεση, πού συνεχίζει νά σημαδεύει —ως σήμερα— τίς προσπάθειες γιά μία πολιτική κοινότητα, έχει τή δική της ιστορία. Γνώρισε μεταπολίσεις και μετασχηματισμούς λόγω διαταγμών τών κρατών-μελών και έλέω οικονομικών αναγκαιοτήτων. Έπειδή ήταν άνεδαφικό νά περιμένει κανείς ότι τά κυρίαρχα κράτη θά άπεμπολούσαν τήν κυριαρχία τους, οι πατέρες τής κοινότητας —ανάμεσά τους και οι άκραιφνώς «όμοσπονδιστές»— άσπάσθηκαν τήν αρχή τής *λειτουργικής όλοκλήρωσης*: από τό 1950 και έκτοτε τό ζήτημα δέν είναι πλέον ή αντίθεση μιας πολιτικής κοινότητας σέ μία οικονομική κοινότητα. Η συντριπτική πλειοψηφία τών πρωτεργατών τών ευρωπαϊκών κοινοτήτων συμφώνησαν στό ότι ή πολιτική Εύρώπη δέν θά μπορούσε νά γεννηθεί —άν μπορούσε— παρά μέσω μιας σειράς διακρατικών θεσμών (κοινότητες γιά έπιμέρους τομείς ή γιά συγκεκριμένο σκοπό, όπως ή Ευρωπαϊκή Κοινότητα "Ανθρακα και Χάλυβα —ΕΚΑΧ, 1951— ή Δυτική Ευρωπαϊκή Ένωση —ΔΕΕ, 1954— ή Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άτομικής Ένέργειας —ΕΚΑΕ, 1957) και κυρίως μέσω τής Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας —ΕΟΚ, 1957— σύμφωνα μέ πραγματιστικές και τεχνοκρατικές έπιταγές.

Αυτή ή πραγματιστική μετατόπιση τής παλιάς αντιπαράθεσης άφησε σέ έκχρεμότητα τόν πολιτικό στόχο: *συνομοσπονδία* ή *αύθεντική όμοσπονδία*; Γέννησε τόν «*υπερεθνικισμό του σοϋπερ μάρκετ*», στόν όποιο άναφερθήκαμε προηγουμένως. Σήμερα πού έχει καταρρεύσει τό «σιδηρούν παραπέτασμα»,

ό διαχωρισμός τής Γιάλτας σέ Άνατολική και Δυτική Εύρώπη και τά μεταπολεμικά πολιτικά σχέδια δέν έχουν ούτε δύναμη ούτε δυναμική, γυρίσαμε κατά κάποιον τρόπο στην εποχή του Χούσερλ: ή Εύρώπη είναι καταδικασμένη νά ξαναγεννησει εκείνη τήν «*ιδέα*» πού θά άποδειχθεί «*πιό ισχυρή από τίς έμπειρικές δυνάμεις*» ή νά καταστεί έρμαιον αυτών τών δυνάμεων.

Νά σκεφθούμε τό παρόν ως μέλλον

Σήμερα, βέβαια, δέν υπάρχει κανένας λόγος νά ανατρέξουμε στόν Χούσερλ και στό μεταφυσικό τέλος του «*ευρωπαϊκού πνεύματος*». Κανένα «*ευρωπαϊκό πνεύμα*» δέν μπορεί νά ένοηθεί ως τό *υποκείμενο* πού θά ένοποιόσε τήν Εύρώπη, ή όποία θά όφειλε νά ένσαρκώσει τήν υποτιθέμενη βούλησή του. Άλλωστε ή άγωνία γιά μία «*ευρωπαϊκή όλοκλήρωση*», όποια κι άν είναι αυτή άρκεί νά υπάρξει στα χαρτιά, δέν μάς συγκινεί. Ούτε ή άναζήτηση μιας γενικής βούλησης και μιας *υπερεθνικής / μεταεθνικής* ευρωπαϊκής ταυτότητας μάς άπασχολεί: πασχίζουμε νά γλιτώσουμε από τήν πλύση έγκεφάλου πού σφυρηλατεί τήν ταυτότητα του νέου *Homo economicus*. Ούτε πιστεύουμε ότι τά πολιτικά διφορούμενα τής ευρωπαϊκής ένωσης μπορεί και αξίζει νά αντιμετωπισθούν μέσα από τήν προσπάθεια διαχωρισμού τών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων του πολίτη, διαχωρισμού τής ευρωπαϊκής ύπηκοότητας (*citoyenneté, citizen ship*) από τήν έθνικότητα. Αυτός, βέβαια, άν ήταν σέ θέση νά καθορίσει τίς άτομικές πολιτικές στάσεις, θά έδινε ένα νόημα σέ μία διεθνική / μεταεθνική πολιτική ευρωπαϊκή κοινότητα. Άλλά στην κοινωνία και στην πολιτική τά πράγματα δέν ακολουθούν τή μαθηματική λογική ούτε τή λογική τών σταδίων: δέν έχει νόημα νά περιμένουμε πρώτα νά υπάρξουν οι «*πολίτες τής Εύρώπης*», *έκφραση* τών όποιών θά είναι στή συνέχεια ή πολιτική ευρωπαϊκή κοινότητα. Άντίθετα, μία ευρωπαϊκή πολιτική κοινότητα και μόνον αυτή θά *έφτιαχνε* τούς «*υπηκόους*» τής. Τό ζήτημα είναι «*τί είδους θά ήταν αυτή ή πολιτική κοινότητα*», γεγονός πού θά προσδιόριζε και τό είδος τής κοινωνίας και τών πολιτών τής. Και γιά νά τό ξαναπούμε, αυτή ή πολιτική κοινότητα πού έπιχειρείται στην Εύρώπη, ή μετεξέλιξη τής Κοινής Άγοράς του νεοφιλελευθερισμού, τής πλήρους έμπορευματοποίησης (ως τήν «*έμπορευματοποίηση τής συνείδησης*») δέν μάς έμπνέει, *γιατί δέν έχει μέλλον*.

Άς σταθούμε λίγο σ' αυτό τό σημείο, στή στρατηγική κατασκευής μιας πολιτικής ευρωπαϊκής κοινότητας πάνω στα χνάρια και στην έμπειρία από τήν κατασκευή τής Οικονομικής Κοινότητας. Ένδιάμεσος στόχος αυτής τής στρατηγικής είναι ή δημιουργία ενός *όμογενοϋς* πολιτισμικού χώρου μέ τή βοήθεια τών τεχνολογιών επικοινωνίας και τών διεθνικών προγραμμάτων στόν τομέα του σινεμά και του βίντεο: πολιτισμική κατασκευή τής Εύρώπης άλά Κοινή Άγορά.

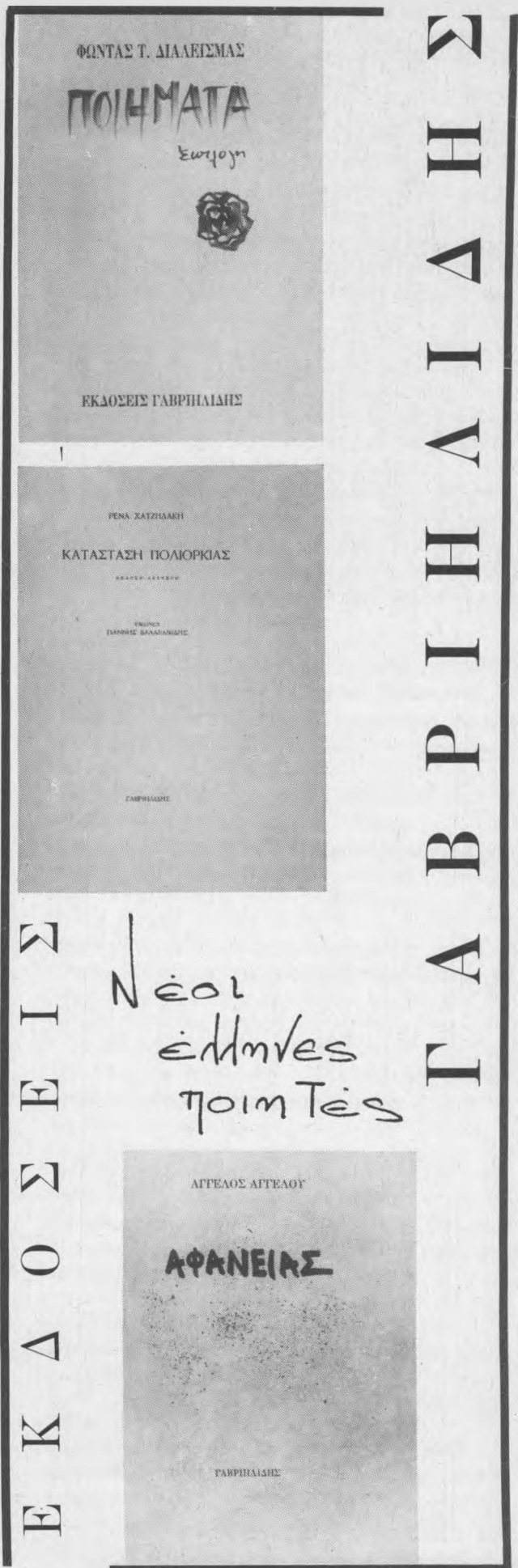
«Και εφόσον πρόκειται αυτή τή φορά γιά τήν κουλτούρα, γιατί νά μήν έπανεργοποιηθούν

κάτω από τα παλιά μεσαιωνικά σύμβολα τα παραδοσιακά στοιχεία ανταλλαγών, περιφερειακών δικτύων και αλληλεγγύης των παλιών συντεχνιών, εμπορικών επιμελητηρίων ή δρόμων προσκυνήματος; Παρουσιάζεται, λοιπόν, μιά εναλλακτική ευρωπαϊκή χαρτογράφηση, ή όποια δεν έχει καμιά σχέση με τον σημερινό πολιτικό χάρτη των κρατών-εθνών μας, κατά τρόπο που μιά όρισμένη τεχνοκρατία μπορεί εδώ να συναθροίσει πάνω στο μεταμοντέρνο πεδίο της τις προμοντέρνες νοσταλγίες μιās νέας θεοκρατίας αταβιστικά έχθρικής προς τό κράτος-έθνος»⁷.

Ήσφαλως και δεν παραπέμπεται, μ' αυτό τον τρόπο, ο έθνικισμός στα άζητητα ούτε αποκτάται μιά οικουμενική μεταεθνική συνείδηση. Ήσφαλως ό,τι δεν είναι ύπερεθνικό έπαφίεται στην άρμοδιότητα του τοπικισμού με τον πιο ίσοπεδωτικό τρόπο: με τον τρόπο των ΜΜΕ που καταστρέφει, τελικά, κάθε διαφορετικότητα μέσα στην όμοιομορφία και την ουδετερότητα της παρουσίας των θεμάτων μεταξύ διαφημίσεων, που πολτοποιεί τό πλοστο της πολιτισμικής κληρονομιάς και την έμπορεύεται ως φολκλόρ κατά δόσεις. Μιά τέτοια Ευρωπαϊκή Κοινότητα δεν έχει να προσφέρει ένα καινούργιο όραμα στον κόσμο. Μιά άκόμα έπαρχία θά είναι σ' έναν κόσμο χωρίς μέλλον, πλήν χειρότερο από τό παρόν.

Έκτός εάν γίνει κάποιιο θαύμα κι αντιστραφεί αυτή ή πορεία. Ήσπελισμένες έλπίδες ανθρώπων σε άπελπιστική κατάσταση, θά μου πείτε. Ήσως ρωτήσετε κιόλας «τί να κάνουμε;» για να ξαναεπικαιροποιήσουμε τή σοσιαλιστική έλπίδα στην Ευρώπη και στον πλανήτη. Δεν ξέρω. Ήσλλωστε τό έρώτημα «τί να κάνουμε;» είναι ά-νόητο: τί να κάνουμε, ποιοί; Αυτό τό έρώτημα άς τό άπευθύνουμε στους έαυτούς μας, όσοι δεν θέλουμε να μείνουμε άπαθεις. Όσοι άρνούμαστε τή συνήθεια, όπως έλεγε κι ο άλλος: όσοι πιστεύουμε ότι ή ανθρωπότητα δεν θά μείνει άπαθής, ότι ή κομμουνιστική «ιδέα» θά μπορούσε να άποδειχθεί «πιο ίσχυρη από τις έμπειρικές δυνάμεις» στην Ευρώπη.

1. Περιοδικό *Esprit*, Νοέμβριος 1991, σελ. 12.
2. Βλέπε Πώλ Τιμπώ, *Esprit*, Νοέμβριος 1991, σελ. 48.
3. Βλέπε Μισέλ Ήλμπερ, *Καπιταλισμός έναντίον καπιταλισμού*, *Le Seuil*, Παρίσι, 1991.
4. Βλέπε Ήτιέν Τασέν, *Esprit*, Νοέμβριος 1991, σελ. 68-69 καθώς και Ζάν Πατόκα, *Πλάτων και Ευρώπη*, γαλλική μετάφραση, *Verdir*, Παρίσι, 1983.
5. Βλέπε Ήτιέν Τασέν, σελ. 69.
6. Βλέπε *L' Europe de demain*, έκδοση του Κέντρου Δράσης για τήν Ευρωπαϊκή Όμοσπονδία, *Neufchatel*, *La Baconnière*, 1945.
7. Βλέπε Ζάν Μάρκ Φερού, *Esprit*, Νοέμβριος 1991.

ΘΑΝΑΤΙΚΗ ΠΟΙΝΗ:

Πότε επιτέλους ή νομική

του Ζακ Πруνεντύ

Τήν περασμένη άνοιξη ή κυβέρνηση είχε ύποσχεθεί ότι θά πρότεινε τήν κατάργηση τής θανατικής ποινής από τήν ελληνική νομοθεσία. "Ως τώρα όμως τίποτε δέν έχει άκουστεί σχετικά και δικαίως μπορεί νά αναρωτηθεί κανείς αν δέν πρόκειται και πάλι για μιά από τίς άπλές ύποσχέσεις πού δίδονται ελαφρά τή καρδιά. Ποιός θυμάται άραγε ότι, κατά τίς εκλογές του 1981, και ό κ. Παπανδρέου είχε εκφράσει κι αυτός τή θέλησή του νά καταργήσει αυτή τήν

ποινή;

Θά μπορούσε κανείς εδω νά παρατηρήσει ότι ή συζήτηση αυτή είναι ίσως άνευ άντικειμένου, αφού από τό 1972 δέν ύπηρεξε καμία θανατική εκτέλεση στη χώρα μας ενώ όλες οι καταδικές σε θάνατο έχουν μετατραπεί σε ισόβια. Για δύο τουλάχιστον λόγους όμως τό θέμα αυτό αξίζει και πάλι νά τεθεί.

Πρώτον, δέν είναι καθόλου ύγιές για τή δημοκρατία νά μετατοπίσει τήν εϋθύνη της σχετικά με τήν κατάργηση ενός νόμου και νά αναθέσει τή φροντίδα τής μη εφαρμογής του στη «βασιλική» εξουσία και μεγαλοθυμία του Προέδρου της. Και, όπως τονίζει ή Amnesty International, «θά ήταν άπατηλό νά φανταστεί κανείς ότι τό αυθαίρετον» και τό σφάλμα πού είναι ίδιον τής ανθρώπινης φύσης «μπορούν νά διορθωθούν με μία διαδικασία ή όποία είναι ή ίδια δεσποτική»¹. Δεύτερον —και αυτό τό επιχείρημα έχει κάποιο βάρος, ακόμα και για τίς δημοκρατίες μας, από τήν ώρα πού αυξάνει ή αίσθηση τής ανασφάλειας—: «Τό νά παραμένει ή θανατική ποινή στη νομοθεσία είναι επικίνδυνον, ακόμα κι αν άρνηθοϋμε τήν εφαρμογή της, διότι οι εκτελέσεις μπορούν ξαφνικά νά ξαναρχίσουν με τήν ευκαιρία μιās πολιτικής άνατροπής»². Τό Βέλγιο έχει καταλάβει τόν κίνδυνο αφού πολύ πρόσφατα κατάργησε και διά νόμου τήν θανατική ποινή, τήν όποία δέν είχε εφαρμόσει από τό ...1863. Τή στιγμή αυτή ή χώρα μας έχει μείνει ή τελευταία στην Ευρώπη (μαζί με τήν Ίρλανδία —στην όποία ή πολε-

μική σχεδόν κατάσταση είναι ιδιόμορφη— και με τήν Τουρκία) όπου ή βάρβαρη αυτή ποινή εξακολουθεί ακόμη νά παραμένει στη νομοθεσία.

Βαρβαρότητα

Τό φίλμ του Κριστόφ Κισλόφσκι «Μικρή Ιστορία για ένα φόνο» ζύπνησε όπωσδήποτε στον θεατή (όπως ίσως εδω και σαράντα χρόνια περίπου τό φίλμ του Καγιιάτ «Nous sommes tous des assassins») ένα βαθύ αίσθημα εξέγερσης μπροστά στη βαρβαρότητα ενός από «αυτά τά δημόσια εγκλήματα πού όνομάζουμε δικαστικές εκτελέσεις», όπως έγγραφε ό Βίκτορ Ούγκώ³. Άλλά ίσως καθησυχάζουμε με τή σκέψη ότι ή κατάργηση τής θανατικής ποινής φαίνεται νά έχει έγγραφεί στην εξέλιξη κάθε σύγχρονης χώρας· ίσως μπαίνουμε στον πειρασμό νά σκεφτοϋμε ότι ό τρόπος αυτός «παραδειγματισμού» σύντομα δέν θά είναι πιά παρά τό θλιβερό πρόνόμιο κάποιων δικτατοριών του Τρίτου Κόσμου. "Ήδη, οι διεθνείς διατάξεις κήρυξαν εκτός νόμου πρακτικές πού θεωρούντο, εν όλίγοις, έντελώς αποδεκτές ως και τόν περασμένο αιώνα. Τό άρθρο 5 τής Παγκόσμιας Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Άνθρώπου δηλώνει, άλλωστε, ότι «κανείς δέν μπορεί νά ύποβληθεί σε βασανιστήρια ή σε βάρβαρη, απάνθρωπη ή μειωτική μεταχείριση ή τιμωρία». Και αν τά κράτη διατηρούν πάντοτε τήν εξουσία άπόφασης όσον άφορά τή δικαστική τους πολιτική, ή τελευταία τείνει όλο και περισσότερο νά τροποποιήσει τό όραμα πού έχει για τή δικαιοσύνη και νά διαπλαστεί με βάση νέες ανθρώπινες αξίες. Άπό τή στιγμή πού τά σύγχρονά μας συστήματα δικαίου έχουν τήν πρόθεση νά λάβουν υπόψη τους τήν ύποκειμενικότητα του εγκλήματος, από τή στιγμή πού επιτέλους κατάλαβαν ότι ή κοινωνία «δέν πρέπει νά τιμωρεί για νά εκδικείται (άλλά) νά διορθώνει για νά βελτιώνει»⁴, ή θανατική ποινή δέν έχει πιά παρά τήν όψη ενός βάρβαρου άναχρονισμού, και βαδίζουμε προς τό τέλος του κράτους-δημίου.

Αναχρονιστικοί νόμοι

Παρ' ὅλ' αὐτά, ἡ συζήτηση πάνω στὴν ἐσχάτη τῶν ποινῶν δὲν παύει νά τίθεται ξανά ἐπὶ τάπητος ἀκόμα καὶ στὶς χῶρες ὅπου ἡ ποινὴ αὐτὴ ἔχει καταργηθεῖ. Γιὰ νά μὴν ποῦμε τίποτε γιὰ τὴν τωρινὴ καὶ δυσσίωνη πλειοδοσία ὑπὲρ τῆς ποινῆς αὐτῆς πού χαρακτηρίσε τὴν τελευταία προεκλογικὴ ἐστρατεία στὶς ΗΠΑ, τὸ θέμα συζητήθηκε πάλι στὴ Γαλλία τὸ 1986, ὅταν 101 βουλευτὲς τῆς πλειοψηφίας κατέθεσαν μιὰ πρόταση νόμου «*μέ προοπτικὴ τὴν ἐπαναφορὰ τῆς θανατικῆς ποινῆς*». Τὸ ἴδιο συνέβη καὶ στὴ Μεγάλῃ Βρετανίᾳ ἀκόμα πιὸ πρόσφατα, τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1989, μετὰ ἀπὸ τὸ φόνο ἑνὸς ἀστυνομικοῦ. Βέβαια, ξέρουμε ὅτι μιὰ τέτοια πρόταση ἔχει πολὺ λίγες πιθανότητες νά φέροι ἀποτέλεσμα: μπορούμε νά ἐλπίζουμε βέβαια ὅτι οἱ κοινοβουλευτικοὶ θά παραμείνουν ἀνυποχώρητοι στὶς ἀπαιτήσεις τῆς κοινῆς γνώμης κάθε κράτους πού ἀγγίζει πολὺ λιγότερο «*ὁ πολιτισμὸς τῶν ἠθῶν*»⁵, ὁ ὁποῖος ἀποκλείει σιγὰ σιγὰ τὴν ἐκδίκηση ἀπὸ τὸ πεδίο τῶν κοινωνικῶν ἀξιῶν. Ξέρουμε ὅτι κατὰ τὸν δέκατο ὄγδοο καὶ δέκατο ἕνατο αἰῶνα οἱ δημόσιες ἐκτελέσεις ἀποτελοῦσαν ἀκόμα τὸ ἀντίστοιχο περίπου τῶν λαϊκῶν ἐορτῶν μας, μόνο πού ἦταν πιὸ συχνές. Λίγοι κίνδυνοι σήμερα ὑπάρχουν, ἀπ' ὅ,τι φαίνεται, νά ἐπαναφέρουν τὴ θανατικὴ ποινὴ χῶρες σάν τὴ Γαλλία ἢ τὴ Μεγάλῃ Βρετανίᾳ. Ἄλλὰ ἀλλοῦ; Ἐκεῖ ὅπου αὐτὴ ἀποτελεῖ ἕνα ἀπὸ τὰ μέσα διακυβέρνησης; Ὅσον ἀφορᾷ χῶρες πού ἀκόμη καὶ σήμερα θεωροῦνται ὅτι βρίσκονται στὸ ἀπόγειο τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ σ' αὐτές τίποτε δὲν ἔχει ποτέ ὀριστικὰ κατακτηθεῖ. Τὸ Ἀμερικανικὸ Ἀνώτατο Δικαστήριον δὲν ἐξουσιοδότησε μῆπως τὸ 1976 τὴν ἐπανεισαγωγὴ τῆς θανατικῆς ποινῆς στὶς πολιτείες ὅπου αὐτὴ εἶχε καταργηθεῖ; Δὲν νομιμοποίησε τὸ 1989 τὴν καταδίκη σὲ θάνατο ἀκόμα καὶ ἀνηλίκων καὶ διανοητικὰ καθυστερημένων; Καὶ σήμερα χιλιάδες εἶναι καταδικασμένοι σὲ θάνατο στὶς φυλακὲς τῶν ΗΠΑ.

Δὲν ὑπάρχει ἀκόμα, στὴν Εὐρωπαϊκὴ Κοινότητα, εὐρωπαϊκὸς κώδικας ὅπου, ὅπως ἤλπιζε ὁ Καμύ, «*ἡ ἐπίσημη κατάργηση τῆς θανατικῆς ποινῆς θά ἐπρεπε νά εἶναι τὸ πρῶτο ἄρθρο*»⁶. Οἱ εὐρωπαϊκὲς χῶρες ὥστόσο ἔφτασαν στὸ σημεῖο νά τὴν διαγράψουν ἀπὸ τὴν κλίμακα τῶν ποινῶν, καὶ ἡ χώρα μας βρίσκεται καὶ ὡς πρὸς τὸ θέμα αὐτὸ μπροστὰ σὲ ἕναν ἀναχρονισμό.

1. Amnesty International, *La peine de mort dans le monde*, Παρίσι, 1989, σελ. 43.

2. Στὸ ἴδιο, σελ. 72.

3. *Les derniers jours d'un condamné* (1832), Παρίσι, 1970, σελ. 370.

4. Στὸ ἴδιο.

5. Βλ. π.χ. Norbert Elias, *La civilisation des moeurs*, Παρίσι, 1973, καὶ Robert Muchembled, *L'invention de l'homme moderne*, Παρίσι, 1988.

6. Albert Camus, *Réflexions sur la guillotine*, Παρίσι, 1958.

κατάργηση;

Στόν τομέα αυτό υπάρχει ωστόσο ένα ευρωπαϊκό κείμενο υποχρεωτικό. Πρόκειται για τό υπ' αριθμόν 6 Πρωτόκολλο της Ευρωπαϊκής Σύμβασης τών Δικαιωμάτων του Άνθρώπου, του οποίου τό άρθρο 1 είναι διατυπωμένο ως εξής: «*Η θανατική ποινή πρέπει νά καταργηθεῖ. Κανείς δέν πρέπει νά καταδικαστεῖ σέ τέτοια ποινή ἤ νά ἐκτελεστεῖ*». Ἡ ἐλληνική κυβέρνηση πράγματι τό υπέγραψε (2.5.1983) ἀλλά ἀκόμα δέν τό ἔχει ἐπικυρώσει καί ἡ θανατική ποινή παραμένει στά κείμενά μας. Σκοπεύουν ἄραγε οἱ πολιτικοί μας νά ἀρνοῦνται γιά πολύ ἀκόμα νά ἀναγνωρίσουν τόν ἑαυτό τους ως ὑπέρμαχο τῆς κατάργησης; Ἡ ζωή ἑνός καταδικασμένου θά ἐξακολουθήσει ἄραγε γιά πολύ νά κρέμεται ἀπό τήν ἀπόφαση ἑνός ἀνθρώπου — αὐτή τήν τρομερή «βασιλική» ἐξουσία τοῦ Προέδρου — ὅπως κάποτε περίμενε ὁ μονομάχος στήν ἀρένα τήν κίνηση τοῦ ἀντίχειρα τοῦ Καίσαρα; Ἡ θά πρέπει αὐτός ὁ καταδικασμένος νά περιμένει μέσα στήν ἀγωνία νά περάσουν τά πέντε μοιραῖα χρόνια γιά νά μετατραπεῖ αὐτομάτως ἡ θανατική ποινή σέ ισόβια; Δέν υπάρχει ἐδῶ μία προφανής παραβίαση τοῦ άρθρου 5 τῆς Παγκόσμιας Διακήρυξης τών Δικαιωμάτων τοῦ Άνθρώπου πού προαναφέραμε; Δέν θεωροῦν ὀρισμένοι Ἕλληνες νομικοί ὅτι «*ἡ ἐκτέλεση τῆς θανατικῆς ποινῆς στή χώρα μας (...) εἶναι ἀντισυνταγματική ἀφοῦ ὀλόκληρη ἡ διαδικασία τῆς εἶναι ἕνα ψυχικό βασανιστήριο*» καί «*ἀντίκειται στά κρατοῦντα στή χώρα μας κατά τό άρθρο 7 παρ. 2 τοῦ Συντάγματος*»⁷;

Γιά τήν κατάργησή τῆς θά ἀρκοῦσε μία ὑπογραφή (ἐπικύρωση τοῦ Πρωτοκόλλου υπ' αριθμόν 6 πού προαναφέραμε)· θά ἀρκοῦσε μία ψήφος στή Βουλή. Εἶναι πιά καιρός νά ὑπογράψουμε ἐπιτέλους αὐτή τήν πράξη ἐπίσημης εἰσόδου στήν οἰκογένεια τών «πολιτισμένων» λαῶν πού κατόρθωσαν, ἀπό τήν ἐποχή τῆς πρώτης πρότασης κατάργησης τῆς ποινῆς αὐτῆς ἀπό τόν Μπεκκαρά στίς ἀρχές τοῦ δέκατου ὀγδοῦ αἰῶνα⁸, νά διανύσουν τήν ὁδὸ πού τούς ὀδηγήσει στόν ἀπόλυτο σεβασμὸ τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς.

Ὁ καθησυχαστικός μῦθος τοῦ παραδειγματισμοῦ

Αλλά, ἂν ἡ θανατική ποινή εἶναι ἕνα πρόβλημα κυρίως συνειδησιακό, συχνά ἐξετάζεται ἀπό τόν ψυχρὸ λόγος. Καί τί λέει αὐτός ὁ λόγος, ὅταν εἶναι «κρατικός», δηλαδή «πολιτικός» ἢ ἀκόμα «τῶν πολιτικῶν»; Ὅτι νά κυβερνᾶς σημαίνει νά διευθύνεις· ὅτι νά διευθύνεις σημαίνει νά παραμένεις στήν ἐξουσία· καί ὅτι νά παραμένεις στήν ἐξουσία σημαίνει νά παρέχεις ἱκανοποίηση. Τί σημασία ἔχει, ἀπό κεῖ καί πέρα, τό ἂν πιστεύει ἢ δέν πιστεύει κανείς στόν παραδειγματισμό διὰ τῆς θανατικῆς ποινῆς, ἀφοῦ τό οὐσιώδες καί ὁ μοναδικός λόγος ὑπαρξῆς τῆς εἶναι νά ἱκανοποιεῖ, νά καθησυχάζει τήν κοινὴ γνώμη.

Ξέρουμε μετά ἀπό μία ὀρισμένη ἐποχὴ ὅτι ὁ παραδειγματισμός διὰ τῆς ποινῆς, ἀκόμη κι ὅταν αὐτή θά ἐφαρμοζόταν ἐνισχυμένη σέ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ τὴ δημοσιότητα, πηγάζει πολὺ περισσότερο ἀπὸ μία

μαγική ἐπωδὸ παρά τήν πραγματικότητα. Πρόκειται μάλιστα γιά μία ἀπλοϊκὴ καί σχεδόν μηχανιστικὴ σύλληψη τῆς διεργασίας τῆς τιμωρίας. Ὁ Ἅγιος Αὐγουστίνος ἔγραφε: «*Εἶναι χρήσιμο, γιά τούς κακούς, ὁ τρόμος τῶν μαρτυριῶν νά καταστέλλει τήν κακὴ τους θέληση*»⁹. «*Ὅταν ἕνας ληστής ἀπαγωνίζεται*», ἔγραφε ἀκόμη ὁ Θωμᾶς ὁ Ἀκινάτης, «*δέν πρόκειται ἀκριβῶς γιά τήν προσωπικὴ του βελτίωση, ἀλλά γιά τούς ἄλλους, ἔτσι ὥστε ὁ φόβος τῶν ποινῶν νά σταματᾷ τίς κακουργίες τους*»¹⁰. Ὅμως στήν πραγματικότητα (κοινωνιολόγοι καί ψυχολόγοι τό ἔχουν ἀποδείξει πολὺ συχνά καί οἱ στατιστικές τό ἐπιβεβαιώνουν), ἡ θανατική ποινή δέν μπορεῖ ποτέ νά ἔχει ἀληθινὰ ἀποτρεπτικὸ χαρακτήρα γι' αὐτόν πού, ὅπως γράφει ὁ Καμύ, εἶναι «*βουτηγμένος μέσα στό ἔγκλημα ὅπως μέσα στή δυστυχία*»¹¹. Ἀπὸ τὴ μία πλευρᾶ, ἡ ἰδιαίτερη ψυχολογία πολλῶν κακοποιῶν δέν τούς ἐπιτρέπει νά προβάλουν τόν ἑαυτό τους στό μέλλον καί ἐνισχύει τήν πίστη τους ὅτι θά ἀποφύγουν τήν τιμωρία. Ἀπὸ τήν ἄλλη, σπρωγμένοι συχνά ἀπὸ τά ἔνστικτα, αὐτὲς τίς «*μεταβλητὲς δυνάμεις πού πεθαίνουν καί θριαμβεύουν ἀδιάκοπα καί τῶν ὁποίων οἱ διαδοχικὲς ἀνισσοροπίες τρέφουν ἡ ζωὴ τοῦ πνεύματος*»¹², ἔχουν ἐλάχιστα στή διάθεσή τους αὐτό τόν ρυθμιστικὸ μηχανισμό ὁ ὁποῖος λειτουργεῖ στόν καθέναν ἀπὸ μᾶς, ἐμποδίζοντάς μας νά κάνουμε τό μοιραῖο βῆμα πού, ἀπὸ τήν ἐπιθυμία γιά φόνο, ὀδηγεῖ στήν πράξη.

“Ένας αριθμός από εγκλήματα διαπράττεται, όπως ξέρουμε, υπό τὸ κράτος τοῦ πάθους, τῆς ἐπιθυμίας ἐκδίκησης ἢ σεξουαλικῶν ὁρμῶν, γιὰ τίς ὁποῖες οἱ ἴδιοι οἱ εἰδικοί ψυχίατροι παραδέχονται συχνά ὅτι δύσκολα μποροῦν νὰ κατασταλοῦν. Ἐξού, κατὰ τὰ ἄλλα, καί ἡ ἀναγνώριση ἐλαφρυντικῶν καί οἱ ψυχιατρικές γνωματεύσεις πού δυστυχῶς στηρίζονται σέ ἕνα εἶδος λαχνοῦ — τόσο ἀναρθηρὴ εἶναι ἡ γνώση μας γιὰ τὸν ἀνθρώπινο ἐγκέφαλο καί τῆ λειτουργία του. Ποιὸς ἀγνοεῖ ἐπίσης ὅτι γιὰ ὀρισμένους ἐγκληματίες ὑπάρχει, μέσα στὴν τέλεση μιᾶς κακοποιουῦ πράξης ιδιαίτερα ἀποκρουστικῆς, κάτι πού πηγάζει ἀπὸ μιὰ ἐπιθυμία δημοσιότητας, ἕνα μέσο γιὰ νὰ βγοῦν ἀπὸ τὴν ἀνυπόφορη ἀνωνυμία; Ὁ φόνος, τέλος, εἶναι συχνά μιὰ μορφή αὐτοκτονίας καί οἱ ψυχίατροι ξέρουν πολὺ καλά ὅτι συχνότατα ἡ ἐπιθυμία νὰ σκοτώσεις τὸν ἑαυτό σου ἢ τοὺς ἄλλους πηγάζει, καί τὸ ἕνα καί τὸ ἄλλο, ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ ἔνστικτο τοῦ θανάτου πού δύσκολα κυριαρχεῖται. Ἔτσι, τὸ νὰ πρεσβεύει κανεὶς τὸν παραδειγματισμὸ διὰ τῆς θανατικῆς ποινῆς, σημαίνει νὰ συγγέει τὴν ψυχολογία ἐνός «φυσιολογικοῦ» ἀτόμου μέ αὐτὴν τῆς πλειοψηφίας τῶν δολοφόνων· σημαίνει ἀκόμη πὼς παραγνωρίζεται τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἴδιος ὁ ὀρισμὸς τῆς ἀνευθυνότητας θὰ διευρυνθεῖ ἀκόμη περισσότερο προφανῶς, ὅσο ἡ ψυχιατρική, ἐπιστήμη ἀκόμη νέα, θὰ ἀναπτύσσεται. Στὴν πραγματικότητα, δέν εἶναι ὁ παραδειγματισμὸς διὰ τῆς θανατικῆς ποινῆς — τοῦ ὁποῖου ὁ πα-

ραπλανητικὸς χαρακτήρας εἶναι, τελικά, ἐντελῶς εὐδιάκριτος — πού ἐξηγεῖ τὴ διατήρησή της στὴ νομοθεσία, ἀλλὰ ἡ πίστη τῶν πολιτῶν στὸ ἀποτελέσματά του. Καί τί σημασία ἔχει, ἐν πάσῃ περιπτώσει, τὸ ὅτι ὁ παραδειγματισμὸς αὐτὸς δέν εἶναι παρά ἕνα δόλωμα, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ὁ πληθυσμὸς πιστεύει σ' αὐτόν καί αἰσθάνεται, ἐξαιτίας του, προστατευμένος; Αὐτὸς ἀποτελεῖ ἄλλωστε, ὅπως φαίνεται καθαρά, καί τὸ μόνο ἰσχυρὸ ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς θανατικῆς ποινῆς.

Εἶναι ἀλήθεια ἐπίσης ὅτι ἡ λαϊκὴ συνείδηση συναισθάνεται βαθιὰ τὴν ἀνάγκη τῆς ἐξιλέωσης τοῦ ἐγκληματία. Ὅμως ἀπὸ αὐτὸ τὸ σημεῖο καί ἔπειτα δέν πρόκειται πιά γιὰ δικαιοσύνη ἀλλὰ γιὰ ἐκδίκηση· γι' αὐτὴ τὴν τόσο ἀρχαία ὅσο καί ὁ κόσμος ἀντίδραση πού ὀνομάζεται μωσαϊκὸς νόμος· γι' αὐτὴ τὴν ἐνστικτώδη κίνηση πού, ὅπως γράφει πάλι ὁ Καμύ, «μᾶς ἔρχεται ἀπὸ τὰ πρωτόγονα δάση»¹³. Ἔχει λοιπὸν τὸ δικαίωμα μιὰ κυβέρνησις νὰ κολακεύει τὰ πιὸ νοσηρὰ πάθη; Δέν εἶναι, ἀντιθέτως, ἔργο της νὰ κάνει, μέσω τῶν νόμων, τὰ ἥθη πιὸ πολιτισμένα; «Μάθαμε ὅτι ὁ καλύτερος τρόπος νὰ διδάξουμε τὸν σφεβᾶ μιὰ ἐπιτροπὴ ἔρευνας πρὸς τὸν Βέλγο ὑπουργὸ Δικαιοσύνης, «συνίσταται στὸ νὰ ἀρνεῖσαι νὰ ἀφαιρεῖς τὴ ζωὴ ἐν ὀνόματι τοῦ νόμου»¹⁴. Πράγματι, ἂν ἡ ἀνθρωπότητα ἐξελίσσεται πρὸς μιὰ μεγαλύτερη κοινωνικότητα, αὐτὴ ἡ κίνηση εἶναι ἀκόμη ἀργή· ὑπάρχει στὴν κοινωνία μας, γράφει ὁ Ἐντγκάρ Μορέν, «ἕνα ἐπιχρῖσμα πολιτισμοῦ πού ραγίζει μέ τὸ πρῶτο ἰσχυρὸ συγκινησιακὸ σόκ. Διακρίνονται τότε οἱ δύο νόμοι φυσικῆς δικαιοσύνης: ὁ μωσαϊκὸς νόμος καί ὁ νόμος τῆς θυσίας»¹⁵. Τὸ ὅτι ἡ κοινὴ γνώμη παραμένει ἀκόμη θεμελιακὰ ὑπερμαχη τῆς θανατικῆς ποινῆς ἐπιβεβαιώνεται δυστυχῶς ἀπὸ ὅλες τίς στατιστικῆς. Ὅπωςδήποτε «ὁμως ἡ καμπύλη τῶν στατιστικῶν δέν πρέπει νὰ καθορίζει τὴν κατάστασι τοῦ δικαίου μας οὔτε τίς ἀρχές τῆς δικαιοσύνης μας»¹⁶.

7. Εὐάγγελος Β. Ἀποστολόπουλος, *Ἡ ποινὴ τοῦ θανάτου*, Ἀθήνα, 1980, σελ. 255-256.

8. Caesar Beccaria, *Dei delitti e delle pene*, 1766.

9. Ἐπιστολὴ ἀρ. CLIII 6, πού ἀναφέρει ἡ Laurence Thibault, *La peine de mort en France et à l'étranger*, Παρίσι, 1977.

10. Somme Théologique, II a, πού ἀναφέρει ἡ Laurence Thibault, ὅπ.π., σελ. 24.

11. Albert Camus, ὅπ.π., σελ. 132.

12. Στὸ ἴδιο. Ἄν σήμερα ἔχουν περίπου ἐγκαταλείψει στὴν ἠθολογία τὸν ὄρο «ἐνστικτο» [«μῖα κληρονομία τοῦ παρελθόντος, μῖα κληρονομία τοῦ Μεσαίωνα (...), μῖα ἔννοια πού δέν ἀντέχει σέ ἐπιστημονικὴ ἀνάπτυξη», ἔγραφε ἤδη ὁ G. Bohms στὴς ἀρχές τοῦ αἰῶνα: *Ἡ γέννησι τῆς εὐφυίας*, Παρίσι, 1909, σελ. 314], παρ' ὅλ' αὐτὰ ὅλοι μας ἐξακολουθοῦμε νὰ ἐξουσιαζόμεστε ἀπὸ ἕναν ἀριθμὸ δύσκολα ἐλεγχόμενων ὁρμῶν.

13. Albert Camus, ὅπ.π.

14. Πού ἀναφέρει ἡ Laurence Thibault, ὅπ.π.

15. Edgar Morin, *Le Nouvel Observateur*, 1.3.1975.

16. Robert Badinter, *L'exécution*, Παρίσι, 1973, σελ. 167.

Ποιός μπορεί πραγματικά να είναι «ὕπέρ τῆς θανατικῆς ποινῆς»;

Κι ἔπειτα, πού ὀφείλεται ἡ «ἀποδοχή τῆς θανατικῆς ποινῆς»; Δέν σημαίνει μεταξύ ἄλλων ὅτι αὐτὴ παραμένει πολὺ ἀφρημένη; Στὴ χώρα μας, ἡ ποινὴ αὐτὴ «ἐκτελεῖται» σύμφωνα μὲ τὸ νόμο «μὲ τουφεκισμό». Ἔχουμε ἄραγε νιώσει καλά τί σημαίνει αὐτό; Ὁ Καμύ, ἐπιθυμώντας νὰ δείξει «τὴ χυδαιότητα πού κρύβεται κάτω ἀπὸ τὸν μανδύα τῶν λέξεων»¹⁷, γράφει: «Ἐχετε μείνει στίς γκραβοῦρες καὶ στὰ βιβλία. Ἐ, λοιπόν, ὄχι! Ξέρετε ὅτι τὸ ἐκτελεστικὸ ἀπόσπασμα στέκεται ἀντιθέτως σὲ ἐνάμιση μέτρο ἀπόσταση ἀπὸ τὸν καταδικασμένο; (...) Ξέρετε ὅτι ἀπὸ αὐτὴ τὴν κοντινὴ ἀπόσταση, οἱ ἐκτελεστές συγκεντρώνουν τὰ πυρὰ τους στὴν καρδιακὴ χώρα κι ὅτι ὅλοι μαζί ἀνοίγουν ἐκεῖ μὲ τίς χοντρές τους σφαῖρες μιά τρύπα ὅπου θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ χῶσει τὴ γροθιά του;»¹⁸.

Τὸ νὰ εἶναι κανεὶς «ὕπέρ τῆς ποινῆς τοῦ θανάτου», χωρὶς νὰ πρόκειται ἀπλῶς γιὰ μιά ἀσυλόγιστη ἀντίδραση αὐτοῦ τοῦ «αἰμοδιψοῦς ἀνθρώπου»¹⁹ πού φωλιάζει βαθιὰ στὸν καθένα μας, θὰ συνεπαγόταν ἐπίσης, λογικά, ὅτι ὁ ἴδιος ἀντιτίθεται καὶ σὲ κάθε μορφή αἰτιοκρατίας βιολογικῆς, φυσιολογικῆς, ψυχολογικῆς ἢ πολιτιστικῆς τάξης, καὶ ὅτι εἶναι σφοδρὸς ὑπερασπιστὴς τῆς ἐλεύθερης βούλησης. Γιατί, ἂν παραδεχτοῦμε ὅτι «δέν ὑπάρχει ποτὲ ἀπόλυτη εὐθύνη», δέν θὰ μπορούσε νὰ ὑπάρξει «ἀπόλυτη τιμωρία ἢ ἀνταμοιβή»²⁰. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, τὸ νὰ ἀποδέχεται κανεὶς τὴ θανατικὴ ποινὴ θὰ ἔπρεπε λογικά νὰ συνεπάγεται ὅτι δέν εἶναι χριστιανός, ἀφοῦ πρόκειται γιὰ μιά ρήξη μὲ τὴ διδασκαλία τοῦ Ἰησοῦ,²¹ ἡ ὁποία ὁδήγησε τοὺς πρώτους ὀπαδοὺς τῆς νέας θρησκείας νὰ ἀρνηθοῦν ὅποιαδήποτε προσβολὴ κατὰ τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς ἀναγκάστηκε νὰ ἀπαγορεύσει μερικὰ ἐπαγγέλματα στοὺς χριστιανούς γιατί ἀρνοῦνταν νὰ ἀπαγγείλουν θανατικὲς καταδίκες καὶ νὰ συμπράξουν γενικά σὲ ἐκτελέσεις. Στὴ μακρὰ τους ἱστορία οἱ χριστιανικὲς ἐκκλησίες ἔφτασαν, βέβαια, πολὺ γρήγορα στὴν ἀποδοχὴ τῆς θανατικῆς ποινῆς καὶ τὴν θεώρησαν μάλιστα μέσο σωτηρίας (ἢ ὑπαρξῆς τῆς οὐράνιας ζωῆς ἔκανε τὴν καταδίκη νὰ μὴν εἶναι οὔτε ὀριστικὴ οὔτε ἀνεπανόρθωτη). Οἱ παραποπές πού ἔκανα παραπάνω στὸν Ἅγιο Αὐγουστῖνο καὶ στὸν Ἅγιο Θωμᾶ πρέπει, ἄλλωστε, νὰ ἐγγραφοῦν σ' αὐτὴ τὴν προοπτικὴ. Σήμερα ὅμως οἱ χριστιανικὲς ἐκκλησίες καταδικάζουν τὴ θανατικὴ ποινὴ.

Ἀνθρωπιστές, αἰτιοκράτες καὶ χριστιανοί: δέν πρόκειται ἐδῶ γιὰ μιά συντριπτικὴ πλειοψηφία;

Ὁ θάνατος «κορόνα γράμματα»

Ἐπάρχει ἀκόμη ἓνα καθοριστικὸ ἐπιχείρημα κατὰ τῆς θανατικῆς ποινῆς: ἡ τύχη παίξει ἓναν τέτοιο ρόλο στὴν τελικὴ ἀπόφαση, ὥστε ἡ ζωὴ ἑνὸς ἀνθρώπου φαίνεται πιά νὰ κρέμεται ἀπὸ τὴν εὖνοια τῆς μοίρας. Εἴτε πρόκειται γιὰ τὴ σύνθεση τῶν ἐνόρκων, εἴτε γιὰ τὴν προσωπικότητα καὶ τὴ στάση τοῦ κατηγορουμέ-

νου, εἴτε γιὰ τὴ διάθεση τῆς κοινῆς γνώμης, εἴτε γιὰ τὴν εὐγλωττία τῶν ἀγορεύσεων, εἴτε, τέλος, γιὰ τὸ διανοητικὸ ἐπίπεδο καὶ τὴν ψυχολογικὴ καὶ συναισθηματικὴ ἰσορροπία τῶν μὲν καὶ τῶν δέ, τὰ πάντα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν τύχη. Καὶ σὲ ὅλα αὐτὰ ἔρχονται νὰ προστεθοῦν καὶ οἱ κίνδυνοι δικαστικῶν πλανῶν οἱ ὁποῖες, ἂν καὶ θεωροῦνται ἀπὸ ὀρισμένους ὡς ὄλο καὶ περισσότερο ἀπίθανες, ὅπως δὴποτε ὑπάρχουν²². Πράγματι, «σὲ μιά δικαιοσύνη ἐξ ὀρισμοῦ σχετικὴ δέν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει θέση γιὰ μιά ἀμετάκλητη ποινὴ»²³.

Καταργώντας τὴ θανατικὴ ποινὴ καὶ στὴ νομοθεσία, ἡ χώρα μας θὰ ἐνωνόταν ἐπιτέλους μὲ τὰ πῖο προηγμένα πολιτισμικά κράτη καὶ, προστιθέμενη στὸν κατάλογό τους, θὰ συνεισέφερε στίς προσπάθειες πού γίνονται σὲ διεθνὲς ἐπίπεδο γιὰ τὴν ἐξαφάνιση αὐτοῦ τοῦ εἴδους τιμωρίας σ' ὄλο τὸν κόσμο.

17. Albert Camus, *Réflexions sur la guillotine*, ὅπ.π., σελ. 123.

18. Albert Camus, *La peste*, Παρίσι, 1947.

19. «*Homo sanguinarius*: αὐτὸ εἶναι ἄραγε τὸ πραγματικὸ ὄνομα τοῦ ἀνθρώπου;» ἀναρωτήθηκε ὁ Jean Rostand (ἀναφορὰ ἢ Laurence Thibault, ὅπ.π., σελ. 14).

20. «Ὁ ἀναμάρτητος ὕμνων πρῶτος τὸν λίθον ἐπ' αὐτὴν βαλέτω» (Ἰωάννη, κεφ. η, 7).

22. Βλ. π.χ. τὸ βιβλίον τοῦ René Floriot, *Les erreurs judiciaires*, Παρίσι, 1968.

23. Robert Badinter, ὅπ.π., σελ. 173.

ΑΝΟΙΚΤΟ ΨΥΧΟΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΟΜΑΔΙΚΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ
ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ
1991 - 1992

ΣΕΜΙΝΑΡΙΑ

ΟΜΑΔΙΚΗ ΨΥΧΟΘΕΡΑΠΕΙΑ: Εισαγωγή στὴν Ὀμαδικὴ Ψυχοθεραπεία
ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ & ΖΕΥΓΑΡΙΩΝ: Εισαγωγή στὴ Δυναμικὴ τῆς Οικογένειας

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗ: Εισαγωγή στὴ Κοινωνικὴ Ψυχιατρικὴ

ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗ: Εισαγωγή στὴ Δυναμικὴ Ψυχιατρικὴ

ΔΙΑΓΝΩΣΤΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ: Εισαγωγή στὴς Αξιολογήσεις

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΩΝ ΟΜΑΔΑΣ (Group Analysts)

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΘΕΡΑΠΕΥΤΩΝ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΘΕΡΑΠΕΥΤΩΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ & ΖΕΥΓΑΡΙΩΝ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΙΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΕΣ ΔΟΚΙΜΑΣΙΕΣ

ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗ 151, 114 72 ΑΘΗΝΑ • ΤΗΛ.: 644.5140 - 644.7532
Σ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΗ 1 & ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗ ΓΩΝΙΑ, 114 72 ΑΘΗΝΑ • ΤΗΛ.: 644.7533 - 643.5980

Η ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΣΣΔ

Οι απόψεις του Λένιν για τον ταιλορισμό

του Ζήση Παπαδημητρίου

Αμέσως μετά την υπογραφή της συνθήκης του Μπρέστ-Λιτόφσκ, στις 3 Μαρτίου 1918, που εξασφάλιζε, τουλάχιστον προσωρινά, τα σύνορα της Ρωσικής Δημοκρατίας, ξέσπασε στους κόλπους της σοβιετικής εξουσίας η διαμάχη για την οικονομική οργάνωση του νέου καθεστώτος, καθώς με τη λήξη του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου η οικονομία της χώρας βρισκόταν σε κατάσταση πλήρους διάλυσης. Για την αποκατάσταση της πειθαρχίας στην εργασία και την αύξηση της παραγωγικότητας, ο Λένιν πρότεινε μεταξύ άλλων τη συστηματική εισαγωγή των βασικών αρχών του συστήματος Ταίλορ². Στις προτάσεις του Λένιν για την εφαρμογή του ταιλορισμού αντέδρασαν τόσο οι «κομμουνιστές της Άριστερας», με επικεφαλής τον Μπουχάριν, όσο και οι μενσεβίκοι με τους αναρχικούς. Κατήγγειλαν τις προτάσεις ως «αυταρχική στροφή στο ζήτημα της εργασίας», που αποσκοπεί στην υποκατάσταση της δημοκρατίας και του αυθορμητισμού των μαζών με την αυστηρή συγκέντρωση της εξουσίας και τον έλεγχο από τα πάνω³. Στο επίκεντρο της διαμάχης τέθηκε το ερώτημα αν και κατά πόσο μέθοδο οργάνωσης της εργασίας, όπως στην προκειμένη περίπτωση ή «Επιστημονική Οργάνωση της Έργασίας» του Ταίλορ, που αναπτύχθηκαν στον καπιταλισμό και αποβλέπουν στην υποταγή της ανθρώπινης εργασίας στη λογική της αξιοποίησης του κεφαλαίου, είναι δυνατόν να χρησιμοποιηθούν *mutatis mutandis* και για την οικοδόμηση του σοσιαλισμού. Η απάντηση της άριστερης αντιπολίτευσης στο ερώτημα αυτό ήταν αρνητική, αφού, όπως τόνιζαν, η ενίσχυση της εξουσίας υπό τη μορφή του συγκεντρωτικού κράτους θα οδηγούσε στον αποπροσανατολισμό και τελικά στον εκφυλισμό της σοσιαλιστικής επανάστασης.

Το ερώτημα αυτό ανακτά σήμερα ιδιαίτερη σημασία, καθώς οι εξελίξεις στη Σοβιετική Ένωση ενισχύουν ολοένα και περισσότερο την άποψη πως τα αίτια της κατάρρευσης του «υπαρκτού σοσιαλισμού» θα πρέπει να αναζητηθούν κατά κύριο λόγο στις αντιφάσεις του υποδείγματος οικονομικής ανάπτυξης και εμπέδωσης του σοσιαλισμού, που εφάρμοσε η σοβιετική εξουσία στη δεκαετία του '20.

1. Οι βασικές αρχές του ταιλορισμού

Ο ταιλορισμός αποτελεί μία ιδιόμορφη τεχνική κυριαρχίας επί της εργασίας και συνάμα συνολική οικονομική στρατηγική «πραγματικής υπαγωγής» της ζωντανής εργασίας στο κεφάλαιο. Πεμπτούσια της φιλοσοφίας του ταιλορισμού είναι η άπαλλοτρίωση των εργατών από τη γνώση τους. Ο στόχος αυτός επιτυγχάνεται σε τρεις φάσεις. Η πρώτη φάση αφορά την αναγωγή της περίπλοκης εργατικής γνώσης στα απλά στοιχεία της. Σημαντικό ρόλο στην «επιπεδοποίηση» της εργασίας διαδραματίζει το χρονόμετρο. Τη βάση της χρονομέτρησης για την άπλοποίηση της σύνθετης ειδικευμένης εργασίας προσφέρει η αρχή «σε κάθε κίνηση αντιστοιχεί ένας χρόνος». Στη δεύτερη φάση όλες οι κινήσεις κατακερματίζονται και η εργατική γνώση, ή τεχνογνωσία των εργατών, που αποκτήθηκε στην πορεία των αιώνων μέσω της εμπειρίας, τυποποιείται, καταγράφεται και κατατάσσεται σε επιμέρους ένότητες. Τέλος, η τρίτη φάση αναφέρεται στον τρόπο εκτέλεσης των επιμέρους κινήσεων με βάση την αρχή «the one best way», της επιλογής του ενός και μοναδικού, του συντομότερου, δηλαδή, δρόμου, για να αποφεύγεται έτσι κάθε «χρονοτριβή» των εργατών.

Τήν επιτελική λειτουργία στή διαδικασία απαλλοτριώσης τῆς γνώσης τῶν ἐργατῶν ἀναλαμβάνει τό «Γραφεῖο Ἐργασίας». Τό Γραφεῖο Ἐργασίας συγκεντρώνει ὅλα τά στοιχεῖα τῆς παραδοσιακῆς γνώσης, πού στό παρελθόν βρισκόταν στήν κατοχή τῶν ἐργατῶν, τά ἐπεξεργάζεται καί τά τυποποιεῖ, γιά νά τά ἐπιστρέψει τελικά στό ἐργαστήριό μέ τή μορφή κανόνων, νόμων καί τύπων⁴. Πρόκειται, λοιπόν, γιά μιὰ μέθοδο κατάσχεσης τῆς γνώσης καί ἀποδυνάμωσης τῆς θέσης τῶν ἐργατῶν στό πλαίσιο τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας. Στό βαθμό πού τό κεφάλαιο ἐλέγχει μέ τόν τρόπο αὐτό τίς «πνευματικές ἰκανότητες» («geistige Potenzen») τῆς ἐργασίας (Marx), ἐλέγχει σέ τελευταία ἀνάλυση καί τήν ὀργάνωση τῆς ἐργασίας⁵.

2. Ἡ ἐπιστημονική Ὄργάνωση τῆς Ἐργασίας στήν προεπαναστατική Ρωσία

Ἡ συζήτηση γιά τήν ἐπιστημονική ὀργάνωση τῆς ἐργασίας εἶχε ἀρχίσει στή Ρωσία ἤδη πρὶν ἀπό τόν Πρῶτο Παγκόσμιο Πόλεμο⁶. Ἄν καί ἡ ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων βρισκόταν, σέ σύγκριση μέ τίς Ἠνωμένες Πολιτεῖες τῆς Ἀμερικῆς καί τίς

ἀναπτυγμένες χώρες τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης (Ἀγγλία, Γαλλία, Γερμανία κ.λπ.), σέ πολύ χαμηλό ἐπίπεδο, σποραδικά ὑπῆρχαν στίς κεντρικές βιομηχανικές περιοχές τῆς Ρωσίας ὀρισμένες μεγάλες ἐπιχειρήσεις, στίς ὁποῖες συγκεντρωνόταν τό μεγαλύτερο μέρος ἀπό τά τρία περίπου ἑκατομμύρια βιομηχανικῶν ἐργατῶν τῆς χώρας⁷. Χαρακτηριστικό τῆς ρωσικῆς βιομηχανίας τήν ἐποχή αὐτή ἦταν ἡ ιδιαίτερα χαμηλή παραγωγικότητα, πού ὀφειλόταν σέ μεγάλο βαθμό στόν ἀλκοολισμό, τίς συχνές ἀπουσίες καί γενικά στήν ἔλλειψη πειθαρχίας τῶν ἐργατῶν. Ἔτσι, οἱ Ρῶσοι ἐπιχειρηματίες, ἐπιθυμώντας νά ὑποκαταστήσουν τήν «ἀπειθάρχητη» ἀνθρώπινη ἐργατική δύναμη, πρόθυμα ἔστρεψαν τήν προσοχή τους στίς προηγμένες βορειοαμερικανικές καί δυτικοευρωπαϊκές τεχνολογίες. «Τά μάτια τῶν μηχανικῶν καί τῶν διευθυντῶν στρέφονταν ὀλοένα καί περισσότερο πρὸς τίς Ἠνωμένες Πολιτεῖες τῆς Ἀμερι-

κῆς», ὅπως γράφει εὐστοχα ὁ Gerschenkron⁸.

Μαζί μέ τόν μηχανολογικό ἐξοπλισμό, οἱ Ρῶσοι ἐπιχειρηματίες εἰσήγαγαν στή χώρα καί τίς νέες μέθόδους ὀργάνωσης καί διεύθυνσης τῶν ἐπιχειρήσεων. Οἱ προσπάθειες, ὡστόσο, ἐφαρμογῆς τῶν μεθόδων αὐτῶν στή βιομηχανία (σιδηρόδρομοι, βιομηχανία πολεμικοῦ ὕλικου κ.λπ.) δέν τελεσφόρησαν, ἐπειδή προσέκρουσαν στήν ὀργανωμένη ἀντίσταση τῶν ἐργατῶν. Παρά τήν ἀποτυχία τῆς πρακτικῆς ἐφαρμογῆς τῶν μεθόδων τοῦ Ταίυλορ, ἡ συζήτηση γιά τήν «Ἐπιστημονική Ὄργάνωση τῆς Ἐργασίας» συνεχίσθηκε, ὅσο διαρκούσε ὁ Πρῶτος Παγκόσμιος Πόλεμος, στούς κύκλους τῆς «τεχνικῆς διανόησης», ἡ ὁποία εἶχε συγκεντρωθεῖ στήν «Ἐπιτροπή Πολεμικῆς Βιομηχανίας» καί διέθετε ὡς ἐκ τούτου σημαντική ἐπίρροή στό χώρο τῆς βιομηχανίας⁹.

3. Οἱ ἀπόψεις τοῦ Λένιν γιά τόν ταιυλορισμό

Πρὶν ἀπό τήν Ὀκτωβριανή Ἐπανάσταση ὅλα τά σοσιαλιστικά κόμματα τῆς Εὐρώπης ἀντιτάσσονταν στίς ταιυλορικές μεθόδους ὀργάνωσης τῆς ἐργασίας, πού ἤδη ἐφαρμόζονταν πλατιά στήν οἰκονομία τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς. Μέμφονταν

τήν «Ἐπιστημονική Ὄργάνωση τῆς Ἐργασίας» καί εἰδικότερα τόν ταιυλορισμό ὡς τόν «πιό σύγχρονο καί ἀδυσώπητο τρόπο καπιταλιστικῆς ἐκμετάλλευσης»¹⁰. Τήν ἴδια ἀπόψη συμμεριζόταν τήν ἐποχή ἐκείνη καί ὁ Λένιν. Σέ δύο ἄρθρα του γιά τόν ταιυλορισμό, πού δημοσίευσε στήν *Πράβδα*, τό ἕνα τόν Μάρτιο τοῦ 1913 καί τό ἄλλο τόν ἴδιο μήνα τοῦ 1914, ὁ Λένιν ἄσκησε δριμύτατη κριτική στό σύστημα τοῦ Ταίυλορ, τό ὁποῖο χαρακτήριζε χωρίς περιστροφές «ὡς ἐπιστημονικό σύστημα γιά νά ξεζουμίζεται ὁ ἐργάτης»¹¹. Στό δεύτερο ἄρθρο μέ τίτλο «Τό σύστημα Ταίυλορ σημαίνει ὑποδούλωση τοῦ ἀνθρώπου στή μηχανή», ὁ Λένιν ἀσχολεῖται λεπτομερέστερα μέ τόν ταιυλορισμό. Καί ἐνῶ συνεχίζει τήν ἐπίθεση τοῦ προηγούμενου χρόνου ἐναντίον τοῦ Ταίυλορ, προσπαθεῖ, ὡστόσο, νά ἐντοπίσει τά ὀρθολογικά στοιχεῖα τοῦ ταιυλορισμοῦ, ἀφήνοντας ἔτσι, σενεϊδητά ἢ ἀσυνεϊδητά, ἕνα ἄνοιγμα γιά ἐνδεχόμενη

ἀναθεώρηση τῶν ἀπόψεων του στό μέλλον. Ἐποφαινεται λοιπόν ὁ Λένιν:

«Τό σύστημα Ταίυλορ —χωρίς νά ἔχουν γι' αὐτό ἐπίγνωση οἱ δημιουργοί του καί χωρίς νά τό θέλουν— προετοιμάζει τήν ἐποχή πού τό προλεταριάτο θά πάρει στά χέρια του ὁλόκληρη τήν κοινωνική παραγωγή καί θά ὀρίσει τίς δικές του, τίς ἐργατιεῖς ἐπιτροπές γιά τόν σωστό καταμερισμό καί τή ρύθμιση ὁλόκληρης τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας. Ἡ μεγάλη παραγωγή, οἱ μηχανές, οἱ σιδηρόδρομοι, τά τηλέφωνα — ὅλα αὐτά προσφέρουν χιλιάδες δυνατότητες γιά νά περιοριστεῖ στό ἕνα τέταρτο ὁ ἐργάσιμος χρόνος τῶν οργανωμένων ἐργατῶν, ἐξασφαλίζοντάς τους τέσσερις φορές μεγαλύτερη εὐημερία ἀπό τή σημερινή»¹².

Στήν ἀποτίμηση τοῦ ταιυλορισμοῦ, πού κάνει ὁ Λένιν στό ἄρθρο αὐτό, ἐπικεντρώνει τό ἐνδιαφέρον του στήν «ὀρθολογικότητα» πού διακρίνει τήν «καπιταλιστική ὀργάνωση τῆς ἐργασίας», ἐπισημαίνοντας παράλληλα τήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν «ὀρθολογική ὀργάνωση τῆς ἐργασίας στό ἐσωτερικό τῶν ἐργοστασίων καί στήν οἰκονομική ἀναρχία πού βασιλεύει στήν καπιταλιστική κοινωνία»¹³.

Μετά τήν Ὀκτωβριανή Ἐπανάσταση, ὁ Λένιν ἔμελλε νά ἀναθεωρήσει τίς ἀπόψεις του γιά τό σύστημα Ταίυλορ. Ἐνῶ μέχρι καί τόν Μάρτιο τοῦ 1918 ὑποστήριξε μέ πάθος πώς πραγματικός μοχλός καί κινητήρια δύναμη τοῦ σοσιαλισμοῦ εἶναι ἡ αὐτονομία τοῦ προλεταριάτου καί πώς ὁ σοσιαλισμός δέν οἰκοδομεῖται μέ διαταγές ἀπό τά πάνω ἀλλά εἶναι ἔργο τῶν ἰδίων τῶν μαζῶν, ἐπιμένει τώρα στήν ἀναγκαιότητα ἐφαρμογῆς τῶν μεθόδων τοῦ Ταίυλορ στήν ὀργάνωση τῆς βιομηχανικῆς ἐργασίας. Τό σύνθημα τοῦ Λένιν «ἀπογραφή καί ἔλεγχος» δέν διαφέρει οὐσιωδῶς ἀπό τή γνωστή ἀρχή τοῦ Ταίυλορ τῆς «ἀπογραφῆς καί κατάταξης τῶν κινήσεων τῆς ἐργασίας» ἀπό τοὺς διευθυντές τῶν ἐπιχειρήσεων¹⁴.

Ἐν ὄψει τῆς τεράστιας δυσπραγίας πού ἀντιμετωπίζει ἡ παραπαίουσα οἰκονομία τῆς χώρας καί λόγῳ τῆς ἰδιαίτερα χαμηλῆς παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας, ὁ Λένιν ἀναζητεῖ τή λύση τοῦ προβλήματος στήν πειθαρχία τῆς ἐργατικῆς τάξης. Ὄντας ἴσως ἐπηρεασμένος ἀπό τή συγκεντρωτική ὀργάνωση καί τήν ἀποδοτικότητα τῆς γερμανικῆς πολεμικῆς βιομηχανίας, ὁ Λένιν ἐπιμένει πώς ἡ σοβιετική ἐξουσία ἔχει νά μάθει πολλά ἀπό τό γερμανικό τρόπο ὀργάνωσης τῆς παραγωγῆς. Γιά νά λειτουργήσει ἡ μεγάλη βιομηχανία, φρονεῖ ὅτι (κάτι πού ἀποτελεῖ ἄλλωστε καί τό ὕλικό βᾶθρο τοῦ σοσιαλισμοῦ) εἶναι ἀπαραίτητη ἡ «ἀπόλυτη καί αὐστηρότατη ἐνότητα θέλησης», προκειμένου νά κατευθυνθεῖ ἡ κοινή ἐργασία ἑκατοντάδων χιλιάδων ἀνθρώπων. Καί συνεχίζει ὅτι τό συμφέρον τοῦ σοσιαλισμοῦ «ἀπαιτεῖ ἀναντίρρητη ὑποταγή τῶν μαζῶν στήν ἐνιαία θέληση τῶν καθοδηγητῶν τοῦ προτσῆς ἐργασίας»¹⁵. Τροποποιώντας τίς ἀπόψεις του γιά τόν Ταίυλορ, γράφει ὁ Λένιν:

«Τό σύστημα τοῦ Ταίυλορ... συνδυάζει τήν ἐκλεπτυσμένη θηριωδία τῆς ἀστικῆς ἐκμετάλλευσης μέ μιὰ σειρά ἀπό πλουσιότητες ἐ-

πιστημονικές ἐπιτεύξεις σχετικά μέ τήν ἀνάληψη τῶν μηχανικῶν κινήσεων τήν ὥρα τῆς ἐργασίας, τήν κατάργηση τῶν περιττῶν καί ἀδέξιων κινήσεων, τήν ἐπινόηση ὀρθότερων μεθόδων ἐργασίας, τήν εἰσαγωγή τῶν τελειότερων συστημάτων καταγραφῆς καί ἐλέγχου κ.λπ. Ἡ Σοβιετική Δημοκρατία πρέπει μέ κάθε θυσία νά υἰοθετήσει ὅ,τι πολύτιμο δίνουν τά ἐπιτεύγματα τῆς ἐπιστήμης καί τῆς τεχνικῆς σ' αὐτόν τόν τομέα. Ἡ δυνατότητα νά πραγματοποιηθεῖ ὁ σοσιαλισμός θά καθορισθεῖ ἀκριβῶς ἀπό τό ἄν θά πετύχουμε νά συνδυάσουμε τή σοβιετική ἐξουσία καί τή σοβιετική ὀργάνωση τῆς διοίκησης μέ τή νεότερη πρόοδο τοῦ καπιταλισμοῦ»¹⁶.

Μέ βάση αὐτές τίς ἐκτιμήσεις, ὁ Λένιν εἰσηγείται τελικά τήν εἰσαγωγή τοῦ ταιυλορισμοῦ στή Ρωσία, ὑπογραμμίζοντας τήν «τεχνική πρόοδο» πού κομίζει τό σύστημα αὐτό, ἐκφράζοντας παράλληλα τήν ἐλπίδα πώς ἡ ἐφαρμογή του δέν θά προξενούσε ζημιὰ στήν ἐργατική δύναμη τῶν ἐργατῶν.

4. Νέα Οἰκονομική Πολιτική καί ταιυλορισμός

Μέ τή λήξη τοῦ ἐμφύλιου πολέμου (1919/1920), ἡ οἰκονομία τῆς χώρας βρισκόταν στά πρόθυρα τῆς ὀλοκληρωτικῆς κατάρρευσης. Τά μέσα μεταφορᾶς εἶχαν παραλύσει, ἡ βιομηχανική παραγωγή ἦταν σχεδόν μηδενική καί ἡ παραγωγικότητα τῶν ἐργατῶν στή βιομηχανία παρουσίαζε κατακόρυφη πτώση. Ἡ Σοβιετική Ἐνωση βρέθηκε ἀντιμέτωπη μέ τό φᾶσμα τῆς πείνας. Ἀποτέλεσμα τῶν ἐξελίξεων αὐτῶν ἦταν νά σημειωθοῦν ἐξεγέρσεις τῶν ἀγροτῶν στήν Ὑπαιθρο, πού κατεστάλησαν βίαια ἀπό τόν Κόκκινο Στρατό, καθώς καί ἐργατικές ἀπεργίες στή Μόσχα καί τήν Πετρούπολη. Ἀποκορύφωμα τῆς λαϊκῆς δυσἀρέσκειας ἦταν ἡ ἐξέγερση τοῦ Ναυτικοῦ τῆς Κροστάνδης στή Βαλτική Θάλασσα. Ἐν ὄψει τῆς κατάστασης αὐτῆς, ὁ Λένιν ἀναγκάζεται νά ἐγκαινιάσει τή «Νέα Οἰκονομική Πολιτική» (ΝΕΠ). Σκοπός τῆς ΝΕΠ ἦταν ἡ ἐνίσχυση τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης στή Σοβιετική Ἐνωση, κάνοντας παραχωρήσεις στό ἰδιωτικό κεφάλαιο καί ἀναπτύσσοντας ἔτσι ἕναν ἰδιόμορφο καπιταλισμό κάτω ἀπό τόν ἔλεγχο τοῦ προλεταριακοῦ κράτους. Ἐπιτράπηκε τό ἐλεύθερο ἐμπόριο τῶν προϊόντων στους ἀγρότες ἀντί τῆς καταβολῆς ἐλάχιστου φόρου, καθώς καί ἡ λειτουργία ἰδιωτικῶν ἐπιχειρήσεων στή βιομηχανία καί τόν τομέα τῶν ὑπηρεσιῶν. Τό κράτος συνέχιζε, βέβαια, νά διατηρεῖ τό μονοπώλιο τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, τήν ἄσκηση τῆς ὁποίας εἶχε ἀναλάβει, στό ὄνομα ἐννοεῖται τοῦ προλεταριάτου, ἐξ ὀλοκλήρου τό Κομμουνιστικό Κόμμα τῆς Ρωσίας, ἐγκλωβισμένο στήν οἰκονομική λογική ἐνός μικροαστικοῦ περιβάλλοντος, καθώς πλήθαιναν οἱ ἰδιωτικές μικρο-μεσαίες ἐπιχειρήσεις¹⁷.

Γιά νά πετύχει, ὥστόσο, τό πρόγραμμα τοῦ ἐλεγχόμενου καπιταλισμοῦ, ἦταν ἀπαραίτητη ἡ ἐξασφάλιση τῆς πειθαρχίας καί ἡ αὔξηση τῆς παραγωγικῆς

τητας τῶν ἐργατῶν. Ἡ Νέα Οἰκονομική Πολιτική ἔδωσε μεγάλη βαρύτητα στήν «Ἐπιστημονική Ὁργάνωση τῆς Ἐργασίας». Μὲ πρωτοβουλία μάλιστα τοῦ Λ. Τρότσκι ὁργανώθηκε ἡ πρώτη «Πανρωσική Σύσκεψη γιὰ τὴν προώθηση τῆς Ἐπιστημονικῆς Ὁργάνωσης τῆς Ἐργασίας καὶ Διεύθυνσης τῶν Ἐπιχειρήσεων», στὰ τέλη Ἰανουαρίου τοῦ 1921 στὴ Μόσχα. Στὴ σύσκεψη μίλησαν μεταξύ ἄλλων ὁ εἰδικὸς σὲ θέματα ὁργάνωσης καὶ οἰκονομικοῦ σχεδιασμοῦ Λ. Μπογκτάνωφ, καθὼς καὶ ὁ θεωρητικὸς τῆς «Ἐπιστημονικῆς Ὁργάνωσης τῆς Ἐργασίας» Ζ. Ἐρμάνσκι, ἐξαιρώντας τὴν ἀναγκαιότητα ἐφαρμογῆς ἑνὸς ἥπιου ταιυλορισμοῦ. Δὲν ἔλλειψαν βέβαια καὶ ἐνδιάμεσες ἀπόψεις, ὅπως αὐτὴ τοῦ καθηγητῆ Γκρέντεσκουλ, ὁ ὁποῖος, στὴν εἰσήγησή του μὲ θέμα «ταιυλορισμὸς καὶ σοσιαλισμὸς», ὑποστήριξε πῶς ὁ ταιυλορισμὸς καὶ ὁ σοσιαλισμὸς θὰ πρέπει νὰ ἀποτελέσουν μιὰ «ὀργανικὴ ἐνότητα»¹⁸.

Κινητήρια δύναμη τοῦ ταιυλορισμοῦ στὴ Σοβιετικὴ Ἐνωση στὴν περίοδο τῆς ΝΕΠ στάθηκε τὸ «Κεντρικὸ Ἰνστιτούτο Ἐργασίας». Το Ἰνστιτούτο Ἐργασίας ἰδρύθηκε τὸ 1920 στὴ Μόσχα ἀπὸ μιὰ ὁμάδα ὁπαδῶν τοῦ ταιυλορισμοῦ μὲ ἐπικεφαλὴ τὸν Λ.Κ. Γκάστεβ, γνωστὸ καὶ ὡς «βάρδο τοῦ ταιυλορισμοῦ». Ὁ Γκάστεβ δήλωνε ἀπερίφραστα πῶς «ἂν δὲν εἶχε γεννηθεῖ ὁ Ταίυλορ, θὰ ἔπρεπε κανεὶς νὰ τὸν ἐφεύρει»¹⁹. Ἡ ἐπιρροή τοῦ Γκάστεβ στοὺς κύκλους τῆς σοβιετικῆς ἐξουσίας ἦταν ἀξιοσημείωτη. Ἐνα κείμενό του μάλιστα μὲ τίτλο «Πῶς πρέπει νὰ δουλεύουμε» μοιράσθηκε τὸ 1922, ὑπὸ τὴ μορφὴ προκήρυξης τοῦ Ἰνστιτούτου Ἐργασίας, σὲ ἑκατοντάδες χιλιάδες ἀντίτυπα στοὺς ἐργάτες²⁰. Τὸ κίνημα γιὰ τὴν «Ἐπιστημονικὴ Ὁργάνωση τῆς Ἐργασίας» ἐπεκτάθηκε στὴ Σοβιετικὴ Ἐνωση, διότι ἀπολάμβανε, ἐκτός ἀπὸ τὴν εὐνοια τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας, καὶ πλήρη ὑποστήριξη ἀπὸ τὰ συνδικάτα, τὰ ὁποῖα ὄχι μόνον ἐπικρότησαν τὴν ἐφαρμογὴ τῶν μεθόδων τοῦ Ταίυλορ στὴν ὁργάνωση τῆς ἐργασίας ἀλλὰ καὶ συμφώνησαν μὲ τὴν ἐπαναφορὰ τοῦ κατ' ἀποκοπὴν συστήματος πληρωμῆς (πληρωμὴ μὲ τὸ κομμάτι), πού εἶχε καταργηθεῖ μετὰ τὴν Ὀκτωβριανὴ Ἐπανάσταση²¹. Καθὼς τὸ κίνημα γιὰ τὴν «Ἐπιστημονικὴ Ὁργάνωση τῆς Ἐργασίας» διευρυνόταν, πλήθαιναν καὶ τὰ ἐπιστημονικὰ κέντρα πού καταπιάνονταν μὲ θέματα ὁργάνωσης τῆς ἐργασίας. Τὸ 1925 λειτουργοῦσαν κάπου 60 ἰνστιτούτα. Τὸ συντονισμό ὅλων αὐτῶν τῶν ἐπιστημονικῶν κέντρων ἀνέλαβε τὸ «Συμβούλιο Ἐπιστημονικῆς Ὁργάνωσης», παρακλάδι τοῦ «Ἐπιτροπᾶτου Ἐθνικῆς Οἰκονομίας» (ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν), πού εἶχε ἰδρυθεῖ τὸ 1923²².

Ὁ ἐνθουσιασμὸς γιὰ τὴν «τεχνικὴ πρόοδο» καὶ τὴν «Ἐπιστημονικὴ Ὁργάνωση τῆς Ἐργασίας» δὲν ἄφησε ἀνεπηρέαστο τὸ χῶρο τῆς τέχνης. Ἐντυπωσιακὸ εἶναι τὸ παράδειγμα τοῦ σκηνοθέτη Ζίγκχα Βερτόφ, ὁ ὁποῖος προσπαθοῦσε ἤδη ἀπὸ τὸ 1918 νὰ κινηματογραφήσει τὴν ἐργασία καὶ νὰ κατασκευάσει μὲ ἐπιστημονικὸ τρόπο «μιὰ καινούργια ἰδεολογία μὲ τὸν συστηματικὸ συνδυασμὸ ἰδεῶν καὶ εἰκόνων», προκειμένου νὰ ἐνισχύσει τὴ διαφάνεια τοῦ παραγωγικοῦ συστήματος²³.

Δὲν ἔλλειψαν, ὡστόσο, καὶ οἱ ἐπικριτὲς τοῦ ταιυ-

λορισμοῦ καὶ τῆς «Ἐπιστημονικῆς Ὁργάνωσης τῆς Ἐργασίας» στὴ Σοβιετικὴ Ἐνωση. Τόσο ἡ ἀντιπολίτευση στὰ συνδικάτα καὶ στὸ Κομμουνιστικὸ Κόμμα ὅσο καὶ τὰ ἄλλα ἀριστερὰ κόμματα ἀντέδρασαν ἔντονα στὸν ταιυλορισμὸ καὶ ἐξαπέλυσαν δριμύτατη κριτικὴ στὰ «δρακόντεια μέτρα» πού ἐφάρμοξε τὸ κράτος γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἐργασιακῆς πειθαρχίας. Ἐπέκριναν ἐπίσης τὸ κατ' ἀποκοπὴν σύστημα πληρωμῆς, τὸ ὁποῖο θεωροῦσαν ὑπεύθυνο γιὰ τὶς μισθολογικὲς ἀνισότητες μεταξύ τῶν ἐργατῶν καὶ συνακόλουθα γιὰ τὴν ἐπαπειλούμενη διάσπαση τῆς ἐργατικῆς τάξης, ἀφοῦ τὴ θέση τῆς ταξικῆς ἀλληλεγγύης ἔτεινε νὰ καταλάβει «τὸ μικροαστικὸ κυνήγι τῆς δεκάρας»²⁴.

Τὸ ἀργότερο στὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ '20, ἡ ἀντίσταση τῆς ἀριστερῆς ἀντιπολίτευσης ἐνάντια στὸν ταιυλορισμὸ εἶχε ἐξουδετερωθεῖ καὶ ὁ «ἐλεγχόμενος» κρατικὸς καπιταλισμὸς κατάφερε νὰ συνεχίσει ἀκάθεκτος τὴν πορεία του. Μὲ τὴν ἐπικράτηση τοῦ Στάλιν καὶ τὴν ἐναρξὴ τῆς βίαιης ἐκβιομηχάνισης τῆς χώρας (1928/29) ἐξαφανίσθηκε βαθμιαία καὶ τὸ κίνημα γιὰ τὴν «Ἐπιστημονικὴ Ὁργάνωση τῆς Ἐργασίας», χωρὶς αὐτὸ βέβαια νὰ σημαίνει πῶς ἔπαυσαν νὰ ἐφαρμόζονται ὀρισμένες ἀπὸ τὶς μεθόδους τοῦ συστήματος Ταίυλορ. Τὸ 1936 ἔκλεισε καὶ τὸ «Κεντρικὸ Ἰνστιτούτο Ἐργασίας». Ὁ «σταχνοβισμὸς» ἀποτελεῖ πάντως σταλινικὴ παραλλαγὴ τοῦ ταιυλορισμοῦ²⁵. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Στάλιν, καὶ συγκεκριμένα στὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ '60, ἡ «Ἐπιστημονικὴ Ὁργάνωση τῆς Ἐργασίας» ἀποκαταστάθηκε καὶ πάλι στὴ Σοβιετικὴ Ἐνωση, τούτη τὴ φορὰ μὲ ἔντονα τεχνοκρατικὰ χαρακτηριστικά²⁶.

5. Ἐρμνεύοντας τὰ γεγονότα

Σήμερα, ἑβδομήντα τέσσερα χρόνια μετὰ τὴν Ὀκτωβριανὴ Ἐπανάσταση, ἡ βουλευσιαρχικὴ ὑπέρβαση τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος τῆς τσαρικῆς Ρωσίας καὶ οἱ ἐσφαλμένες θεμελιώδεις ἐπιλογὲς τῆς σοβιετικῆς ἐξουσίας, ἰδιαίτερα στὴ δεκαετία τοῦ '20, φαίνεται νὰ παίρνουν καθυστερημένη ἐκδίχηση. Ὁ νόμος τῆς ἀξίας ὄχι μόνον δὲν σταμάτησε στὰ σύνορα τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης (καὶ ἀργότερα τῶν χωρῶν τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης) ἀλλὰ, ἀντίθετα, ἐπέβαλε, μὲσω τῶν ἀναγκαστικῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν μὲ τὴ Δύση, τὴ δική του λογικὴ, ὑφώνοντας στὸ δρόμο πρὸς τὴ σοσιαλιστικὴ κοινωνία ἀνυπερβλήτα ἐμπόδια. Ἡ ἱστορικὴ ἡγεσία τῆς Ρωσικῆς Ἐπανάστασης καὶ εἰδικότερα ἡ «ἀριστερὴ» τῆς πτέρυγα πιθανότατα εἶχε ἐπίγνωση τοῦ προβλήματος. Τὸ ἀργότερο μετὰ τὴν ἀποτυχία τῆς ἀναμενόμενης σοσιαλιστικῆς ἐπανάστασης στὴ Γερμανία τὸ 1923 ὁ κύβος τῆς ἱστορίας εἶχε πλέον ριφθεῖ. Ἡ ἀντίθεση τῶν «ἀριστερῶν κομμουνιστῶν» στὴν κρατικοκαπιταλιστικὴ ἐκδοχὴ τοῦ σοσιαλισμοῦ τοῦ Λένιν εἶχε ἀναμφίβολα τὴ λογικὴ τῆς. Μπρὸς στὸ συμφέρον τῆς παγκόσμιας ἐπανάστασης, θὰ δέχονταν ἐνδεχομένως νὰ θυσιάσουν καὶ αὐτὴν ἀκόμα τὴν «ἐξουσία τῶν σοβιέτ». Παρ' ὅλ' αὐτὰ ἡ ἱστορία ἀκολούθησε τὴ δικὴ τῆς ὁδὸ, ἀναγορεύοντας τελικὰ «νικητὴ» τὸν Στά-

λιν. Στη διαμάχη για τό μέλλον τής σοσιαλιστικής επανάστασης επικράτησε έν τέλει ή άποψη για τήν «οικοδόμηση του σοσιαλισμού» σέ μιά χώρα.

Διαβάζοντας κάποτε τή Γερμανική Ίδεολογία, σκόνταφα στή γνώμη των συγγραφέων πώς βασική προϋπόθεση για τήν έγκαθίδρυση του κομμουνισμού είναι «ή οίκουμηνική ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων»²⁷. Ακόμα οί συγγραφείς τής μελέτης αυτής αφήνουν νά έννοηθεί σαφώς ότι ή υλοποίηση του κομμουνισμού ως «έμπειρική πράξη» (empirische Tat) είναι δυνατή μόνον ως «πράξη των κυρίαρχων λαών» και μάλιστα «συγχρόνως» (gleichzeitig) και «μέ μιās» (auf einmal). Πρόσεξα πώς στο χωρίο αυτό, δίπλα άκριβώς στή λέξη «συγχρόνως», υπάρχει μιά ύποσημείωση των έκδοτων του συλλογικού έργου των Μάρξ και Ένγκελς, κατά τήν άποψη μου άκρως άποκαλυπτική στο είδος της, μαρτυρώντας τήν αντίληψη για τήν ιστορία που έτρεφαν οί εκάστοτε ήγεσίες στίς χώρες του «ύπαρκτου σοσιαλισμού». Γράφουν λοιπόν οί έκδότες:

«Τό συμπέρασμα (των Μάρξ και Ένγκελς,

Ζ.Π.) ότι ή προλεταριακή επανάσταση είναι δυνατή μόνον άν συμβεί συγχρόνως και μέ μιās σέ όλες τίς άναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες και πώς είναι άδύνατο νά επικρατήσει ό σοσιαλισμός σέ μιά χώρα βρήκε τήν τελική του έκφραση στή μελέτη του Ένγκελς Βασικές άρχές του κομμουνισμού. Η άποψη αυτή ήταν σωστή όσο διαρκούσε ή περίοδος του προμονοπωλιακού καπιταλισμού».

Και ή ύποσημείωση συνεχίζεται μέ τήν παρατήρηση πώς ό Λένιν, έχοντας άνακαλύψει ό ίδιος «τό νόμο τής άνισομερούς οικονομικής και πολιτικής ανάπτυξης του καπιταλισμού στήν εποχή του ίμπεριαλισμού»²⁸, κατέληξε εύλογα στο συμπέρασμα πώς ή επικράτηση τής σοσιαλιστικής επανάστασης σέ μιά μόνον χώρα είναι δυνατή²⁹. Έτσι «έλυσαν» οί έκδότες τό πρόβλημα τής επικράτησης του σοσιαλισμού, νομιμοποιώντας παράλληλα τίς γραφειοκρατικές παραμορφώσεις, μαζί και τά στυγερά έγκλήματα που διαπράχτηκαν σέ βάρος τής σοσιαλιστικής ουτοπίας.

1. Η έργασία αυτή πρόκειται νά δημοσιευθεί επίσης στα πρακτικά του διεθνούς συνεδρίου «Ό Λένιν στήν εποχή του και σήμερα», που διοργάνωσε τό Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών Έπιστημών στίς 30 Οκτωβρίου - 3 Νοεμβρίου 1991.

2. Έμπνευστής και θεμελιωτής τής «Έπιστημονικής Οργάνωσης τής Έργασίας» υπήρξε ως γνωστόν ό Άμερικανός μηχανικός και πρώην εργάτης Frederick Winslow Taylor (1856-1915). Ό Ταίλορ ανέπτυξε τίς άπόψεις του για τήν επιστημονική οργάνωση τής έργασίας στο περίφημο βιβλίο του *The Principles of Scientific Management*

3. Μιά συνοπτική αλλά διαφωτιστική έπισκόπηση επιχειρεί ό Ρομπέρ Λινάρ, *Ό Λένιν, οί άγρότες και ό Ταίλορ*, Έκδόσεις Μηνιαία Έπιθεώρηση, Άθήνα 1982, σελ. 73, 93 και 109.

4. Έκτενέστερα βλ. F.W. Taylor, *Die Grundsätze der wissenschaftlichen Betriebsführung*, Muenchen und Berlin 1919, σελ. 38.

5. Για μιά κριτική άνάλυση των άρχων του ταιλορισμού βλ. Alfred Sohn-Rethel, *Intellectual and manual labour — A critique of epistemology*, Macmillan Press LTD, London 1978, σελ. 153 κ.έ., καθώς επίσης τίς έργασίες του Benjamin Coriat, *Έπιστήμη, Τεχνική και Κεφάλαιο*, έκδόσεις Α/συνέχεια, Άθήνα 1985, σελ. 115 κ.έ. και *Ό εργάτης και τό χρονόμετρο - τειλορισμός - φορντισμός και μαζική παραγωγή*, έκδόσεις Κομμούνια, Άθήνα 1985, σελ. 43 κ.έ.

6. Βλ. σχετικά J. Ermanski, *Wissenschaftliche Betriebsorganisation und Taylor-System*, Berlin 1925, καθώς, επίσης, Angelika Ebbinghaus, «Taylor in Russland», in: *Autonomic, I* (1975), σελ. 3-15 και *Arbeiter und Arbeitswissenschaft*, Westdeutscher Verlag, Opladen 1984, σελ. 201 κ.έ.

7. Βλ. L. Ebbinghaus, δ.π., σελ. 202.

8. Βλ. A. Gerschenkron, «Russia: Patterns and Problems of Economic Development, 1861-1958», στο: A. Gerschenkron (ed.), *Economic Backwardness in Historical Perspective*, Cambridge/Mass. 1962, σελ. 128.

9. Βλ. E. Ebbinghaus, δ.π., σελ. 204.

10. Βλ. Rainer Traub, «Lenin und Taylor — Die Schicksale der Wissenschaftlichen Arbeitsorganisation in der (fruehen) Sowjetunion», στο: *Kursbuch*, 43 (1976), σελ. 146.

11. Λένιν, *Άπαντα*, τόμος 18, 1953, σελ. 609.

12. *Ό.π.*, τόμος 20, σελ. 147.

13. Βλ. Ρομπέρ Λινάρ, δ.π., σελ. 80.

14. *Ό.π.*, σελ. 98.

15. *Ό.π.*, τόμος 27, σελ. 251.

16. Στο ίδιο, σελ. 240.

17. Σχετικά μέ τήν προβληματική τής Νέας Οικονομικής Πολιτικής βλ. τό περίφημο βιβλίο του E. Preobrazhensky, *The New Economics*, Clarendon Press, Oxford 1965.

18. Βλ. σχετικά F. Baumgarten, *Arbeitswissenschaft und Psychotechnik in Russland*, Muenchen und Berlin 1924, σελ. 47 κ.έ., καθώς και L. Ebbinghaus, δ.π., σελ. 209.

19. Βλ. R. Traub, δ.π., σελ. 150 και 152.

20. Στο ίδιο, σελ. 153.

21. Περισσότερα για τή θέση των συνδικάτων στήν περίοδο που άναφερόμαστε βλ. Β.Ι. Λένιν, «Ό ρόλος και τά καθήκοντα των συνδικάτων μέσα στίς συνθήκες τής Νέας Οικονομικής Πολιτικής», *Άπαντα*, τόμος 27, σελ. 147-156.

22. Αναφέρεται σέ R. Traub, δ.π., σελ. 156, και L. Ebbinghaus, δ.π., σελ. 212.

23. Βλ. Ρ. Λινάρ, δ.π., σελ. 121 και 124.

24. Αντί άλλου βλ. R. Traub, δ.π., σελ. 149.

25. Όπως έκτιμά όρθά ό L. Ebbinghaus, δ.π., σελ.

211. Ό νεαρός εργάτης των άνθρακωρυχείων του Ντουμπάς Άλεξέι Σταχάνοφ αποφάσισε νά πετύχει ρεκόρ απόδοσης στή δουλειά προς τιμήν τής Διεθνούς Ημέρας των Νέων κι έγινε έτσι διάσημος. Τή νύχτα τής 31ης Αύγούστου 1935, ό Α. Σταχάνοφ παρέδωσε σέ μιά βάρδια 102 τόνους κάρβουνο, δεκατέσσερις φορές περισσότερο από τήν καθιερωμένη νόρμα. Ό Στάλιν δέν έχασε τήν ευκαιρία νά παρουσιάσει τό στοχαστικό «κίνημα» σαν ένα είδος πολιτιστικής επανάστασης από τά κάτω. Βλ. σχετικά Π. Λινάρ, δ.π., σελ. 168 κ.έ.

26. Βλ. R. Traub, δ.π., σελ. 157.

27. Βλ. Karl Marx/Friedrich Engels, *Die deutsche Ideologie*, Gesammelte Werke, Band 3, Berlin-Ost 1969, σελ. 35.

28. Πρόκειται για τό έργο του Λένιν, «Ό ίμπεριαλισμός άνώτατο στάδιο του καπιταλισμού», *Άπαντα*, 14.

29. Marx/Engels, δ.π., ύποσημείωση 9, σελ. 549 κ.έ.

ΦΑΙΔΩΝ ΤΑΜΒΑΚΑΚΗΣ

«Η Ύστατη και τέσσερις σπουδές» «Τά τοπία της Φιλομήλας»

Έστια 1991

Ο Φαίδων Ταμβακάκης εμφανίστηκε στις παρυφές του ενδιαφέροντος της λογοτεχνικής κριτικής και του αναγνωστικού κοινού τό 1982, με τό χαρακτηριζόμενο ως ρομάντσο (του παλιού καιρού) *Ευμορφία*. Έξι χρόνια μετά, πραγματοποιεί τήν εκπληξη για όσους παρακολουθούν από κοντά τή νεότερη πεζογραφία, με τό μυθιστόρημά του *Τά τοπία της Φιλομήλας*. Τό όνομά του αναφέρεται ανάμεσα στους έλπιδοφόρους της πεζογραφίας μας, ή δέ Φιλομήλα γίνεται για κάποιες παρέες «κάλτ», σημάδι αναγνώρισης μεταξύ τους. *Η Ύστατη και τέσσερις σπουδές* (1991) πιστοποιεί ότι δέν πρόκειται για τυχαία περίπτωση.

Καί τά τρία βιβλία του Φ. Ταμβακάκη φανερώνουν κάποια κατακτημένα προτερήματα. Δέν θ' ασχοληθούμε με τίς Τέσσερις σπουδές· μιά και άποτελούν μάλλον σημειώσεις για κάτι άλλο. Κατ' άρχήν ύπάρχει ό στέρεος μυθιστορηματικός του λόγος πού ίκανοποιεί τόν κλασικό αναγνώστη των μυθιστορημάτων. Χαίρεσαι νά διαβάσεις τίς μυθιστορηματικές σκηνές, τίς φράσεις του. Σκέπτεσαι τίς λέξεις πού χρησιμοποιεί γιατί σημαίνουν κάτι σημαντικό και όχι γιατί χρησιμοποίησε τόν τάδε κώδικα σημαινόντων και σημαινομένων. Ξαναβρίσκεις τή γοητεία του μυθιστοριογράφου πού «συναρπάζει» και πού σέρνει μέσα του έναν άποχη από τούς μαέστρους του είδους, Τερζάκη, Τσίρκα, Χατζή κ.ά. και πού τόσο μās έχουν λείψει πιά.

Ένα δεύτερο χαρακτηριστικό του είναι ή χρήση της ειρωνείας. Υποδόρεια ύπονομεύει ανθρώπους, νοήματα και καταστάσεις για νά τούς άποκαταστήσει σ' ένα άλλο επίπεδο. Δέν πρόκειται μόνο για μιά κλασική ειρωνεία της άριστοτελικής ύποκριτικής «έπί τό έλαττον» παράστασης ενός πράγματος. Τό έργο του Φ. Ταμβακάκη διατρέχει μιά συνεχής ρομαντική ύπενθύμιση της διάστασης μεταξύ ιδανικού και πραγματικότητας με

έναν τόνο αισθητικό, καθαφικό και άλλοτε με μιά αίσθηση κινηματογραφικού φίλμ-νουάρ.

Τρίτο και πολύ σημαντικό χαρακτηριστικό είναι ό φιλοσοφικός του συμβολισμός. Διακριτικός, ύποδηλώνεται με μιά άφαιρετικότητα. Καί αν δέν τόν άνακαλύψεις, δέν πειράζει. Αν όμως τόν «διαβάσεις» είναι σάν τίς μαγικές εικόνες πού λίγο νά τίς κουνήσεις αλλάζουν παράσταση.

Στά *Τοπία της Φιλομήλας* έχουν άπορριφτεί τά περιττά σχήματα. Πρόκειται για ένα κλασικό «έφηβικό» μυθιστόρημα από αυτά πού έχουμε διαβάσει και μās έχουν άναστατώσει. Η αίθεροβάμων έφηβεία, οι άπολυτότητες και οι διαψεύσεις, οι συγκρίσεις και οι συγκρούσεις βρίσκονται έδω για νά μās συνεπάρουν ξανά. Όχι γιατί μιλά για τά δικά μας, κοντινά μεταπολιτευτικά χρόνια αλλά γιατί τά βλέπει με μιά πικρή, ειρωνική ματιά. Ολιβεται για μιά Αθήνα, για έναν κοινωνικό χώρο πού γίνεται άβάστακτος, όσο άβάστακτη είναι ή ίδια ή έφηβεία. Οι σχολικές ημέρες, τό Πολυτεχνείο, οι όμόκεντροι κύκλοι της μεταπολίτευσης πού στενεύουν και φυλακίζουν ιδανικά και άξίες μαζί με τήν άναζήτηση του ιδεαλιστικού δράματος: τήν τέλεια τέ-

χνη, τόν άπιαστο έρωτα, τήν αιώνια φίλια. Μή φανταστείτε όμοιότητες μέ *Αργώ*, *Egoica* ή τί άλλο. Μπορεί ή έφηβεία νά παραμένει όπως καί τότε σκληρή – γιατί ή σκληρότητα είναι έσωτερικό της γνώρισμα – μόνο πού τώρα είναι καί κοινωνικά προσδιορισμένη. Πρόκειται για μία γερασμένη, παρηκμασμένη έφηβεία.

Οί νεαροί ήρωες είναι μία τριπλέτα φίλων. Ο Φοίβος, μέ τόν όποιο ταυτίζεται ό συγγραφέας, ή Φιλομήλα καί ό Νείλος-Στέρης. Πλαίσιο μία Έλλάδα πού κυλάει πάνω στόν μεταπολιτευτικό τροχό. Εκσυγχρονίζεται, δονείται άπό συνθήματα κι όράματα, αλλά είναι ήδη γερασμένη. Πόσοι άπό μās τό ξέραμε τότε; Ο Φοίβος, ευαίσθητος καί συνεσταλμένος, αντίθετα μέ τόν ριψοκίνδυνο, κοσμοπολίτη Στέρη θά άναζητήσουν τή βαθύτερη έπαφή μέ τή Φιλομήλα. Αύτή, τό κορίτσι πού όλοι άγαπούν, ταλέντο στό πιάνο πού καταλήγει διάσημη σολίστ, άδυνατεί νά δοθεί σέ ότιδήποτε άλλο πέρα άπό τήν τέχνη της. Δίνεται – προσφέρεται μόνη της για βιασμό στους τυχαίους. Σάν κάτι εξαισίους Βάν Γκόγκ ή Ρέμπραντ πού τούς «χαίρονται» όχι αυτοί πού τούς άγαπούν αλλά Γιαπωνέζοι διευθυντές της Nippon, Nakamura. Τήν Φιλομήλα άλλοι τήν είδαν σάν Λολίτα του Ναμπόκοφ ή σάν άδελφή ψυχή, ένα alter-ego του ήρωα καί του συγγραφέα, καί άλλοι σάν έναν άπροσάρμοστο φυγάδα της έποχής.

Θά τήν προτιμούσαμε νά τή δούμε σάν σύμβολο. Γιατί ή Φιλομήλα, σέ μία άλλη άναγωγή, είναι ή άπιαστη άγάπη αλλά καί ή άπιαστη τέχνη. Είναι αυτό πού ζητούν οί ιδανικοί έραστές. Καί άπό τήν άλλη είναι τό ποθητό αισθητό αντικείμενο για κάθε καλλιτέχνη. Η προσπάθεια του έρμηνευτή νά πλησιάσει, νά κατακτήσει, μία σονάτα του Μπετόβεν ή μία σπουδή του Λίστ. *Τά τοπία της Φιλομήλας* είναι ό ρομαντισμός του σήμερα. Κοινωνικός, πικρός, άλεξανδρινός.

Η *Υστάτη* είναι ή ιστορία ενός θαλασσοπόρου, πού ναυαγεί κατά κάποιο τρόπο καί κάτω άπό διάφορες άτυχίες στά ήσυχια νερά ενός λιμανιού. Ιστορία συναρπαστική, παραμυθατζιδικη, μέ ήρωα κάποιον σάν τούς караβοκύρηδες του Κόντογλου. Πρόκειται για έναν ναύτη καί καπετάνιο μαζί, όπως ναύτες καί ταυτόχρονα καπετάνιο είμαστε στην άτομική μας ζωή, πού φτάνει σ' ένα νησάκι άπέναντι άπό τήν Πελοπόννησο, τή Σαπιέντζα. Χρειάζεται κάποια υλικά για νά επιδιορθωθεί τό καράβι του καί νά φύγει. Συναντά όμως τήν αρνητική στάση της μικρής κοινότητας του νησιού αλλά καί τήν έχθρότητα των έπισκεπτών του.

Αυτός ζει μέρες καί μέρες μέσα στό καράβι του, στό λιμάνι. Φροντίζει τό σκάφος καί τρέφει τό όνειρό του: νά φύγει! Ζει άυτάρκης, μέ λίγα πράγματα. Παλιά ρούχα, χαλασμένο ρύζι, τά ναυτικά εργαλεία του, ό σκύλος του καί ή ψυχή του. Αύτά τόν κρατούν έν έργηγόρσει.

Μά ό καιρός περνά. Ο κόσμος γύρω του γίνεται πίο έχθρικός. Αρνείται νά τόν βοηθήσει νά άποπλεύσει, δίνοντάς του τά άπαραίτητα εργαλεία για νά έπισκευάσει τό σκάφος του. Τόν θεωρούν τρελό, περιθωριακό, άστείο, προϊστορικό. Μέ τόν τρόπο τους του ύπογραμμίζουν ότι είναι ένας χαμένος όνειροπόλος, ένας πού θά έπρεπε νά ξέρει ότι τό σαπιοκάραβό του δέν πάει πουθενά. Ταλαντεύεται. Ονειρεύεται πρόσ στιγμήν νά τά παρατήσει για ένα τζάκι, για μία κουβέρτα καί ένα ήσυχο σπιτικό. Νά γίνει καί αυτός ένας συμβιβασμένος, ένας στεριανός.

Τό καράβι του, τό όχημα των ιδανικών του, σκουριάζει, βαλτώνει μέσα στην άκινησία του λιμανιού. Σκέφτεται νά τό φουντάρει καί νά πάει μαζί του, αλλά κάτι τόν κρατά άκόμα, μία «άκίδα μικρής έλπίδας». Καί τότε θά

πραγματοποιήσει τό άπονενομημένο διάβημα. Θά δώσει τήν ύστάτη μάχη του μέ τόν κόσμο, θά συγκρουστεί μέ τή γερασμένη κοινωνία των θαμώνων του καφενείου της Σαπιέντζας καί τή νεαρή κοινωνία τήν όποία εκπροσωπούν οί έπιβάτες ενός ιταλικού κρουαζιερόπλοιου πού βρίσκεται κι αυτό στό λιμάνι. Θά πάει για όμηρο μία Ιταλίδα, ζητώντας για λύτρα νά του δανείσουν τά εργαλεία έπισκευής πού χρειάζεται για τό σκάφος του.

Η ύστάτη μάχη του είναι μία πράξη χωρίς έλπίδα. Μία βουτιά στό κενό. Μία σύντομη σεξουαλική σχέση μέ τήν κοπέλα θά 'γαι ή άποχαιρετιστήρια επαφή του μέ αυτόν τόν κόσμο. Ο θαλασσοπόρος δέν είναι παρά τό κλασικό μοντέλο όλων αυτών των ήρωικών μορφών πού, κυκλωμένοι, πραγματοποιούν τήν τελική τους έξοδο. Χάνουν τή ζωή τους αλλά δέν ήττώνται, άφου κερδίζουν τήν ούσια της.

Η μορφή όμως του θαλασσοπόρου στην *Υστάτη* δέν είναι ήρωική. Ένας σημερινός Δόν Κιχώτης, μία καρικατούρα, ένας φτωχοδιάβολος είναι μέ τά όνειρά του. Ο συγγραφέας τόν ύπονομεύει κάθε στιγμή. Ακόμα καί τά ταξίδια, για τά όποια καυχείται, δέν ξέρουμε καν άν τά έχει πραγματοποιήσει ποτέ. Μήπως δέν είναι τίποτε άλλο παρά ένας ιδανικός κι άνάξιος ναυτικός του γραφείου, σάν αυτόν του ποιήματος του Καββαδία;

Όμως ό ήρώας μας είναι ένα σύμβολο. Διαφέρει άπό τους πολλούς «πού είχαν ως καταφύγιο τήν ιδέα της περιπέτειας» αλλά στίς δύσκολες στιγμές επέλεγε τελικά «τους άβύθιστους κοινωνικούς ρόλους αντί τά εύθραυστα πλεούμενα». Τό ταξίδι του δέν ήταν άπλά ή ευχαρίστηση της περιπέτειας, ή ήδονή του άπρόσμενου, ή φυγή. Πίο πολύ ήταν ή άναζήτηση της άτομικότητάς του. Ήθελε νά διώξει άπό πάνω του τίς έπιρροές άπό τό κοινωνικό περιβάλλον καί νά βρεθεί πρόσωπο μέ πρόσωπο μέ τόν γυμνό έαυτό του. Τίς ιδιότητες, τίς άνάγκες καί τίς δυνατότητές του. Είναι μία προσωπική μάχη, χωρίς τίς νισεικές άποχρώσεις του *Θαλασσόλυκου* του Τ. Λόντον καί χωρίς τήν ένταση της καφκικής ύπαρξιακής άγωνίας, αλλά μέ στοιχεία καί άπό τίς δύο. Περισσότερο είναι ή μάχη για τή δικαίωση της άτομικότητας άπέναντι σέ μία κοινωνία πού τέτοιες περιπτώσεις τίς άπωθεί ως περιθωριακές.

Σ έ όλα τά μυθιστορήματά του Φ. Ταμβακάκη κυρίαρχο έπίσης στοιχείο είναι ή άναζήτηση. Η άναζήτηση του άπόλυτου ιδανικού ως δικαίωση κοινωνική καί άτομική. Στην *Εύμορφία* ύπάρχει ή άναζήτηση του άπόλυτου της ήδονής. Στη *Φιλομήλα* ή άναζήτηση του άπόλυτου στην τέχνη, στόν έρωτα καί στή φίλια. Στην *Υστάτη* ή άναζήτηση του άπόλυτου στην κατάκτηση της άτομικότητας καί της αυτογνωσίας.

Ο συγγραφέας φυλάσσει για τό τέλος πάντα τήν έκπληξη. Καί στά τρία μυθιστορήματά του παρεμβαίνει, άποδραματοποιεί τήν ιστορία, τήν ανατρέπει ή καλεί τόν άναγνώστη νά βάλει τό δικό του τέλος.

Οί άνατροπές του τέλους διακόπτουν καί στίς τελευταίες πιά σειρές τήν ταύτιση του άναγνώστη μέ τά γεγονότα, τίς ιδέες καί τούς ήρωες. Ξανασκέφτεσαι άν όλα όσα σέ συνεπήραν ήσαν έτσι ή άλλως. Ο συγγραφέας σέ βάζει σ' ένα άλλο, καινούργιο παιχνίδι, αυτό της συμμετοχής. Ο Φ. Ταμβακάκης είχε δώσει σέ κάποιο κείμενο τό στίγμα του. «Στή ρίζα κάθε θαλασσοπόρου καί πεζογράφου», είχε πει, «κρύβεται ή ανεπάρκεια, τό αίσθημα ότι δέν γεννίεσαι άξιος για τήν άπόλαυση, πρέπει μόνος σου νά τήν κατακτήσεις». Σ' αυτό τό αίσθημα έπιζητεί καί τήν συμμετοχή του άναγνώστη.

Γιάννης Ν. Μπασκόζος

ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΑΥΡΗΣ

Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στήν προδικτατορική Ελλάδα. Οί προϋποθέσεις τῆς μεταπολίτευσης

Ἑξάντας, 1991

Τό ἀντικομμουνιστικό κράτος καί οἱ διάυλοι κοινωνικῆς χειραφέτησης στήν προδικτατορική Ελλάδα θά μπορούσε νά εἶναι ἕνας ἄλλος τίτλος στή σημαντική μελέτη τῶν Χ. Βερναρδάκη καί Γ. Μαυρῆ. Μελέτη σημαντική, μέ ἐξαιρετική νοηματική πυκνότητα, πλούσια παράθεση γεγονότων, πληροφοριῶν, ἐρμηνειῶν καί συμπερασμάτων, πού ἀνατέμνουν τήν προδικτατορική περίοδο. Στό ἐπίκεντρο τῆς ἐρευνητικῆς ἐργασίας τῶν συγγραφέων στέκεται διαρκῶς τό ἐξῆς ἐρώτημα: ποιά εἶναι ἡ πορεία πού τό «ἐαμογενές» κοινωνικό μπλόκ, ἀμέσως μετά τόν Ἐμφύλιο Πόλεμο, ἀκολουθεῖ; Ἐπιπλέον, πῶς ἡ πολιτική του θέσμιση ἐπενεργεῖ στήν ἀνασύνταξη εὐρύτερων κοινωνικῶν δυνάμεων καί ποιές εἶναι οἱ μεταξύ τους ἀνατροφοδοτήσεις;

Οἱ ἀπαντήσεις σέ αὐτά τά προβλήματα δέν τέμνουν μόνο τήν ὀργάνωση τῆς προδικτατορικῆς πολιτικῆς καί κοινωνικῆς ζωῆς, ἀλλά συνιστοῦν, ὅπως οἱ συγγραφεῖς προῖδεάζουν τόν ἀναγνώστη τους ἤδη ἀπό τόν τίτλο τῆς ἐργασίας τους, τίς προϋποθέσεις τῆς μεταπολίτευσης.

Ἄν θά θέλαμε νά συνοψίσουμε τίς βασικές ἐρμηνευτικές παραδοχές αὐτῆς τῆς ἐργασίας, σίγουρα θά στεκόμαστε σέ δύο ἀπό αὐτές. Ἡ πρώτη ἐπισημαίνει τήν αἰτιακή σχέση πού ἀναπτύσσεται ἀνάμεσα στή θεμελιώδη ἱστορική ἀπουσία τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος καί τά ἀποτελέσματα πού αὐτή παράγει γιά μιὰ μεγάλη χρονική περίοδο: χαρακτήρας τῆς ΕΔΑ, ὕλική βάση καί ὄροι διάσπασης τοῦ '68, χαρακτήρας καί φυσιογνωμία τοῦ μεταπολιτευτικοῦ ΚΚΕ, μορφή ἐκπροσώπησης τοῦ ἡττημένου ἐαμικοῦ καί ἐαμογενοῦς μπλόκ στή μετεμφυλιακή (καί μεταδικτατορική) περίοδο.

Ἡ δεύτερη θεωρεῖ τήν πολιτική κρίση τοῦ '65 ἀφ' ἐνός μὲν ὡς τήν κορύφωση τῆς μετεμφυλιακῆς κοινωνικῆς σύγκρουσης, ἀφ' ἑτέρου δέ τήν ἐντάσει, συμπληρωματικά, σέ ἕναν διεθνή «κύκλο ἀνάπτυξης τῶν κοινωνικῶν ἀγώνων». Μέ τά λόγια τῶν συγγραφέων: «Κατά τή γνώμη μας, τά Ἰουλιανά εἶναι ἡ μοναδική μορφή πού θά μπο-

ροῦσε νά πάρει (καί πῆρε) μιὰ ἐπαναστατική ἐκκρηξη στή μετεμφυλιακή ἐλληνική κοινωνία. Εἶναι τό χρεωστούμενο μιᾶς ἡττημένης ἐπανάστασης καί τῶν ἀντιθέσεων πού συσσωρεύτηκαν καί δξύνθηκαν - δημιουργήσαν δηλαδή ἐκρηκτική συγχώνευση - ἐπί μιὰ δεκαπενταετία μετά τόν Ἐμφύλιο Πόλεμο. Ἡ ἀναγκαστική διαφορά πού ἐμφανίζεται στή μορφή, συγκριτικά μέ τίς ἀντίστοιχες κοινωνικές ἐντάσεις πού ἐκδηλώνονται σ' ὀλόκληρο τόν καπιταλιστικό κόσμο κατά τή δεκαετία αὐτή, δέν ὀφείλεται σέ κάποια δῆθεν ὑπανάπτυξη τοῦ ἐλληνικοῦ καπιταλισμοῦ, στήν ταξική ἀσάφεια τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας, στήν καθυστέρηση τοῦ πολιτικοῦ συστήματος κ.λπ.» (σελ. 241, οἱ ὑπογραμμίσεις στό κείμενο). Οἱ «ἀντίστοιχες κοινωνικές ἐντάσεις πού ἐκδηλώνονται σ' ὀλόκληρο τόν καπιταλιστικό κόσμο κατά τή δεκαετία αὐτή», δηλαδή τή δεκαετία τοῦ '60, δέν εἶναι ἄλλες ἀπό τίς φοιτητικές καί ἐργατικές κινητοποιήσεις στήν Εὐρώπη κυρίως ἀλλά καί ἄλλοῦ. Ἡ ἁρμονική ἐνταξη καί συνύπαρξη τῶν κοινωνικῶν ἀγώνων στήν Ελλάδα καί στήν Εὐρώπη παρουσιάζουν διαφορές μόνο ὡς πρός τή «μορφή», πράγμα πού ἐπιτρέπει στούς συγγραφεῖς νά τονίσουν: «Τό ἐλληνικό '68 ἔχει προηγηθεῖ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ» (σελ. 165).

Βέβαια, επιμέρους αλλά και συνολικότερες παρατηρήσεις, επισημάνσεις καθώς και σύνθετες ιδεολογικές αναγωγές, με στόχο τή μελέτη και σέ κάθε περίπτωση τήν προσέγγιση, γεγονότων και φαινομένων, που συγκροτούν τις γενικές ερμηνευτικές παραδοχές, όχι μόνο δέν λείπουν, αλλά θά λέγαμε ότι άφθονούν. Από τή μελέτη τής φυσιογνωμίας του ΕΑΜ, «βασικής τομής» στο πλαίσιο του κοινωνικού σχηματισμού και τήν ιστορική άνωπαρξία τής συγκεκριμένης πολιτικοϊδεολογικής μορφής μέχρι τό 1974 (ΚΚΕ) ως τήν έξαντλητική παρουσίαση τών κοινωνικών αγώνων που αναπτύσσονται αυτή τήν περίοδο, περνώντας μέσα από τήν πολιτικοϊδεολογική λειτουργία τής «κεντρώας» έκπροσώπησης, τήν πολιτικοκοινωνική πόλωση και τή μορφή και τό περιεχόμενο τής κυρίαρχης ιδεολογίας, δλ' αυτά αποτελούν άντικείμενο ιδιαίτερης προσέγγισης, ανατρέχοντας είτε σέ αναλυτικά έργα λεία τής πολιτικής κοινωνιολογίας είτε σέ άντίστοιχα τής πολιτικής ιστορίας.

Εδώ, σέ αυτό τό βιβλιογραφικό σημείωμα, θά θέλαμε νά θίξουμε δύο σημεία τής μελέτης αυτής που κατά τή γνώμη μας παρουσιάζουν ειδικότερο ένδιαφέρον. Τό πρώτο σχετίζεται μέ τή διαδικασία «άποεαμοποίησης» τών μαζών, που τό μετεμφυλιακό κράτος θέτει σέ λειτουργία· τό δεύτερο, μέ τό χαρακτήρα τών Ιουλιανών στήν αντιπαραβολή-έξομοίωσή τους μέ τό ευρωπαϊκό '68.

Είναι σαφής και άρκετά ευανάγνωστη, θά τολμούσαμε νά ισχυριστούμε καταστατική, ή «άποεαμοποιητική» λειτουργία του μετεμφυλιακού κράτους, και ως περιεχόμενο αλλά και ως προσλαμβάνουσα μορφή. Αυτή όμως ή «διαδικαστική» λειτουργία του φαίνεται νά άνταποκρίνεται, νά «άπαντά», ή μάλλον νά συγχρονίζεται κατά κάποιο τρόπο και σέ ένα βαθμό μέ μία άντίστοιχη έρπουσα διαδικασία από πλευράς εκείνων τών φορέων που αναγνωρίστηκαν μέσα στήν έαμική κοσμογονία. "Αν δέν λάβουμε ύπόψη μας αυτή τήν τελευταία πορεία κοινωνικής αυτο-εαμοποίησης, που έδράζεται και σέ προφανείς αίτιες, αν δέν τήν θεωρήσουμε ως σχετικά αυτόνομη διαδικασία που παράγει τά «ιδιαιτέρα» τής αποτελέσματα, τότε κινδυνεύουμε νά βλέπουμε τήν έν γένει κοινωνική άνάπτυξη μέσα από τις αναδιαρθρώσεις τών κρατικών μηχανισμών (καταστολής). Ο έτεροπροσδιορισμός αυτός είναι βαρύνουσας σημασίας, όμως, όχι μόνο για τήν έρμηνεία τής κοινωνικής άνάπτυξης που πραγματοποιείται αλλά και για τόν ίδιο τόν τύπο κράτους που έγκαθίσταται. Είναι καθαρό ότι αν επιλέξουμε νά δούμε τό δέντρο (κοινωνική άνάπτυξη) από τήν πλευρά τών ριζών (κράτος), δηλαδή νά αναάγουμε τό δέντρο στις ρίζες, τότε ό επιθετικός προσδιορισμός του κράτους περιορίζει άσφυκτικά τή συνολική προσέγγιση όλων τών συνιστωσών που στοιχειώνουν τήν κοινωνική ύλη. "Ετσι, δέν είναι τυχαίο που επιλέγεται ό όρος του «άντικομμουνιστικού κράτους», που ή μέν περιγραφική του δεινότητα δέν μπορεί εύκολα νά άμφισβητηθεί, ή αναλυτική του όμως άνεπάρκεια, κατά τή γνώμη μας, είναι έκδηλη. Αντίθετα, ό όρος «κράτος τών έθνικοφρόνων» όχι μόνο περιγράφει έξίσου αποτελεσματικά τόν ύπάρχοντα κοινωνικό δυισμό, ύπαινίσσεται σαφώς τήν μετατόπιση έξουσίας στους κατασταλτικούς μηχανισμούς, προσημαίνοντας συνολικά τή βαρβαρότητα του, επιπλέον όμως «προσδίδει», πήγαινα νά πώ προδίδει, και τή θετική πολιτική και ιδεολογική του πρακτική. "Ας θυμηθούμε, για παράδειγμα, τό πώς συγκροτείται, μέσα στο κρατικό ιδεολογικό πεδίο, ό συγε-

κτικός ιδεολογικός ιστός τής σιωπηλής πλειοψηφίας, αλλά ως στοχαστούμε ιδιαίτερα έναν συγκεκριμένο κρατικό θεσμό, τήν "Ενωση Κέντρου και τήν ιδεολογική της πρακτική ως προς αυτό που άποκαλέσαμε άποεαμοποίηση τών μαζών, ή, τέλος, ως προσπαθήσουμε νά έρμηνεύσουμε τό έν γένει πλαίσιο τών έθνικών αναφορών και συμβολισμών, στους όποιους «αυθόρμητα» έπενδύονται οι ταξικοί αγώνες, και τήν άδιόρατη, και για όρισμένους προκλητική, «συγγένεια» μέ τό έθνικό φαινόμενο έν γένει, τό όποιο διεκδικεί, άποκλειστικά για λογαριασμό της, ή κυρίαρχη ιδεολογία και πρακτική.

Η συσχέτιση τών Ιουλιανών μέ τό ευρωπαϊκό '68 είναι τό δεύτερο σημείο στο όποιο θά σταθούμε. Τό συμπέρασμα φαίνεται καινοφανές και για άρκετούς προκλητικό. Σίγουρα οι όπαδοί του δόγματος τής «ύπανάπτυκτης και περιφερειακής Ελλάδας» μπορεί νά τό εірωνευθούν, ή σοβαρότητα όμως του προβλήματος και ή συνολική θεματική που τό ύποβαστάζει, και ή όποία, παρ' όλ' αυτά, έλάχιστα έκτίθεται σέ αυτή τή μελέτη, άξίζει ούσιαστικής άνάδειξης. Έντελως σχηματικά, θά λέγαμε ότι οι συγγραφείς βλέπουν στα Ιουλιανά τή σύμπτωση, τήν άρμονική αγωνιστική συνύπαρξη δύο κοινωνικών ύποκειμένων: τή συνάντηση τής εργατικής τάξης μέ τή νεολαία. Είναι άδύνατον βέβαια νά άνοιξουμε έδώ μία συζήτηση για τόν χαρακτήρα του '68. Αναγκαστικά, μέ τρόπο άξιωματικό, θά πρέπει νά έπισημάνουμε ότι ούτε στήν περίπτωση του «έλληνικού '68» έχουμε σύμπτωση αυτών τών δύο κοινωνικών ύποκειμένων, γιατί δέν είναι τά Ιουλιανά εκείνο τό θεμελιακό ιστορικό γεγονός που άπελευθερώνει τή νεολαιίστικη έκκεντρικότητα και τήν οργανώνει σέ αυτοδύναμο κοινωνικό παράγοντα, αλλά ούτε και τό ευρωπαϊκό '68 νομίζουμε ότι μπορεί νά θεωρηθεί μέ πληρότητα από αυτή τήν όπτική, γιατί εκεί αυτή ή «έκρηκτική συγχώνευση» δέν έλαβε χώρα, «έξαιτίας» τής εργατικής τάξης που δέν πήγε στο ραντεβού. Επιπλέον, αλλά και ως συνέπεια ίσως αυτής τής «συνάντησης που δέν έγινε», ή «κοσμοαντίληψη» που, μέ άφετηρία τό ευρωπαϊκό '68, σμιλεύεται στους χώρους τής νεολαίας αναλύεται σέ διάχυτες κοινωνικές έμπειρίες και ιδεολογικές κρυσταλλώσεις, που θά έπελάσουν στήν Ελλάδα μέ καθυστέρηση δεκαπέντε περίπου χρόνων, άφου βέβαια έχει μεσολαβήσει ή έξέγερση του Πολυτεχνείου.

Οί δύο αυτές παρατηρήσεις, καθ' όλα ύποκειμενικές, που προσηγήθηκαν, σέ συνδυασμό βέβαια μέ τή γενικότερη προβληματική που ένυπάρχει στήν έν λόγω μελέτη, είναι πάνω άπ' όλα ένδεικτικές για τήν πολυπλοότητα τών θεμάτων που τίθενται προς διερεύνηση, τά περισσότερα άνεπεξέργαστα από τους οικείους έπιστημονικούς τομείς που τά έποπτεύουν, άνακαλύπτοντας ταυτόχρονα στον άναγνώστη τή συνθετική - διαλεκτική δεινότητα τών συγγραφέων νά διαβαίνουν μέ χαρακτηριστική άνεση και θεωρητική έπάρκεια από τά άσύντακτα έμπειρικά στοιχεία, που ως έπισημανθεί οι ίδιοι συνέλεξαν και δέν τά βρήκαν, τά περισσότερα από αυτά τουλάχιστον, σέ καμιά στατιστική έπετηρίδα, σέ καθαρά έπιστημολογικές γενικεύσεις. Πρόκειται σαφώς για ένα από τά, έλάχιστα άλλωστε, έπιστημονικά βοηθήματα αυτής τής κρίσιμης περιόδου, που τήν τέμνουν δημιουργικά και παραγωγικά, θέτοντας τά προβλήματα μέ τρόπο εύθι και χωρίς νά έπηρεάζονται από τις δουλείες τής όποιασδήποτε σκοπιμότητας, ύπερβαίνοντας τά όρια μιας στείρας έπιστημοσύνης, χωρίς νά χάνει τίποτα από τήν αναγκαία αναλυτική πληρότητα.

Ανδρέας Πανταζόπουλος

ΕΤΙΕΝ ΜΠΑΛΙΜΠΑΡ ΙΜΜΑΝΟΥΕΛ ΒΑΛΛΕΡΣΤΑΪΝ

ΦΥΛΗ ΕΘΝΟΣ ΤΑΞΗ

Οι διαφορούμενες ταυτότητες

ό Πολίτης 1991

Τό βιβλίο, πού πρόσφατα κυκλοφόρησε στή χώρα μας από τίς εκδόσεις *Ο Πολίτης*, σέ μετάφραση του Άγγελου Ελεφάντη και της Ελένης Καλαφάτη, αποτελείται από δεκατρία άρθρα των Ε. Μπαλιμπάρ και Ι. Βαλλερστάιν, χωρισμένα σέ τέσσερις ενότητες. Η πρώτη μέ αντικείμενο τόν «οικουμενικό ρατσισμό», ή δεύτερη τό «ιστορικό έθνος», ή τρίτη τίς «τάξεις: πόλωση και υπερχαθορισμός» και ή τέταρτη μέ τό έρώτημα «μετατόπιση της κοινωνικής σύγκρουσης;», πού ίχνηλατεί πρός τήν κατεύθυνση των «πρακτικών συμπερασμάτων» τήν πολιτική και κοινωνική διάσταση των παραπάνω προσδιορισμών. Τό σύνολο των εργασιών στηρίζεται σέ σεμινάρια πού οργανώθηκαν στό Παρίσι, στό Ίδρυμα των Επιστημών του Άνθρώπου, ανάμεσα στά 1985 και 1987. Οί εκεί παρεμβάσεις δέχτηκαν περαιτέρω επεξεργασία και άρθρώθηκαν στόν τόμο αυτό, σέ τρόπο πού νά αναδεικνύονται τά σημεία αντιπαράθεσης και σύγκλισης ανάμεσα στίς απόψεις των δύο διανοουμένων.

Φυλή, έθνος και τάξεις λοιπόν. Θέματα επίκαιρα; Μας άφορούν; Ένα βιβλίο πού θέλει νά άνοιξει ζητήματα βαφτίζεται άναγκαστικά στά έρωτηματικά αυτά. Καί θά έλεγε κανείς ότι ή συζήτηση – οι διαστάσεις και ή ουσία της – ξεκινούν άκριβώς άπό έδώ. Από τούς λόγους πού προκάλεσαν τή δημιουργία, τήν έκδοση και τελικά τή μετάφραση και στή γλώσσα μας του βιβλίου αυτού. Είναι λίγο πολύ γνωστές οι ραγδαίες εξελίξεις πού άνέδειξαν στήν ευρωπαϊκή ήπειρο, μέ τρόπο

έκρηκτικό στό τέλος της δεκαετίας του '80, πολύμορφους και πολύπτυχους εθνικισμούς πού τόσο άσχημα έκρυβαν ως τότε σχήματα αυτοοριζόμενα ως υπερεθνικά. Είναι γνωστή ή σέ εξέλιξη άπόπειρα μετατροπής έπιμέρους ευρωπαϊκών εθνικισμών σέ έναν ένιαίο, εκείνο της διευρυμένης και ένοποιημένης «κοινότητας». Στή χώρα μας ιδιαίτερα, όπου δημόσια όμολογεΐται μόνο κάποια μικρή έμφαση πρός τόν εθνικισμό (περίπου θεμιτή

άν της συνυπολογιστούν τρεις χιλιετηρίδες «ιδιαίτερης ιστορίας»), έντυπωσιάζει ή περιγραφή των «επαιλουμένων» την έθνική μας υπόσταση ως «λιγότερο Ευρωπαίων» (ήτοι λιγότερο πολιτισμένων, άρα με λιγότερα δικαιώματα, άρα με λιγότερα «δικία»). Περίπτωση ανομολόγητου ρατσισμού κωμικοτραγικού προς τό παρόν τύπου (όχι τόσο κωμικού γιά τούς Αλβανούς, τούς Πόντιους κ.λπ. πού ζούν, οί άτυχοι, άνάμεσά μας) άν άναλογιστούμε, γιά παράδειγμα, τίς αντιδράσεις στην «μάχη του Μάαστριχτ»: πιστοποίηση του ότι όντως είμεθα Ευρωπαίοι γιά τούς μέν, ύποψίες γιά τούς δέ καθώς κάπου χώθηκαν – στή ΔΕΕ – και οί καταραμένοι Τούρκοι!

Βιβλίο επίκαιρο λοιπόν, γιάτί ζούμε μέσα στό δσα οί λέξεις του τίτλου του σημαίνουν, γιάτί μās προσκαλεί νά σκεφτούμε πάνω στίς έννοιες πού όμαδοποιούν τούς άνθρώπους, πού τούς οδηγούν στίς κοινωνικές έπιλογές τους, πού τούς χωρίζουν σέ στρατόπεδα, πού τούς κάνουν νά φιλιώνουν ή νά συγκρούονται, πού τούς εντάσσουν, σέ τελευταία άνάλυση, σέ δλα δσα όνομάζουμε πολιτική. Βιβλίο ιστορικό ταυτόχρονα, γιάτί «ρατσισμός, σεξισμός, σοβινισμός» δέν είναι «αίώνια κακά, έμφυτα στους άνθρώπους» αλλά «κακά πού βγαίνουν από δομές δεδομένες ιστορικά, άρα δομές μετασχηματίσιμες». Άρα πρέπει νά τά απλώσουμε στό χρόνο γιά νά τά εξετάσουμε, γιά νά καταλάβουμε τούς κανόνες και τούς μηχανισμούς πού τά δημιούργησαν και πού τά συντηρούν. Καί φυσικά νά τά προβάλουμε στό μέλλον και νά τά συσχετίσουμε μέ τίς προθέσεις μας.

Βιβλίο δύσκολο, έπιπλέον. Δύσκολο έπειδή δέν έχουμε συνηθίσει έναντόσο σφαιρικό τρόπο σκέψης. Έπειδή δέν πρόκειται γιά «αϊσιόδοξο» βιβλίο, δέν έχει έτοιμες διεξόδους νά προτείνει. «...Μιλάμε γιά ένδογενή διαφορούμενα τών ίδιων τών έννοιών όπως φυλή, έθνος και τάξη, διαφορούμενα πού είναι δύσκολο νά διαλευκανθούν και νά ξεπεραστούν...». Η πηγή, ή βάση της αντίφασης; Η άνάλυση, ή αποδόμηση του οικουμενισμού μās δείχνει την ουσία τους. Από τόν καιρό πού τά κοινωνικά και οίκονομικά συστήματα πού σήμερα κυριαρχούν – ό καπιταλισμός άν προτιμάτε – έφεραν ως καιρίο συστατικό τους αϋτήν την τάση στόν κόσμο (γιά λόγους ιστορικούς ή οικονομικής λειτουργίας), δημιούργησαν ταυτόχρονα και την άνάγκη της άλλης όψης, εκείνης πού θά διασφάλιζε την ιεραρχική ταξινόμηση του συστήματος και θά συτηρούσε τη δυνατότητα «εκδίωξης» του μη έπιθυμητού. Ο οικουμενισμός του καπιταλισμού δέν θά μπορούσε νά κρατήσει τίς έσωτερικές του ισορροπίες και λειτουργίες παρά διαμέσου μιās έσωτερικής άρνησης του έαυτού του, μέσα από μιá κατοχύρωση της μερικότητας, άρα του δικαιώματος περιορισμού τών όσων πρέπει νά του αποδώσουν χωρίς άνάλογα νά ανταμειφθούν. Έθνικισμός, ρατσισμός και σεξισμός συνόδεψαν και συνοδεύουν ως βασικά συστατικά την κυρίαρχη τάση υπέρβασης τών όρίων, ένοποίησης και γεφυρωμένης τάξης.

Η διαπίστωση αϋτή άνοίγει ακριβώς τόν δρόμο γιά συγκρίσεις, γιά προσδιορισμό τών διαφορών πού τά σημερινά συστήματα αποκλεισμού έχουν σέ σχέση μέ τά προ-καπιταλιστικά, γιά την εξέλιξη τών μηχανισμών αϋτών μέσα στους αιώνες του καπιταλισμού, τόν εικοστό όπου και ζούμε ιδιαίτερα. Άκόμα γιά τίς σχέσεις πού συνδέουν και πού χωρίζουν τόν έθνικισμό και τόν ρατσισμό αλλά και γιά τούς όρους τούς όποιους δημιουργούν ή στους όποιους μετέχουν: τί φυλή, τό έθνος και την τάξη. Οί συσπειρώσεις μέσα σέ ιεραρχίες οικονομικές, κοινωνικές, αλλά και νοητικές, δημιουργημένες από συστήματα ιδεών, θεωρίες και αντίληψεις.

Ο ρατσισμός τάσσεται από την μεριά του οικουμενικού», γράφει ό Μπαλιμπάρ, «και συνάμα από την μιá μεριά του μερικού. Η υπερβολή πού αντιπροσωπεύει σέ σχέση μέ τόν έθνικισμό, και έπομένως τό συμπλήρωμα πού του προσφέρει, τείνει στό νά τόν καθιστά οικουμενικό, νά του άναπληρώνει δηλαδή την έλλειψη οικουμενικότητας και συνάμα νά τόν καθιστά μερικά, δηλαδή νά άναπληρώνει την έλλειψη ιδιαιτερότητας. Μέ άλλα λόγια, ό ρατσισμός δέν κάνει τίποτε άλλο παρά νά προσθέτει διαφορούμενα στόν έθνικισμό, πράγμα πού σημαίνει ότι διαμέσου του ρατσισμού ό έθνικισμός έπιστρατεύεται σέ μιá φυγή προς τά πρόσσω, μεταμορφώνοντας τίς ύλικές του αντιφάσεις σέ ιδανικές» (σ. 88). Συγγνώμη γιά την βλασφημία, αλλά στό παραπάνω απόσπασμα συναντώ άφθονη τρέχουσα έλληνική πραγματικότητα ή καλύτερα άφετηρίες γιά νά σκεφθώμε τά του δικού μας έθνικισμού και ρατσισμού. Ο σύγχρονος έλληνικός έθνικισμός άρθρώνεται άπέναντι στους έχθρους του (όλους τούς ...γύρω) μέ φιλοδοξίες οικουμενικές ή έστω υπέρβασης της πραγματικής έθνικης ταυτότητας. Οί ...γύρω είναι κατώτεροι λόγω μειωμένης έπαφής μέ την ιστορία, τόν πολιτισμό, τίς πανανθρώπινες (καπιταλιστικές) άξίες, άρρησαν νά έμπεδώσουν την κοινοβουλευτική δημοκρατία, τόν καταναλωτισμό και τούς κανόνες της άγοράς κ.λπ., δέν είναι Ευρωπαίοι, προέρχονται από τίς παρυφές του πολιτισμού και του κόσμου, από τά βάθη της Ασίας κάποιοι από αϋτούς. Η χώρα επικαλείται την πρόσβασή της στό πανανθρώπινο, στό ιδανικό σέ σχέση μέ τούς κατώτερους ...γύρω. Κατώτερους ως κρατικά συστήματα, ως κοινωνίες και ως φυλές, ως άνθρώπινες ύποστάσεις τελικά. Ο έθνικισμός προσφεύγει στόν υπερβάλλοντα ρατσισμό γιά νά άναδειχθεί.

Ταυτόχρονα όμως ό ίδιος ρατσισμός άποκόπτει. Καθιστά ιδιαίτερα δύσκολη την συνεννόηση μέ τούς «Σκοπιανούς» πού προσβάλλουν την φυλή του Μεγάλου Αλεξάνδρου, καθιστά έντός της κοινωνίας ιδιαίτερα δύσκολη την κατανόηση και την έπαφή μέ τούς Αλβανούς πρόσφυγες, είδος διαφορετικό ή ώμα κατώτερο. Όπως και μέ τούς Πόντιους ή τούς Γύφους. Προσδίδει στόν έλληνικό έθνικισμό μιá ιδιαιτερότητα πού τόν καθιστά άπόλυτο, πού καταστρέφει τίς γεφυρες, συχνά άκόμα και εκείνες πού ό έθνικιστικός διπλωματικός και οικονομικός ρασιοναλισμός θά ήθελε νά υπάρχουν. Χαράζει κενά άνάμεσα στους άνθρώπους και στό έθνη, κενά πού κινούνται στόν χώρο τών σκέψεων και τών αντίληψεων, τών συμπεριφορών, και πού, κατά συνέπεια, είναι αδύνατο νά γεφυρωθούν. Διαφοροποιεί, σέ τελευταία άνάλυση, και ως προς τόν υπόλοιπο «πολιτισμένο» ή «ευρωπαϊκό» κόσμο μέσα στην έξαρση της «ιδιαιτερότητας» της φυλής και, άναλογικά, του έθνους. Λειτουργεί ιδανικά μέ άλλα λόγια, και στην πράξη μάλλον καταστροφικά, καθώς ό έθνικισμός γίνεται ένα πολύ μοναχικό επικίνδυνο παιχνίδι.

Στά ζητήματα αϋτά, πού τόσο άμεσα μās άφορούν, είναι βέβαιο ότι άργά ή γρήγορα θά προκύψουν συζητήσεις, προβληματισμοί, αντιδράσεις. Η εκδοχή του βιβλίου τών Μπαλιμπάρ και Βαλλερστάιν μās προτρέπει νά σκεφτούμε, νά ύποψιαστούμε και νά καταλάβουμε πριν τά γεγονότα μās τό έπιβάλουν. Είναι πολύ πιθανό ότι όλα αϋτά είναι ιδιαίτερα χρήσιμες ιδιότητες σέ έποχές «ιστορικές», δηλαδή σέ καιρούς γρήγορων μεταβολών, πού συμπαρασύρουν συνηθείες, τρόπους ζωής και έπιλογές. Όπως οί δικές μας και τών ...γύρω μας.

Γιώργος Μαργαρίτης